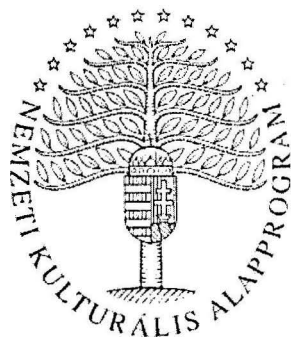

Jelentések Szibériából

A kötet megjelenését támogatta a Nemzeti Kulturális Alapprogram és a
Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

A borító Schmidt Éva egyik kézzel rajzolt térképének felhasználásával készült.

ISBN 963 90 74 36 5

Szerkesztette: Sipos Mária

Felelős kiadó: Kenesei István és Hoppál Mihály

© MTA Nyelvtudományi Intézet

és MTA Néprajzi Kutatóintézet

TARTALOM

Előszó.....	7
Egyéni munkabeszámoló 1986–1990.....	13
A folklórarchívum alapításának előzményei.....	17
A magyar–obi–ugor kapcsolatfelvétel társadalmi háttere.....	17
A nemzetközi kapcsolatok előkészítő fázisa.....	17
A medveünnepről.....	18
Medveünnep Magyarországon.....	19
Folytatás Hanti-Manszijszkban.....	20
<i>Ajándékul – Szálló ének</i>	22
<i>Ajándék-ének</i>	24
Gyűjtés és feldolgozás az osztjákokkal.....	26
Amatőr gyűjtők a legtávolabbi zugokban.....	27
A beloarszkiji archívum ügye.....	27
A Nemzetiségi Kultúra Hete Juilszkban.....	28
Juilszk és lakossága.....	29
Szervezés és előkészületek.....	29
7 x 7 rénszarvas a Kazimi istennőnek.....	30
A medveünnep.....	30
Társadalmi és kulturális rendezvények.....	31
A medveünnep első két napja.....	32
A hét rén feláldozása.....	34
A medveünnep harmadik napja.....	36
A rendezvény lezárása.....	39
A Beloarszkiji Északi-osztják Folklórarchívum alapítása.....	41
A Beloarszkiji Északi-osztják Folklórarchívum kialakult profilja.....	42
Kiemelt kutatási témák.....	42
Schmidt Éva eddigi tevékenysége.....	43
Az 1991. évi gyűjtések eredményeiről.....	44
Az Obi-Ugor Kutató Team munkássága.....	47
Egyéb obi-ugor–magyar kapcsolatok.....	50
Az Obi-ugor Kutató Team 1992. évi tevékenysége.....	53
Keleti osztják kutatások.....	53
Helyzetkép a folklór archívumról.....	55
Munkabeszámoló az 1992-es évről.....	58
Munkabeszámoló az 1993-as évről.....	61

Jelentés a belojarszkiji Északi-osztják Folklórarchívum 1994. évi munkájáról.....	63
Általános helyzet	63
Az osztják nemzeti mozgalom és tudomány	64
Az archívum helyzete	65
Az archívum működésstruktúrája és intézményi kapcsolatai	66
Az archívum kutatási körzete és kiemelt témái	70
Az archívum tudományos képzési rendszere	71
Az archívum munkatársai és 1994. évi munkájuk.....	73
Schmidt Éva munkája	74
Munkabeszámoló az 1994-es évről.....	78
Jelentés a belojarszkiji Északi-osztják Folklórarchívum 1995. évi munkájáról.....	81
Általános helyzet	81
Az obi-ugor nemzeti mozgalom	82
Az osztják tudományosság.....	83
A folklórarchívum helyzete.....	84
A folklórarchívum működésstruktúrája.....	84
A folklórarchívum működése.....	88
Schmidt Éva munkássága.....	90
Melléklet az obi-ugor szellemiségről	94
A kultúr típusról	94
A „területi energetikáról”	94
A medve kultusz és az „Arvisura-jelenség” magyar vonatkozásairól	95
1995 – az etnikus újjászületés harmadik fordulatának éve?.....	96
Munkabeszámoló az 1995-ös évről.....	99
Munkabeszámoló az 1996-os évről.....	102
Jelentés a belojarszkiji Északi-osztják Folklórarchívum 1997. évi munkájáról.....	105
Általános helyzet	105
Az obi-ugor közélet és tudomány.....	107
A folklórarchívum helyzete.....	108
Az archívum tematikája és munkarendje	110
Oktatási programok	111
A munkatársak és tevékenységük.....	111
Schmidt Éva munkássága.....	112
Jelentés a belojarszkiji Északi-osztják Folklórarchívum 1998. évi munkájáról.....	116
Általános helyzet	116
Az obi-ugor közélet és kultúra	118
A folklórarchívum helyzete.....	120
A folklórarchívum munkája	121
Schmidt Éva munkássága.....	123

A folklórarchívum fejlesztési feladatai	126
Munkabeszámoló az 1998-as évről.....	128
Jelentés a belojarszkiji Északi-osztják Folklórarchívum 1999. évi munkájáról.....	131
Általános helyzet	131
Az obi-ugor közélet és kultúra	133
A folklórarchívum helyzete.....	135
A folklórarchívum évi munkája.....	137
Schmidt Éva munkássága.....	139
A folklór archívum fejlesztése.....	143
Melléklet az obi-ugor folklórarchívumok jövőjének problémáiról.....	145
Munkabeszámoló a 2000-es évről.....	152
Munkabeszámoló a 2001. évi munkáról.....	159
Schmidt Éva 2002. évi munkaterve.....	167

ELŐSZÓ

Kötetünk összeállítás Schmidt Éva tudományos kutató és tanár, néprajztudós és finnugor nyelvész jelentéseiből és beszámolóiból, amelyek a belojarszkiji években születtek. A 20. század magyar tudományának egyik legegységibb, ám alig ismert alakjának gondolatrendszerébe, világképébe, értékrendjébe – és minden napjaiba engednek betekintést, miközben tipikus vagy sajtós, sokszor bizarr eseteit mondják el a kultúrák találkozásának. Olyan világot tárnak fel, amelyről Európában csak keveseknek lehet fogalma. Nem színes néprajzi érdekességekről szólnak, hanem olyan fogalmakról, mint identitás, tradíció, kultúra, megmaradás, szakralitás, felelősség, rivalizálás – és főként ezek összefüggéséről.

Nekünk, európaiaknak általában magától értetődő, hogy több évszázados hagyománya van az írásbeliségnek, a nemzeti tudománynak, irodalomnak és az anyanyelvi oktatásnak. Elképzelni sem tudjuk, mi mindennel kell szembenézni, ha mindezt rohamunkában, előzmények nélkül kell megteremteni egy kisebbségben és nyelvjárási széttagoltságban élő nép számára – és itt a magyar legközelebbi rokonairól: a vogulról és az osztjákról van szó. E hatalmas területen élő kicsiny népek esetében a legnagyobb problémát az a tendencia jelenti, hogy a fiatalok egyre kevésbé beszélik őseik nyelvét.* Túlzás nélkül állítható, hogy a vogulok és az osztjások a nyelv- és kultúravesztés utolsó fázisában vannak. Asszimilációjukkal, amely az 1930-as és 40-es évek direkt oroszosító intézkedéseinek következtében indult meg, majd az utóbbi időszak ipartelepítése miatt hihetetlenül felgyorsult, igen sajtós, sokszínű nyugat-szibériai kultúra tűnik el, amely régióként más és más változatban ötvözi a halászó-vadászó erdei, és az arktikus réntartó társadalmak hagyományait. Ebben a helyzetben magától értetődő feladat a nyelvészeti, népköltészeti, néprajzi értékek gyűjtése és megmentése. Vérbeli néprajzusként és nyelvészként természetesen Schmidt Éva is éppen ezt tette. 1991-től haláláig, 2002-ig dolgozott államközi szerződés keretében a nyugat-szibériai Belojarszkijban. Kiküldetésének (helyesebben: küldetésének, hiszen az ötlet is, a kidolgozás is az ő nevéhez fűződik) célja az volt, hogy az északi osztjákoknál létrejöjjön egy nemzeti folklórarchívum. Feladatát a különböző nehézségek ellenére is eredményesen teljesítette, tevékenysége már ezért is komoly érdeklődésre tarthat számot. Ennél azonban jóval többről van

* Napjainkban a vogul nép 11 ezer, az osztják pedig 28 ezer főt számlál. Szemben az 1989-es népszámlálás 60, illetve 37%-os adataival, a 2002-es statisztikák szerint az osztjások 47%-a, a voguloknak pedig 23,6%-a használja anyanyelvét.

szó: az asszimiláció ellen ható, reményt adó folyamatokat segített beindítani a kulturális és tudományos életben. Nevéhez nem kisebb teljesítmény fűződik tehát, mint egy hagyományosan írásbeliség nélküli, napjainkban a kihalás szélére sodródott kis nép nemzeti filológiájának megteremtése. Hasonló munkát a világ számos táján végeznek, hiszen a veszélyeztetett népek és nyelvek tanulmányozása és dokumentálása ezekben az évtizedekben került igazán előtérbe. Schmidt Éva egyedisége és hatékonysága minden bizonnyal annak köszönhető, hogy módszerei az obi-ugor népek alapos ismeretéből fakadtak. Mivel egész életében ezt a kultúrát tanulmányozta, valamint oly hosszú időt élt velük együtt, kívülről, a tárgyyszerű tudományosság szemszögéből, és belülről, helyzetük és problémáik átélésével egyszerre tudta őket szemlélni.

A halálát követően megjelent nekrológok után nehéz újat mondani arról, hogyan lett Schmidt Éva ilyen nagy formátumú tudóssá. Iskolatársai elmondása szerint tizenéves korától lelkesedett a vogul és az osztják kultúráért, egyetemista korára pedig már mindent elsajátított e népekről és nyelvekről, amit Magyarországon tudni lehetett. Olyan időszakban sikerült kijutnia terepre, amikor a Szovjetunió kívüli kutatók nem utazhattak az ország keleti vidékeire – másképpen fogalmazva: amikor a finnugristák kénytelenek voltak íróasztal mellett művelni a tudományt, akkor Schmidt Éva igen jól ismerte e népeket és beszélte nyelvüket, nyelvjárásukat. Számos visszaemlékezés hangsúlyozza közvetlen, mesterkéletlen modorát és kiváló kapcsolatteremtő képességét, ami elengedhetetlen minden gyűjtőmunkához. Schmidt Éva voltaképpen ötvözta a finnugrisztika hőskorára jellemző klasszikus, önzetlen gyűjtőegyéniséget és a 20. század végének sokoldalúan képzett tudósát. Éppen olyan fáradhatatlanul járta a nyugat-szibériai vidékeket, ahogyan a 19. században a legelhivatottabb elődei, pl. a magyar Reguly Antal és Pápay József, vagy a finn M. A. Castrén tette – ugyanakkor a legkorszerűbb nyelvészeti és etnográfiai, folklorisztikai ismeretekkel rendelkezett. Sokoldalú képzettségét nyilvánvalóan annak is tulajdoníthatjuk, hogy a nyugati és az oroszországi tudomány eredményeire egyaránt nyitott volt – nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy arról a letűnt korszakról van szó, amelyben a tudomány világának is volt egy keleti és egy nyugati fele...

Belojarszkiji tartózkodásának éveiben Schmidt Éva nem kevesebb mint 300 órányi magnó-, valamint 400 órányi videofelvételt készített – tehát archívumát joggal hasonlítják aranybányához. Tekintettel azonban végakarataira, gyűjtéseit 20 évre zártnak tekinti a szakma.

Schmidt Éva korábbi pályafutása és a belojarszkiji évtized során is igen keveset jelentetett meg mindabból, amit gyűjtött vagy tudott – aminek számos oka volt. Energiáit elsősorban az értékek mentésére kívánta fordítani. Munkásságának jelentősége éppen abban a felismerésben áll, hogy a hagyományokat, a folklórt, a nyelvjárásokat most elsősorban nem a tudomány számára kell meg-

menteni, hanem az osztjárságnak kell rendelkezésre bocsátani. Nem arra törekedett tehát, hogy minden lehetséges anyagot összegyűjtsön, és mindezt hazahozza Európába, majd pedig a nyugati tudományos standard szerint publikálja, hanem hogy visszajuttassa azokhoz az osztjársághoz, akiknek kulcsszerepe lehet a hagyományos értékek újrafelfedezésében. A beszámoló és jelentések tanúsága szerint is mind közül a legfontosabb mozgatórugó a gyűjtött folklóranyagra vonatkozó információkezelési szabályok maximális tiszteletben tartása – soha nem érthette olyan vád, hogy hagyta illetéktelenek kezére kerülni a rábízott szakrális vagy privát anyagot.

Munkahelye, az MTA Néprajzi Kutatóintézete, valamint az MTA Nyelv-tudományi Intézete, mely utóbbi az anyag gondozását vállalta, továbbá a legtöbb szakmabéli a legmesszebbmenőkig egyetért abban, hogy ilyen körülmények között 2022 előtt mindennek meg kell jelennie, amire a fent említett tilalom nem vonatkozik. A sorozatban addig kiadhatók – és feltétlenül kiadandók – mindazon kéziratok, amelyek a zárt beljarszkiji obi-ugor anyag születése előtt jöttek létre, pl. a serkáli osztjárság nyelvjárásról, illetve a medve kultuszról írt disszertációk, továbbá a Szibériában oroszul vagy hanti nyelven publikált írások fordítása, amelyek hazánkban gyakorlatilag elérhetetlenek.

Jelentései, beszámolóit nem esnek tehát tilalom alá, hiszen ezeket eredetileg is „kifelé”, az osztjárság kultúráján kívülre szánta, így ez a gyűjtemény lett a Schmidt Éva Könyvtár című sorozat nyitó kötete. Azért esett a választás éppen a jelentésekre, mert egyrészt a közelmúltban olyan társadalmi és kulturális eseményeiről, folyamatairól szerezhetünk ezekből ismereteket, amelyek a mai viszonyokat is meghatározzák, másrészt mérhetetlen mennyiségű információnak is most van aktualitása. Az, hogy e jelentések komoly szakmai érdeklődésre tarthatnak számot, már a kezdetektől nyilvánvaló volt: a 90-es évek elején a Néprajzi Hírek is közölt kettőt (1993-as és 1994-es évfolyamában). A beszámolókat és a jelentéseket munkahelye, tehát képzett kultúrantropológusok, folkloristák számára írta, ugyanakkor a szövegekben felbukkanó jelentősebb szervezeteket, személyeket gondosan bemutatta, tudván, hogy a nyugat-szibériai kulturális és tudományos élet szereplőit a szűk szakma sem feltétlenül ismeri. Így a beszámolókat jegyzetek és magyarázatok nélkül is az 1989 és 2002 közötti események részletes krónikájaként olvashatják az obi-ugor népek közelmúltja iránt érdeklődők. Haszonnal forgathatják e kötetet a közeljövőben Osztjárság- és Vogulföldre indulók is, mivel e munkabeszámolókból pontosan követni lehet azt is, hogy mely területeken, mely folyók mentén, milyen falvakban, kiktől, milyen műfajban sikerült gyűjteni – valamint azt is, hol reménytelen már e vállalkozás.

A jelentések – amelyek az archívumnak mindig előző évi munkáját írták le –, valamint a Schmidt Éva előző évi teljesítményéről számot adó beszámolókat változtatás nélkül, kronológiai sorrendben sorakoznak egymás után. Noha ezek

elvileg azonos felépítésűek, a kötet mégsem mondható homogénnek. A kezdeti időszakról például több jelentés is született (közülük az 1991. január eleji eseményekről szólót Lázár Katalinnal együtt írta), és noha érzékelhető a szöveg heterogenitása (hiszen a diplomáciai kapcsolatfelvétel egyes állomásai váltakoznak olyan részletekkel, mint pl. Juilszk bemutatása, illetve a medveünnep részletes leírása), sikerült ezekből úgy megszerkeszteni az első fejezeteket, hogy se tartalmát, se pedig Schmidt Éva jellegzetes (olykor fanyar, máskor frappáns) stílusát ne érje veszteség. A kötet második felében már érzékelhető, hogy a beszámolóik szövegszerkesztővel készültek, mivel számos fordulat köszön vissza évről évre. Ugyanakkor a 90-es évek közepétől hosszabbodnak a társadalmi-szociális összefoglalók a jelentések bevezetőjében, és a bizonyos témákat részletesebben kifejtő mellékletek is erre a szakaszra jellemzőek. Talán az 1995-ös jelentés kiegészítésének szánt, az obi-ugor szellemiségről szóló mellékletre igaz legteljesebben, hogy egyszerre érvényesül benne a külső és a belső nézőpont, továbbá, hogy szerzője az európai társadalomtudományok nyelvének és a nyugat-sibériai szellemi életet leíró sajátos terminológiának egyesítésével tudta igazán kifejezni mondandóját.

Ami ezeket az írásokat kiemeli a száraz, tényszerű beszámolóik tengeréből, az a néprajzi és módszertani megfigyelések hihetetlen sokasága. Nemcsak a beljarszkiji archívum helyzetét, küzdelmeit írja le, hanem a többi hasonló kezdeményezésről is tudósít, egyfajta körképet adva ezzel az északi osztyák és vogul hagyománymentés útjairól. Kitér a különböző osztyák csoportoknak az életmódhoz és tájegységekhez köthető karakterére, továbbá a reetnizáló folyamatokban húzóerőt jelentő nagy egyéniségekre is. Schmidt Éva több jelentésében szól az archívum munkatársairól is, ezek a részek gyakorlati szempontból taglalják, hogy a különböző adottságú, egyéniségű anyanyelvi beszélőket milyen módon lehet bevonni a gyűjtő- és feldolgozó munkába. Az utolsó részben ismerteti az archívum tevékenységét, ami azért több száraz beszámolónál, mert a feladatok és az elvégzett munkák mindig pontosan köthetők a tudomány és a lakosság igényeihez. A gyűjtéseket és expedíciókat is tágabb összefüggéseiben mutatja be: nem véletlen, hogy mikor melyik műfaj vagy tájegység kerül sorra. Számptalan olyan módszertani leleményt ismerhetünk meg, amelyek az adott kultúra pontos ismeretéről tanúskodnak. Megkereste, illetve felismerte azokat a lehetőségeket, amelyek az embernek rokonsága és annak múltja iránti természetes érdeklődéséből fakadnak – erre építette fel például az amatőr gyűjtőhálózatot, s tervezett különféle szolgáltatásokat, hogy eleven legyen a kapcsolat az archívum és a falvak, városok lakossága között. Egy másik példa: az e területen jellemző képzetekhez igazodva felkutatta azokat a tehetséges énekmondókat, akik a 19. századi legendás adatközlők reinkarnációinak, utódainak tekintendők, és a számukra nyugati átírásban elérhetetlen folklórkincset cirill betűkre írta át. Ilyen

elvileg azonos felépítésűek, a kötet mégsem mondható homogénnek. A kezdeti időszakról például több jelentés is született (közülük az 1991. január eleji eseményekről szólót Lázár Katalinnal együtt írta), és noha érzékelhető a szöveg heterogenitása (hiszen a diplomáciai kapcsolatfelvétel egyes állomásai váltakoznak olyan részletekkel, mint pl. Juilszk bemutatása, illetve a medveünnep részletes leírása), sikerült ezekből úgy megszerkeszteni az első fejezeteket, hogy se tartalmát, se pedig Schmidt Éva jellegzetes (olykor fanyar, máskor frappáns) stílusát ne érje veszteség. A kötet második felében már érzékelhető, hogy a beszámolóknak szövegszerkesztővel készültek, mivel számos fordulat köszön vissza évről évre. Ugyanakkor a 90-es évek közepétől hosszabbodnak a társadalmi-szociális összefoglalók a jelentések bevezetőjében, és a bizonyos témákat részletesebben kifejtő mellékletek is erre a szakaszra jellemzőek. Talán az 1995-ös jelentés kiegészítésének szánt, az obi-ugor szellemiségről szóló mellékletre igaz legteljesebben, hogy egyszerre érvényesül benne a külső és a belső nézőpont, továbbá, hogy szerzője az európai társadalomtudományok nyelvének és a nyugat-szibériai szellemi életet leíró sajtóságos terminológiának egyesítésével tudta igazán kifejezni mondandóját.

Ami ezeket az írásokat kiemeli a száraz, tényszerű beszámolóknak tengeréből, az a néprajzi és módszertani megfigyelések hihetetlen sokasága. Nemcsak a beljarszkiji archívum helyzetét, küzdelmeit írja le, hanem a többi hasonló kezdeményezésről is tudósít, egyfajta körképet adva ezzel az északi osztják és vogul hagyománymentés útjairól. Kitér a különböző osztják csoportoknak az életmódhoz és tájegységekhez köthető karakterére, továbbá a reetnizáló folyamatokban húzóerőt jelentő nagy egyéniségekre is. Schmidt Éva több jelentésében szól az archívum munkatársairól is, ezek a részek gyakorlati szempontból taglalják, hogy a különböző adottságú, egyéniségű anyanyelvi beszélőket milyen módon lehet bevonni a gyűjtő- és feldolgozó munkába. Az utolsó részben ismerteti az archívum tevékenységét, ami azért több száraz beszámolónál, mert a feladatok és az elvégzett munkák mindig pontosan köthetők a tudomány és a lakosság igényeihez. A gyűjtéseket és expedíciókat is tágabb összefüggéseiben mutatja be: nem véletlen, hogy mikor melyik műfaj vagy tájegység kerül sorra. Számptalan olyan módszertani leleményt ismerhetünk meg, amelyek az adott kultúra pontos ismeretéről tanúskodnak. Megkereste, illetve felismerte azokat a lehetőségeket, amelyek az embernek rokonsága és annak múltja iránti természetes érdeklődéséből fakadnak – erre építette fel például az amatőr gyűjtőhálózatot, s tervezett különféle szolgáltatásokat, hogy eleven legyen a kapcsolat az archívum és a falvak, városok lakossága között. Egy másik példa: az e területen jellemző képzetekhez igazodva felkutatta azokat a tehetséges énekmondókat, akik a 19. századi legendás adatközlők reinkarnációinak, utódainak tekintendők, és a számukra nyugati átírásban elérhetetlen folklórkincset cirill betűkre írta át. Ilyen

módon a legmegfelelőbb emberek birtokába jutnak azok a szövegek, amelyek 100–150 évvel ezelőtti magyar gyűjtőknek köszönhetően ismerhetők egyáltalán napjainkban. Konkrét tapasztalatai voltak arról is, hogyan, milyen pszichés folyamatokra tekintettel, milyen tempóban kell kiképezni az anyanyelvi archivistákat. Túlzás nélkül állítható, hogy ezek a leírások a holnap néprajzos és nyelvész gyűjtőinek nélkülözhetetlen módszertani ismereteket kínálnak. Ezen túlmenően mérhetetlen mennyiségű információ, tudnivaló és helyzetelemzés olvasható még e beszámolókbán. Külön érték, hogy a társadalmi, gazdasági és szociálpszichológiai jelenségeket az évenként megfogalmazott összefoglalások a maguk folyamatában tárják eléink. A tudományban és az egyetemi oktatásban egyaránt fontos az osztyák kultúra 20. század végi helyzetének dokumentálása – ezt pedig Schmidt Éván kívül senki más nem tette meg szisztematikusan.

A jelentéseket végigolvasva érdekes megfigyelni, hogy az évek során mely témák, gondolatkörök hogyan módosultak, melyek kaptak nagyobb hangsúlyt. Ezért nem érdektelen megnézni, hogy a kiküldetése előtti öt évről (1986–1990) szóló munkabeszámolóban a későbbi nagy témák hogyan jelennek meg.

A kötetet záró 2002. évi munkaterv megrendítő olvasmány. Nemcsak a sok konkrét elgondolás miatt, hanem mert egyértelműnek tűnik, hogy írójuk be akarta fejezni a megkezdett munkákat. Abban a bekezdésben, amelyben kiküldetése meghosszabbításához kér támogatást, az eredeti, többszörös kiemelés változtatás nélkül, a kötet tipográfiai szokásaitól eltérő formában látható.

Mindenkit, aki Schmidt Évát, munkáját, elhivatottságát közelebbről ismerte, mélyen elgondolkodtattak a 2002-es évben hozott döntései. Ahogyan a személyes beszélgetések során kiderült, sokaknak megvan a saját elképzelése az okokról is – mások még mindig értetlenül állnak a történetek előtt. A legtöbb elképzelés megtalálni véli majd a saját bizonyító anyagát a kötetben közölt jelentések és beszámolók egyik vagy másik részletében. Azok az állásfoglalások azonban, amelyekből kiderül, hogy Schmidt Éva tisztában volt saját kvalitásaival, teljesítményével, munkája jelentőségével, mind-mind arról győzik meg az olvasót, hogy az okoknak és a mozgatórugóknak igen bonyolult szövevényében kellene eligazodnia a 2002-es év eseményeinek megértéséhez.

A szövegeken mindössze annyit változtattam, amennyit az egységesítés végett feltétlenül szükséges volt, igyekeztem megőrizni Schmidt Éva igen egyéni stílusát és szóhasználatát (pl. „Obi-ugor Kutató Team”, „megjelenülés”, újrászülés”, „lehallja a szöveget” stb.). Az archívum alapítását megelőző időkről szóló, eredetileg kevésbé tagolt fejezetekben a könnyebb eligazodást szolgáló alcímek voltaképpen kiemelések a rájuk következő szövegből.

Végezetül köszönetet mondok Sárkány Mihálynak (MTA Néprajzi Kutatóintézet), akitől a kiadás ötlete, valamint a jelentések nagy része származik, Csepregi Mártának (ELTE), aki elveszettnek hitt jelentésekkel és sok hasznos infor-

mációval gazdagította gyűjteményemet, Kerezi Ágnesnek (Néprajzi Múzeum), Lázár Katalinnak (MTA Zenetudományi Intézet), Ruttkay-Miklián Eszternek továbbá Vándor Annának, akik jó néhány részletkérdés tisztázásában közreműködtek – valamint Bakró-Nagy Marianne-nak és Oszkó Beatrixnak (MTA Nyelvtudományi Intézet), akik a kötet végső formába öntéséhez tanácsokat adtak.

Budapest, 2005. június havában

a szerkesztő

Egyéni munkabeszámoló
1988-1990

1. Téma szerinti kutatás

1.1. Az északi obi-ugor kultúra változásai a XX. században. Kandidátusi disszertáció témájaként 1979-től 1988-ig folyamatosan kutatva. A szovjet források elégtelensége miatt 1988-ban meg kellett változtatni a hagyományos világnézet témájára. 1990-től az obi-ugor kultúra újraéledésének dokumentálásával folytatódik a kutatás.

1.2. Északi osztják folklór. 1984-től az 1980. és 1982. évi expedíciók anyagának feldolgozása folyamatosan tart, s Lázár Katalinnal együttműködve számos résztanulmány jelent meg róla. Elméleti jelentőségű célja /1/ az északi osztják stilisztika és metrika átfogó kidolgozása; /2/ az egyéni énekköltés vizsgálata; /3/ a medveünnepi repertoár kutatása.

Hangzóanyagként 1988-tól hozzám került a finn archiv fonográfgyűjtemény másolata, valamint a tallini Kreuzwald Irodalmi Múzeum északi osztják énekanyagának egy része lejegyzés céljából. A MTA ZTI-vel együttműködésben így létrejött Európa leggazdagabb obi-ugor népzenei archívuma.

Írásos anyagként megfejtésre átadta a Tomszki Egyetem V.N. Csernyecov 1440 oldalnyi vogul gyűjtését. 1985-ben elkészült a teljes szűzseleírás magyar és orosz nyelven; 1989-re pedig az 1. kötet.

N.I. Tyerjoskin hasonló terjedelmű északi osztják hagyatékának munkálatai szerzői jogi problémák és konzultálási nehézségek miatt csak a rendezésig juthattak el.

1.3. Hagyományos északi obi-ugor világnézet /medve kultusz és védőszellem kultusz/ A medve kultusz kutatása 1985 óta folyik.

Eredménye az 1989-ben Leningrádban megvédett "Az északi obi-ugorok hagyományos világnézete a medve kultusz anyaga alapján" c. kandidátusi disszertáció, angol ill. magyar nyelvű összefoglalásának publikálása, valamint 1990-ben a hazánkban járt osztják hagyományörző csoport medveünnepének szervezése.

1988-tól a kutatás kiszélesedett a keleti reinkarnációs vallások elméletének és a transzperszonális pszichológiák módszereinek vizsgálatára, 1990-re meghatározhatóvá vált az

északi obi-ugor vallás alaprendszere, ebben pedig a medve-kultusz és a Világügyelő Férfi kultusz oppozíciójának funkciója /CIFU-7 előadásban közölve/.

1.4. Egyéb intézeti témák.

- TS 4/5 keretében: "A magyar rokonság tudatának kialakulása az obi-ugoroknál". Információgyűjtés /pl. a vogul és o sztjáknnyelvű sajtó áttekintése, magnetofonos gyűjtés 1989-ben Leningrádban/. 1988-ban a "Népi kultúra elemei a magyar nemzeti műveltségben" konferencián előadás Juvan Sesztalov magyar vonatkozású poémájáról, 1989-ben a rokonságtudat folklórbeli tükröződéséről esettanulmány publikálása.
- Östörténeti lexikon: 5 szócikk /nem abszolvált/

2. Terepmunka.

1990.jún.20-júl.5. kiküldetés Hanti-Manszijszkba; /1990.aug.18-szept.1. gyűjtés a Magyarországon járt kb. 70 osztjáktól és vogultól/. Eredmény: kb. 35 óra magnetofonfelvétel medveünnepi és egyéni folklór repertoárról, hitvilágról, kb. 7 óra videófelvétel medveünnepéről. 1990. novemberéig: ebből 6 óra ének-szöveg leírása.

1990.dec.7-1991.jan.16. közt tervezett utazás Hanti-Manszijszkba és a Kazim folyónál rendezendő medveünnepre.

3. Kéziratok / 4. melléklet/

Az északi obi-ugorok hagyományos világnézete a medve-kultusz anyaga alapján. Kandidátusi disszertáció, 1989, 200 p. orosz ny. Leningrád

4. Publikációk: /2. melléklet/

5. Külföldi kiküldetések

- 1988. Tallin, Tartu, Pärnu, Leningrád - 3 hét. A tartui Kreuzwald Irodalmi Múzeum obi-ugor hangarchivumának áttekintése, kb. 60 l. énekszöveg helyszíni lejegyzése az észt fél számára, kb. 6 óra énekfelvétel átmásolása lejegyzés céljából; a Pärnui Nemzetközi Néprajzi Fesztiválon részvétel; disszertáció munkahelyi vitája
- 1989. Leningrád, 2 hét. Kandidátusi disszertáció védése
- 1990. Hanti-Manszijszk - 3 hét. Folklór gyűjtés /1. terepmunka/, kapcsolatfelvétel a Jugria Megmentése egyesülettel, mun-

kaszerződés megbeszélése a Belij Jer megyeközpontban alapítandó osztják folklór archivummal kapcsolatban /3 éves időtartamra/

6. Intézeti megbízások

Szovjet Kapcsolatok ápolása

Külső megbízások és szerződések

1. Bizottságok: MTA Urálistikai Bizottság /1985-90/

GIFU-7 Szervezőbizottság /1987-90/

2. Együttműködés: MTA ZTI, Lázár Katalinnal együttműködve

- saját énekanyag feldolgozása: kéziratban
- kész az 1980. évi expedíció serkáli osztják anyaga, az 1982. évi expedíció serkáli és kazimi osztják anyagának 2/3-a
- észt gyűjtések feldolgozása: kéziratban kész Edgar Saar színjai osztják énekanyaga
- finn fonográf felvételek feldolgozása: bevezető tanulmány kész kéziratban

3. 1990 októberben megalapítottam az intézményközi "Obi-ugor kutató team-et" 4 taggal.

4. Szovjet megbízás: "Mifü i skazki hantov i mansi", Vosztočnaja Literatura, Moszkva. Fordítás és szaktanácsadás, kb. 50 l, 1991-ben jelenik meg - "Hantüjskij folklór", Novoszibirszk, meg énekanyag, módszertani bevezetés, kb. 100 l. /folyamatban/

5. Nyugati megbízás: "Encyclopedia of Religion", New York, Khanty and Mansi religion. /1986/

- IARG, obi-ugor címszavak /1989-90/

7. Oktatói munka

7.1. ELTE, Finnugor Nyelvtudományi Tanszék, 1984-től meghívott előadóként, 1987-88-ban félállásban a következő tárgyak oktatása heti 6-10 óra időtartamban: serkáli osztják nyelvjárás; kazimi osztják nyelvjárás; osztják szövegolvasás; osztják hősnék olvasás és elemzés; osztják szövegjegyzés; északi vogul nyelv; vogul irodalmi nyelv; obi-ugor hitvilág; szakdolgozati szeminárium.

7.2. ELTE Folklóre Tanszék, 1989/90 tanév II. félév csereoktatóként, heti 2 óra előadás: "Obi-ugor medvekultusz"

8. Tudománynépszerűsítés

Rádió: "Neked szól" - 2 adás /1986/

"Nyelvrokonaink népzeneje" - 4 adás /1986/

TV: "3. csatorna: Születés-sors-halál" - 2 adás /1989/

"3. csatorna: Állatkultuszok. A medvekultusz" 4 adás /1990/

"Tiszta szóval" - 2 adás /1990/

Előadás: 1988-tól rendszeresen a pécsi JPTÉ Uralisztikai szem-
náriumban félévenként 1 előadás

/Az obi-ugorokról Magyarországon megjelenő népszerűsítő mű-
vek többségében fordítói, szakértői vagy szervezői minőség-
ben részt veszek/

Budapest. 1990. november 25.

A folklórarchívum alapításának előzményei

A magyar–obi-ugor kapcsolatfelvétel társadalmi háttere

1990-re a peresztrojka eredményeképp hatályon kívül helyezték a külföldiek Nyugat-Szibériába való beutazását és kutatótevékenységét korlátozó rendeleteket. Hetven év után végre elérhetővé váltak legközelebbi nyelvrokonaink, a vogulok és az osztjások. Igaz, az egymásra találás az utolsó pillanatban jött létre, de mindkét fél nehéz helyzete ellenére készen álltak azok a személyek és intézmények, melyek két év leforgása alatt véghezvitték e népek kapcsolatában a történelmi jelentőségű áttörést.

Az obi-ugorok a II. világháborút követő erőszakosan civilizáló és asszimiláló politika miatt, az 1970-es évektől kezdődően pedig a gyorsuló kőolaj-konjunktúra következtében a legveszélyeztetettebb „természeti népek” sorába kerültek. Az anyanyelvét még beszélő kb. 13 600 osztják és 3 100 vogul közül jószerivel az idős nemzedék őrzi a hagyományosan etnikus kultúráját. Ezt tehát 10–15 éven belül rohammunkában kell dokumentálni a jövő számára. Ugyanakkor a szovjet korszakban kialakult egy értelmiségi gárda, mely hirtelen fordulattal felértékelte finnugor eredetű kultúráját, s potenciálisan alkalmas mind népe vezetésére, mind a nemzetközi kapcsolatokra. 1988 nyarán fő érdekképviseleti szervként megalakult a Jugria Megmentése Társulás.

Magyarországon az 1980-as évek végére a nyelvtudományban és néprajzban megszakadt az előző obugrista gárda folytonossága: nem voltak terepmunkára és együttműködésre alkalmas fiatal kutatók, sőt a szükséges diszciplínák egyetemi oktatása is alig volt megoldható. Viszont a Művelődési és Közoktatási Minisztériumban Andrásfalvy Bertalan miniszter és Mayer Rita referens személyében kompetens, kiemelten figyelmes és segítőkész támogatókra talált a legközelebbi nyelvrokonok ügye, a Magyar Tudományos Akadémia vezetése pedig felismerően a kutatások „most vagy soha” jellegét, szintén megtette a megfelelő lépéseket a maga részéről. 1991 márciusában megalakult a Reguly Társaság is, mely a finnugor rokonság iránt érdeklődő nagyközönség fórumaként szolgál.

A nemzetközi kapcsolatok előkészítő fázisa

A Hanti-Manysi Autonóm Körzet hivatalos (orosz) vezetősége 1989-ben fordult először a Művelődési és Közoktatási Minisztériumhoz kulturális cserekapcsolatok kiépítését kezdeményezve. 1990 tavaszán már az obi-ugorság igazi képviselője, a Jugria Megmentése Társulás elnöke, Tatjana Gogoleva kereste fel ha-

zánkat, s tárgyalt Mayer Rita referenssel a közvetlen kapcsolatok felvételéről. Ugyanez év nyarán a társulás magyar küldöttséget hívott meg fővárosuk, Hanti-Manszjszk ünnepére. A küldöttség (Györke Sándor moszkvai nagykövet, Mayer Rita, a Videoton szakemberei és jómagam) megtekintette az ott rendezett fesztivált, osztják medveünnepet, és tájékozódott az együttműködés lehetőségeiről.

Ettől kezdve gyorsan peregetek az események. A Művelődési és Közoktatási Minisztérium meghívására a történelemben először lépett magyar földre a hagyományörző osztjások egy 19 fős csoportja, hogy az augusztus 20-i Mesterségek Ünnepén bemutassa a híres medveünnepet, s fellépésüket a debreceni VII. Nemzetközi Finnugor Kongresszuson folytatták.

A medveünnepről

1985 előtt a medveünnepet a felsőbb szervek – talán megsejtve rendkívül fontos szocializáló szerepét – jobban üldözték, mint a szellemkultusz szertartásait. 1985-től azonban a vallási szertartásokhoz való hozzáállásuk fokozatosan változni kezdett: ezzel a medveünnep hagyománya új szakaszba lépett.

A medveünnep teljes repertoárját azonban csak kivételes tudású idős személyek ismerik. Hozzájuk csatlakozik egy hagyományos alapréteg, mely a 45 év feletti nem-előadó férfiakból és az idősebb nőkből áll. Ők, annak ellenére, hogy a medvekultuszt nem nagyon ápolhatták nyíltan, világnézetük alapjaként tovább őrzik teljes hagyományos formájában. A következő réteg a szülőhelytől távolra szakadt, de etnikus érdeklődését megőrzött értelmiség (30–40 évesek), kik tudatosan felismerték a medveünnepben rejlő kultúra- és személyiségépítő lehetőségeket, valamint azt, hogy az a vogulok és osztjások egyesítésére is alkalmas*.

A 80-as évek végén hivatalosan is lehetőség adódott az etnikus kultúra és vallás megújítására. A fiatal értelmiség a hagyományok két legmélyebb gyökerét, a medve- és a szellemkultuszt látta felhasználhatónak arra, hogy valamilyen fordulatot hozzon az akkori tendenciákba. Mindkettőnek megvolt az a sajátosága, hogy keretükben hagyományosan is ismeretesek voltak nagy területek lakosságát mozgósító periodikus ünnepek, amiket hétévenként vagy más időközökben rendeztek meg egy-egy kultuszközpontban. E minta alapján lehetett szervezni az új ünnepeket is. A medvekultuszban példaként szolgálhatott a Szent-városi Öreg medve alakú frátriális védőszellem hétéves ünnepciklusa. Ezt a Nagy-Ob melletti Vezsakori és a Kis-Ob melletti Tegi faluban tartották felváltva. A jelenlegi szervezési lehetőségeket részben a helységek történeti fontossága (pl. a

* Egy areán belül a voguloknál és az osztjákoknál a kultúra – beleértve a kultuszokat – azonos, csupán a nyelv különbözik (Schmidt Éva jegyzete).

szellemkultuszban játszott szerepük), részben a településszerkezet és a közlekedési lehetőségek, valamint a jó előadók száma határozza meg.

Az osztják értelmiség, a hanti-manszijszki Népművészet Háza kollektívája Tatjana Alekszandrovna Moldanova vezetésével, a Tórum Maa Szabadtéri Múzeum munkatársai, a Jugria Megmentése Társulás, a Körzeti Tanács Északi Népök Osztálya, valamint finanszírozó szerveik kezdték el szervezni az etnikus tudat és a hagyományok felélesztésére szolgáló ünnepeket. 1990 tavaszán első ízben Tegi falura esett választásuk. A tegi medveünnep volt az első próbálkozás, és sok tekintetben közelebb állt a hagyományos formákhoz, mint a későbbiek. (Az erről készült videofilm Hanti-Manszijszokban található). Ebben az időben emelkedtek ki a többiek közül azok az előadószemélyiségek, akiknek tevékenysége a következőkben is a hasonló rendezvények alapjául szolgált.

A továbbiakban ezek az új típusú medveünnepnek bizonyos állami ünnepekhez való kapcsolódás tendenciáját kezdték fölvenni, mintegy kifejezendő azt, hogy az utóbbiak az őslakosság etnikai kultúráját és igényeit nem elégítik ki kellőképpen. 1990 júniusában Hanti-Manszijszk város ünnepén a hozzá tartozó esztrádszerű folklórfesztivál idején a Szabadtéri Múzeum szent halmán tartották meg a második medveünnepet. Ezt bikaáldozat vezette be, utána három nap repertoárját játszották el. Az ünnepet igen nagy számú etnikus közönség látta, és kellő spontaneitás jellemezte. A hagyományoktól elütő vonása volt, hogy szabad téren tartották. Az ünnepet megtekintette a magyar nagykövet és a Hanti-Manysi Nemzetiségi Körzet ügyeinek minisztériumi referense, Mayer Rita is, utolsó napjának programját pedig magnófelvétellel rögzítette.

Medveünnep Magyarországon

A kedvező benyomások alapján Mayer Rita meghívta az előadókat Budapestre az 1990. augusztus 19–20-án tartott Mesterségek Ünnepén, valamint Debrecenben, a VII. Nemzetközi Finnugor Kongresszuson való fellépésre. A különböző falvak képviselőiből összeállított népművész és énekes előadókból álló egyes hagyományőrző csoport 19 fős létszámmal érkezett Magyarországra, és szép sikerrel lépett fel a rendezvényeken. Repertoárjukat több részletben magnetofonra és videóra vették a MTA Néprajzi Kutatócsoportja és Zenetudományi Intézete, a Néptáncosok Szakmai Háza, a Néprajzi Múzeum és a debreceni Kosuth Lajos Tudományegyetem munkatársai. A felvételek tudományos értékét némiképp csökkentették a következők: (1) a körülmények jelentősen eltértek a hagyományostól, (2) kevés férfi énekes előadó volt, (3) a medveünnepnek csak egyes részleteit tudták átfogni, (4) a videofelvételek hangminősége kedvezőtlen a leírás szempontjából.

A hagyományörzők többsége életében először járt Európában, s tapasztalta meg a kultúrája iránti értő érdeklődést. Andrásfalvy Bertalan miniszter külön munkaebéden fogadta e népek vezetőit. Tekintettel helyzetük kritikus voltára, a legsürgősebb teendőkről gyors megállapodás született. Ez lehetővé teszi tudományos kádereik ösztöndíjas képzését a magyar felsőoktatásban, szellemi termékeik megismertetését hazánkban, viszonzásul pedig magyar expedíciók fogadására és kulturális együttműködésre, továbbá egy magyar kezdeményezésű helyszíni folklórkutató központ megalapítására nyílik alkalom.

Folytatás Hanti-Manszijszkban

1990 decemberében a Jugria Megmentése Társulás meghívta az autonóm körzet alapításának jubileumára Andrásfalvy Bertalan, Mayer Ritát, tudományos szakértőként Kerezi Ágnes néprajzkutatót (Néprajzi Múzeum), Lázár Katalin népzene-kutatót (MTA Zenetudományi Intézet) és engem. Andrásfalvy Bertalan megbízottjaként Hofer Tamás, az MTA Néprajzi Kutatócsoportja igazgatóhelyettese vezette a küldöttséget, s tárgyalt a helyi állami vezetéssel, valamint az obi-ugorok képviselőivel az együttműködési formákról.

A Hanti-Manysi Autonóm Körzet megalakulásának 60. évfordulójára a vezető vogul-osztják társadalmi szervek (a Tanács Északi osztálya és a Jugria Megmentése Társulás) meghívták az Művelődésügyi és Közoktatási Minisztériumból Andrásfalvy Bertalan művelődési minisztert, Mayer Rita főreferenst, aki a velük való kapcsolat felvételének és bonyolításának kulcsszemélyisége, egy másik munkatársat, valamint Schmidt Évát, az „obi-ugor kutató team” vezetőjét. Egyidejűleg lehetővé tették, hogy ennek az ő felkérésésükre, hosszútávú terepmunkára szervezett intézményközi munkacsoportnak a tagjai: Kerezi Ágnes, Lázár Katalin és Felföldi László még egy hétig Hanti-Manszijszkban ismerkedjenek a helyi viszonyokkal és leendő partnereikkel. A team kinn tartózkodását az MTA egyezményes keretből biztosította. A magyar küldöttség Hofer Tamás megbízott vezető, Mayer Rita, Csepregi Márta, Schmidt Éva, Kerezi Ágnes és Lázár Katalin összetételben 1990. december 7-én indult Moszkva–Tyumeny útvonalon Hanti-Manszijszkba. A team (1) tudományos informálódást és kutatásszervezést, valamint (2) a kőolajkitermelés miatt végveszélybe került vogul-osztják kultúra helybéli mentő mozgalmainak és mindennemű külkapcsolat felvételének segítségét tűzte ki célul.

A team egyhetes ott-tartózkodása alatt (1) kapcsolatot létesített a főbb hanti-manszijszki társintézményekkel. A helyi szervek közül első számú partner és felkérő a Jugria Megmentése Társulás. Ez vogul elnökével (T. Sz. Gogoljeva), és a nemzetiségi értelmiség legaktívabb, legjobban szervezhető képviselőivel, viszonylag jó anyagi ellátottságával elfogadható garanciát nyújt arra, hogy az

együttműködés és a segélyek az őslakosságot szolgálják. Hasonlóan alkalmas fél az osztják V. M. Kurikov vezette tanácsi Északi osztály is. Az állami és a párt-szervek (többnyire nem obi-ugor) vezetősége újabban nyíltságot és együttműködési készséget mutat bármilyen külföldi kapcsolatra. A tudományos intézmények közül az őslakosság emelkedő öntudatának megfelelően a tiszta nemzetiségi kollektívákkal való együttműködés a legperspektivikusabb. Kiváló kapcsolat alakult ki a kerületi népművészet házával, különösen annak T. Sz. Moldanova-Vigyina vezette folklór osztályával. Bevonható még a Torum Maa Szabadtéri Múzeum gárdája, valamint a tanártovábbképző intézet osztják nyelvészcsoportja E. A. Nyomiszova vezetésével – ők képviselik a legmagasabb tudományos szintet az obugrisztika terén. A novoszibirszki akadémiai filiálé Hanti-Manszijszkba telepített egysége, az Észak Elsajátításának Problémáit Kutató Műhely vezetője, a vogul E. I. Rombangyjeva „idegenekkel” szembeni előítéletei miatt kevésbé alkalmas az együttműködésre. Különálló, de igen segítőkész vonalat jelentenek a nemzetiségi hírközlés szervei: az osztják A. M. Szengepov vezette rádió osztály, és az újabban Osztják Szó nevet viselő osztják újság, a közismert költő és folklór énekes, M. K. Vagatova (Volgyina) szerkesztővel az élen.

A finnugor, ill. néprajz-etnológia szakos magyar hallgatók terepkiképzésének ügyében a Helytörténeti Múzeum orosz igazgatónőjével, V. J. Litkinával kezdődtek tárgyalások – 2-3 hallgató expedíciós útjának szervezését vállalták 1991 nyarán, a megkötendő Művelődési és Közoktatási Minisztérium együttműködés keretében csereszakozásként. A jövőben a Hanti-Manszijszki Tanárképző, ill. a fent említett nemzetiségi kollektívák irányában szélesítendő e kapcsolat.

Itt hívandó fel a figyelem arra, hogy a nyílt piac és a külkapcsolatok fejlődésével más, gazdagabb országok is jelentkeznek Nyugat-Szibéria és őslakosságának kutatásában, segítségében. Jelenleg az obi-ugor kisebbség képviselői, akik most kapnak először lehetőséget nemzetközi kapcsolatokra, a finnekbe és a magyarokba vetik leginkább bizalmukat. A finneket azonos klímához alkalmazkodott kultúrájuk, a réntartó lappokkal kialakított demokratikus együttélésük (gazdaságfejlesztés, település-, iskolarendszer stb.) és világszínvonalú technikájuk teszi kívánatos partnerré. A magyarok a közelmúlt személyesebb jellegű kereskedelmi, tudományos és művészeti kapcsolataival, valamint a szocialista viszonyok átalakításának tapasztalatával tűnnek ki. A helyszínen közismert néhány magyar személy felkészültsége, lehetőségeik azonban háttérbe szorulnának egy komolyabb konkurencia esetén, különösen, mivel válsággal küszködő országuk sem anyagi, sem tudományos háttérrel, sem pedig megfelelő utódlást nem tud biztosítani. A hagyományos obi-ugor kultúrának az idős korosztályok az utolsó hordozói – 15 év múlva javarésze gyűjthetetlenül válik. Nem ismeretes, hogy a jelenlegi politikai nyíltság meddig nyújt alkalmat a kutatásra, mindent dokumentálni kell, ameddig lehet. A kutatások és a szakoktatás – akár külföldi támogatással – sürgősen megoldandó.

(2) Az obi-ugor kultúra érdekeinek megfelelően a jubileumi ünnepségen részt vett finn küldöttség egyik tagjával, a Castrén Társaságot képviselő Ulla-Maija Kulonen nyelvessel megtárgyaltuk a Skandináviából juttatható segítségformákat (tudományos kutatás és képzés, szakirodalom, műszaki felszerelések, kézműipari nyersanyagok szállítása). Az utolsó történeti pillanatban érkező illetén segítyezésben a finn Castrén Társaság és az 1991. február 13-án alakult magyar Reguly Társaság koordináltan működik majd, vállalva más országokból is az adományok közvetítését. Mint választmányi tagok Kerecsi Ágnes a magyarországi, Schmidt Éva pedig a szibériai összekötő lesz.

A helyi érdeklődést kielégítve, Lázár Katalinnal (Schmidt Éva tolmácsolásával) készült egy háromrészes osztyák rádióadás-sorozat. Ebben egyrészt saját kutatásairól kérdezték, hogy a hallgatókat meggyőzzék saját népzenejük értékességéről (!), másrészt magyar népdalok előadására kérték fel. A legnagyobb sikert azok az adások aratták, melyekben osztyákul is énekelt kazimi dalt, illetve Schmidt Éva ez alkalomra szerzett osztyák énekét az énekköltés szépségéről (a hagyományos folklórban is ismert téma). A rádióadások magnetofon másolatát átadták Lázár Katalinnak. A magyar küldöttség szerepléséről egyébként a helyi orosz, illetve osztyák újság és rádió is tudósított.*

Ajándékul – Szálló ének

Északon jártamban egyik faluból a másikba utazgattam osztyák éneket, mesét keresve. Énekhez értő, meséhez értő ember ha utamba akadt, énekét-meséjét magnetofonra vettem, és hazavittem szülőföldemre, Magyarországra. Mostanában megfogyatkoztak a jól éneklő emberek, a fiatalok egyáltalán nem énekelnek osztyák dalt. Ezért utaztam tehát éneket keresve. Ha Északon kevesebb is lesz az osztyák ének, a mi országunkban papírra írva hadd emlékezzenek rájuk: régen hogyan énekeltek az osztyákok.

No, hazavittem a felvett énekeket, és az osztyák dallamok csodálatot keltettek a mi népünk körében. Az Akadémia egyik munkatársnője, Lázár Katalin, azonnal neki is fogott, hogy a dallamokat lejegyezze. Ő maga is kiválóan tud énekelni. Amelyik éneknek száz sora volt, százszor írta le a dallamát, amelyik éneknek ezer sora volt, ezerszer írta le; (először) én leírom valamely éneknek ezer sorát, ő pedig utána lejegyzi a dallamot. Jó tíz éve dolgozunk így, lejegyezve az osztyák énekeket. Néha azt mondja:

– Ez meg micsoda bűvölet, micsoda varázslat: a fülemben állandóan ott zeng a dallam, ha felkelek, akkor is hallatszik, ha lefekszem, akkor is hallatszik.

* Schmidt Éva fordítása. Megjelent az Osztyák szó (a Lenin útján című osztyák hetilap utóda) 1991. január 1-i számában (3. oldal, kazimi osztyák irodalmi nyelv).

Lehetetlen megállítani.– Én pedig nevetek – amikor e szöveget leírtam, magam is egy álló héting ezt az éneket dúdolva jártam-keltem. Az osztják ének már csak ilyen, árad, mint az Ob sodrása. Lehetetlen megállítani.

Katalin, a barátnőm, tud is egy kicsit osztjákul. A mi országunkban egyetemen tanítják az osztják nyelvet. Ámbár, ő még nem járt az osztjákoknál. Szándékában volt ugyan, de hát ki hívta volna, ki engedte volna?

Ez alkalommal végre meghívták országunkból az osztják-vogul nyelvet, életmódot tanulmányozó személyeket a Hanti-Manysi Autonóm Körzet megalakulásának 60. évfordulója ünnepségeire. Múzeumunkból meghívtak egy néprajzost, Kerezsi Ágnest, aztán meg Lázár Katalint és engem. Nagyon megörülünk neki, milyen jó lesz az osztjákoknál járni! Ekkor azt mondja nekem Katalin:

– Olyan sok szép dallamot ismertünk meg, és helyébe nem adtunk semmit az osztják népnek. Költs ajándékképp valami osztják éneket arról, hogy hogyan jegyezzük le az osztják dalokat, hogyan hangzanak nekünk, milyen érdekességet jelentenek számunkra!

Tényleg, magam is már jó régóta ugyanerre a gondolatra jutottam. Nekiálltam hát osztják éneket költeni. Nem sok időbe telt, és maguktól ömlöttek a szavak, mint az Ob sodrása. Nem is tudom, Katalin éneke volt-e vagy a magamé, vagy az egész magyar népemé – mindenesetre ajándékének osztják rokonainknak.

Elénekeltek ebben a dalban, hogy énekes-mesés idős asszonyok, emberek hogyan ismertettek meg az osztják énekekkel. Dalaikat, dombra-zenéjüket otthon Katalinnal mind végighallgattuk, papírra vetettük. Reggel felkelek, este lefekszem, egyre csak zeng az osztják ének, álmomban is tovább szól. Álmomban visszavisz a dallam régi korokba. Valaha, ezer éve is elmúlt már, magyar népünk együtt élt az osztjákokkal, vogulokkal, egy nyelvet beszéltek, egy istent tiszteltek. Délvidéken éltek, és ebben az időben az osztjákok még páncélban-fegyverben, lóháton jártak. Álmomban úgy cseng a dallam, mintha valami régi fejedelemlős épp most fordítaná a lovát délről észak felé, hogy majd az Ob vidékére menjen. Mintha ettől a fejedelemlőstől származott volna az egész osztják nép. Aztán meg úgy cseng a dallam, mintha valami ősapám, lóról csónakra szállva, az Obon evezne. Megy és visszavisz engem rég nem látott szülőfalumba. Közeledik a faluhoz, anyám meg, engem várva, mintha kinyitná az ajtót – úgy szól a dallam. Aztán mindjárt belépek szülőházamba, és mintha a tűzhely lángja melengetne – olyan heve van a dallamnak. Visszatértem hát régi házamba örökre, itt a legjobb. Ha az osztják énekek ilyen ereje van, ilyen hatalma van, hogy a távoli földre szakadt embert évezredekken átsuhanva vissza tudja hozni, hát ne felejtődjön el. Az osztjákoknál az Ob-vidéken zengjen tovább minden időkből, Magyarországon pedig papírra leírva szolgáljon csodálatára a földkerekség összes népének. Hát ennyi.

Kitaláltam az éneket, és Katalinnal megérkeztünk Hanti-Manszijszkba. Meg-

hívtak minket a rádióba beszélgetni. Az érdekesség kedvéért elénekeljük kettesben az éneket. Katalin valóságos mester az éneklésben, nagyon szép a hangja. Csak az osztják nyelv nehéz neki még egy kicsit. Nekem meg nincs jó hangom, de a szavak könnyedén siklanak. Így aztán ketten énekeljük, sikerült-e vagy sem, nem tudom. Az osztjásoknak szóló ajándékének keletkezésének ez a története.

Ajándék-ének

*Éneket kereső lelkes nő
mesét kereső serény nő
íme, én énekelek,
íme én mesélek.*

*Énekhez értő ügyes emberfia
dombrához értő mester öreg
hogya volt valaha,
szájának száz szavát
mind végighallgatom én,
öthúrú húros dombra-fájának
fájának száz jó dallamát
mind végighallgatom én.*

*Égi hó fehér papírra
tintás írás hét ága-bogával
mind le is írom.*

*Mindezeknek közepette
felkelő nap anyácskám
aranyhajú nagy szép fonatát
amikor kibontja ő,
osztják ének bűvöletében
kelek fel íme.*

*Lemenő nap anyácskám
rőt vörösfenyő-kéreg (szín) nagy szép fonatát
amikor letakarja ő,
vogul ének bűvöletében
fekszem le íme.*

*Igaz álom mélyén
ének-korabeli ember szerzette
mese-korabeli ember szerzette
szálló ének jó dallama hogy is hangzik nekem?
Ezüst zablacsengő jó hangjaként
zeng az valóban:*

isten élte ezer jó év,
ezer év előtt élt
páncélos mellű fejedelem-ös
kardos mellű nagy szellem-ös
fejes lovának jó fejét
merre fordítja épp?
Fehérvízű táplálékos nagy Ob,
fehérvízű halas nagy Ob
halas Ob vidékére
fordítja bizony ő.
Szálló ének jó dallama
hogya tovább megy,
hogya tovább hangzik,
mintha vörösfenyőből készült fogós evező,
fogós evező csobogó jó zaja
hangzana valóban.
Őszfejű apácskám
orros csónakjának orrát
merre fordítja hát?
Engem fölnevelt szeretett földemre
engem fölnevelt kedves falumba
fordítja bizony ő.
Szálló ének jó dallama
hogya tovább megy,
hogyan is hangzik az?
Nyílvessző nagyságú vékony füstcsík,
késnyél nagyságú kis füstcsík
tűnik fel éppen már.
Megérkeztem idején
engem szült jó anyácskám,
anyácskám nyitotta
vaspántú pántos ajtóm,
az hangzik így valóban.
Engem szült ügyes úrnő anyácskám,
anyácskám gyújtotta
soklángú lángos tűz,
száz lángú lángos tűz,
az érződik valóban.
Ének-korabeli ember szerzette
mese-korabeli ember szerzette
osztják ének csodás jó dallama

*isten-élte száz koron át
húsz rénbika futotta táplálékos Obunk
tíz rénbika futotta halas Obunk
mentében, mentében
zengjen hát tovább,
papírra írt ezer szava
mindenütt levő úrnős földön
mindenütt levő fejedelmes földön
maradjon fenn örökre!**

A team tagjai, Kerezsi Ágnes, Lázár Katalin és Felföldi László december 18-án elutaztak Hanti-Manszijszkból.

Gyűjtés és feldolgozás az osztjakkal

A továbbiakban az egyéni program (1) vonala annak a hat órányi osztják egyéni- és medveünnepi énekszövegnek a feldolgozását célozta, melyet a MTA Zenetudományi Intézete vett videóra az 1990 nyarán Budapesten járt hagyományörző csoporttól. Ennek két hétig a Népművészet Háza Folklor osztálya adott helyet, rendelkezésre bocsátotta fiatal munkatársait, A. Lozjamovot és L. Vagatovát. Segítségük ellenértékeként nagy érdeklődéssel ismerkedtek a fonematikus lejegyzéssel, hiszen a helyi gyűjtésű magnetofonfelvételek többsége azért leírhatatlan, mert a cirill írás alkalmatlan az elhangzottak jelölésére. A fiatalok távozta után rövid ideig nyelvész konzultánsokkal (E. A. Nyomiszova, V. Szolovarova) folyt a munka – nekik meglepően sok nehézséget okozott a szokatlan, archaikus éneknyelv értelmezése. A legjobb segítőtársnak később egy iskolázatlan falusi asszony, Z. N. Lozjamova bizonyult, aki a fővárosba költözvén kiváló népdalelőadó és kultúraszervező lett. Pillanatok alatt megtanulta olvasni a latin betűs írást, átlátta a filológiai munka rendszerét, és részletes magyarázatai mellett még több órányi hiedelmet, éneket mondott magnóra. Januárban Juilszka faluban találkozhattam a budapesti hagyományörzők két fő énekesével, P. I. Juhlimovval és Sz. J. Tarlinnal, és néhány napig az elejétől kezdve ismét végigvettük a szövegeket (3–3 anyanyelvi konzultáns ugyanis korántsem elegendő ahhoz, hogy minden szó érthető legyen). Ők becsülettel – bár unottan – megismélték a rosszul hallható mondatokat, de az orosz jelentéseket leginkább rénpásztor házigazdánk, J. Pokatyi adta meg. A szövegeknek kb. háromnegyed részét sikerült így publikálásra alkalmas állapotba hozni: a kazimi osztják medveünnepnek ez az eddigi legjobb minőségű dokumentálása.

* Schmidt Éva fordítása.

(2) A helyi tudományos együttműködés szintén a Népművészet Házában kezdődött magnetofon-felvételek cseréjével. A budapesti medveünnep-anyagért és a másolatkészítésben nyújtott technikai segítségért átadták a közelmúlt híres kazimi osztják énekesének, K. Sz. Moldanovnak kb. hét és fél órányi, hősénekekből és medveénekekből álló repertoárját (T. Sz. Moldanova gyűjtése). Lejegyzésért cserébe megkaptam A. Lozjamov mostohaapjának, E. Pokatynak hőséneket és mitikus meséket tartalmazó repertoárját. Juilszkban nála lakván egyéni énekeit is felvettük, továbbá újfent a hőséneket, hogy az előadás variációs szabályai legalább utoljára tanulmányozhatók legyenek ennél az eltűnő, ősi műfajnál.

Amatőr gyűjtők a legtávolabbi zugokban

A folklór tragikus helyzetének javítására a Jugria Megmentése Társuláznál létrehoztunk egy alapítványt a Művelődési és Közoktatási Minisztérium által ajánlékozott kb. 150 magnetofonkazettával és 4 magnetofonnal. Ezidőtájt az obi-ugor népköltészet már nem az előadók félelme, hanem a technikai eszközök hiánya miatt vész el. Az általam kidolgozott gyűjtési szabályzat arra a tendenciára épül, hogy újabban mind a falusi, mind az értelmiségi rétegekben igen nagy az igény idős rokonaik hangjának és családi tematikájú egyéni énekeinek megőrzésére. A hivatásos vagy amatőr gyűjtők a legtávolabbi zugokba is szívesen utaznak, ha szeretett rokonaikkal készített magnófelvételük eredetije náluk maradhat – a másolat pedig a Jugria Megmentése Társulás archívumába kerül. A folyamatos kazettaellátásról a Castrén, illetve a Reguly Társaság hivatott gondoskodni.

A belojarszkiji archívum ügye

Hanti-Manszijszki tartózkodásom utolsó hetében került sor az obi-ugorok első korszerű folklór archívuma és gyűjtőhálózata megalapításának ügyére. Az 1984-ben benyújtott javaslatomnak megfelelően ez az északi osztják terület egyik járási központjában, a jelenlegi adminisztratív felosztás szerint a Kazim menti Belojarszkij városban működne. Alapítása, rendszerének kidolgozása, az osztjálakta területek felgyűjtése, a lejegyzés-feldolgozás, a nemzetiségi tudományos káderek és az amatőr gyűjtőhálózat tagjainak kiképzése az én feladatomban. A szerződést az Autonóm Kertület Tanács VB Kulturális osztálya kötötte, a kikérőt a tanácselnök adta. Az intézmény részére háromszobás lakást utalnak ki (nagy helyisége az archívumé, két kisebb szobája az én, illetve betanuló társam lakhelye) berendezéssel és némi technikai felszereléssel. Az eszközök java részét – ismerve a helyi viszonyokat – Magyarországról kell majd beszerezni. Az archívum magában foglalja az eddigi szovjet hangfelvételek (legalább százötven

órányi) anyagának másolatát, valamint a szisztematikus új gyűjtéseket. A felvételek és leírt szövegek másolatát megkapja a MTA, a tartui Finnugor Népzenei Központ. A szerződés 1991. áprilisi kezdettel három évre szól, tartalmazza az „obi-ugor kutató team” évenkénti expedícióinak tervét is. Kidolgozandó az intézmény technikai és egyéb felszerelésének magyar részről való szponzorálása.

Jelenleg az obi-ugor értelmiség legfontosabb feladata az etnikus lakosság életlehetőségeinek és kultúrájának felemelése. Az előző korszak átnevelő programja, mely az őslakosság kultúráját kőkorszaki elmaradottságúnak minősítette, oly hatásos volt, hogy a fiatalság szinte felhagyott a hagyományokkal, s részben az anyanyelv használatával is. Az értékek helyreállításában kiemelkedő szerepe van a külföldiek tekintélyének és természetesen a konkrét segítségeknek.

December közepén naponta több ilyen tárgyú nyilatkozatot igényelt tőlem a sajtó (a két orosz és egy osztyák újság). Orosz nyelven a magyar együttműködésről, illetve a folklór archívum alapításáról jelent meg egy-egy cikk, az osztyák újságnak pedig háromrészes sorozatot írtam az obi-ugoroknál járt hajdani magyar kutatókról és eredményeikről.

A Nemzetiségi Kultúra Hete Juilszkban*

December 30-án visszaérkezett Magyarországról Hanti-Manszijszkba Lázár Katalin, aki néhány hét alatt kiharcolta az ismételt kiküldetést (ezúttal a Magyarországi Kutató Intézet finanszírozásában), és saját költségén beszerzett annyi videokazettát, hogy az obi-ugorság első, saját szervezésű etnikus rendezvénysorozatát a Kazim folyónál dokumentálhassuk. Az ünnepség egyfajta mérföldkönek számíthat e népek történelmében.

A feltétlen bizalom jeléül egyedül Lázár Katalinnak és nekem engedélyezte a Jugria Megmentése Társulás, hogy részt vehessünk az általuk 1991 januárjában rendezett Nemzetiségi Kultúra Hetén a Kazim folyó melletti Juilszk faluban. Az itt megtartott nagyszabású medveünnepet és áldozati szertartást Aado Lintrop észt operatőr közreműködésével teljes egészében videóra rögzítettük, s az unikális anyag Magyarországra került.

A következő jelentős társadalmi eseményre 1990. december 10–12-én került sor: ekkor ünnepelték Hanti-Manszijszkban a Hanti-Manysi Nemzetiségi Körzet megalakulásának 60. évfordulóját. Az ünnepségen a más helyekre szakadt obi-ugor értelmiség, valamint az obugrisztikai profilú tudományos körök a vártnál kevésbé képviseltették magukat. A hivatalos ünnep műsoros estjén a körzet több tucat nemzetiségének stilizált folklórszámait között az őslakos obi-ugorok hagyománya csupán jelentéktelen helyet foglalt el.

* Lázár Katalin és Schmidt Éva közösen írt beszámolója.

Ennek az eseménynek az előkészítésével párhuzamosan Tatjana Alekszandrovna Moldanova több évi munkával megszervezett szülőföldjén, a Kazim felső folyásánál fekvő Juilszk községben egy kettős funkciójú vallási ünnepet. Előzményként a legjobb előadóktól öt éven keresztül gyűjtötte egyrészt a medvekultuszra, másrészt a táj messze földön híres női védőszellemére, a Kazimi istennőre vonatkozó folklórt. Az előkészítésnek fontos szakasza volt juilszki expedíciója 1990 nyarán, amelyhez Tomszkból N. V. Lukina, Kanadából a neves néprajzi filmes, Baleks is csatlakozott. Moldanova rendkívüli rábeszélőkészséggel mozgósította az addig meglehetősen passzívan viselkedő lakosságot, és a fiatalokra is igen nagy hatást gyakorolt.

Juilszk és lakossága

Juilszk a Kazim folyó középső és felső folyásának határán fekszik az erdő- és tundrazóna találkozásának vidékén. Osztják elnevezésének tanúsága szerint (*wut-woš*: 'leg/hátsó város) valaha az osztják lakosság „végvára” lehetett, hiszen az osztjakok belátható történelmi időn belül szorították ki az erdei nyenyec lakosságot. A település már a középkorban fontos szerepet játszott mint kultikus és igazgatási székhely. A XIX. század eleji térképek (pl. Suhov 1914-es térképe) is jelölik. A régi, ma már lakatlan település orosz helyőrségi erődjének boronafala a 30-as években még állt, míg múzeumba nem szállították. A falu jelenlegi helyét és formáját az 50-es évek faluösszevonási törekvéseinek idején nyerte, s a környék több kistelepülésének lakosságát telepítették bele. Nagyrészt osztják, kis részben egyéb (erdei nyenyec, orosz, zürjén) népesség lakja. A kolhozosítás idején a felső-kazimi réntartó gazdák nyájait összevonva alapították a mostanság meglehetősen jövedelmező kazimi réntartó szovhozot. A lakosság alapfoglalkozása a réntartás, a férfiak jó része jelenleg is a távoli legelőkön vándorol a nyájjal. Régebben nyáron családostul lejártak az Obra halászni, mivel a Kazim felső folyásának halállománya nem túl gazdag. A férfiak kiegészítő tevékenységként vadászattal foglalkoznak. Az utóbbi évtizedekben terjedni kezdett a tehéntartás, érdekes módon viszont lovat nem tartanak. A faluban van klub, vegyesbolt, szovhoziroda, elemi iskola az előkészítő és az első osztályokban nemzetiségi nyelvű oktatással. A házak többsége a kolhozosítás idejének típusgerendaháza.

Szervezés és előkészületek

Terv szerint a Nemzetiségi Kulturális Napok elnevezésű rendezvénysorozat első két napja (január 5–6.) nem szakrális programokat tartalmazott. (1) Társadalmi jellegű programként a Jugria Megmentése Társulás vezetőségével, a párt, a Torum Jótékonyági Szervezet, az egészségügyi ellenőrzés képviselőivel való találkozások és konzultációk. (2) Kulturális programként népművészek találkozója,

és fórumok nemzetiségi írókkal, költőkkel (Jurij Vella, Maria Kuzminyicsna Volgyina), magyar kutatókkal (Schmidt Éva, Lázár Katalin). (3) Az obi-ugorokról szóló filmek, videofelvételek, diák bemutatása a helyi lakosságnak.

7 x 7 rénszarvas a Kazimi istennőnek

Január 7-re (azaz a pravoszláv karácsony napjára, mely most első ízben lett a Szovjetunióban munkaszüneti nap) tervezték a legfontosabb vallási eseményt: a hagyomány szerint 100 évenként egyszer megtartható 7 x 7 rénszarvas feláldozását a Kazimi istennőnek. A Kazimi istennő az északi Ob-vidék második leghatalmasabb női szelleme, akihez igen gazdag folklór és élénk kultikus élet kapcsolódott. Juilszk környéki szent helyéről bálványábrázolásait és attribútumait a 60-as évek kultúraktivistái beadták a hanti-manszijszki múzeumba (leírását Z. P. Szokolova publikálta). Az esemény rendkívül erősen megrázta a hagyományos világnézetű rétegeket, és lévén, hogy a kazimi osztyjákságot a közelmúltban is számos sorscsapás sújtotta (a kazimi felkelés leverése 1932-ben, a földgáz- és kőolajfeltárások stb.), a vélemények kezdtek megoszlanı abban a tekintetben, hogy a Kazimi istennő segíti-e még a népét vagy eltávolodott tőlük és magukra hagyta őket. A 49 rénszarvas föláldozása, melyről a folklórban esik említés, feltetelezés szerint alkalmas arra, hogy az istennőt visszahozza az égből tisztelői közé.

A medveünnep

Az ünnep harmadik részeként tervezték egy háromnapos medveünnep megtartását a helyi hagyományok szerint, de a különböző falvakból származó kiváló előadók közreműködésével. Így a juilszki Nemzetiségi Kulturális Napok összetettségében és tartalmi értékeiben a 60 éves hivatalos évforduló méltó megfelelőjének ígérkezett obi-ugorok számára.

Ottlétünk alatt tapasztalható volt, milyen rendkívüli nehézségekkel kell megküzdeni, hogy az etnikus nemlét határára sodródott népesség és a más etnikumú lakosság kedvezőtlen sztereotípiáin változtatni lehessen. Az osztyjákok részéről komoly véleményeltérések voltak abban a tekintetben, hogy egyáltalán lehet-e a Kazimi istennő számára ilyen nyílt vallási ünnepet tartani, és ha igen, kell-e. A másik nehézséget a medveünnep medvéje jelentette, mivel ha a helybéliek közül el is ejtett valaki medvét, azt félt ilyen nyílt ünneplésre bocsátani.

A Kazim torkolatánál, Vanzevátban Geraszim Nyikityics Moldanov a vadászszезon elején elejtett két medvebocsot, és ezeket fölajánlotta a juilszki ünnepre. Lévén a medveünnep dokumentálása elsőrendű feladat, a hanti-manszijszki Népművészet Házának egyik munkatársa december közepe után elutazott Vanzevátba, hogy a két medvebocs ünnepét magnetofonra vegye. A hagyományos kultúra helyzetére jellemző, hogy otléte alatt a medveünnepet nem sike-

rült megtartani, mivel az egyik az egyik legjobb Kazim-torkolati énekes nem érkezett meg a faluba a megjelölt időre. (Az ünnepet előzőleg és később rövidített formában tartották meg.) A medvék „gazdája” a továbbiakban visszalépett zsákmányának közünnepelésre bocsátásától. A medveünnep kérdése így függőben maradt egészen a Nemzeti Kulturális Napok kezdetéig. A helyzetet az mentette meg, hogy Pjotr Ivanovics Szengepov (Juilszk környéki kiváló énekes és sámán) hosszas rábeszélésre megajánlotta egy régebben elejtett hím medve és két medvebocs fejét, és vállalta az ünnep vezetését is. Az a tény, hogy a rendezvény már „megünnepelt” medvék előtt folyt, csökkentette ugyan valamelyest a szertartásrend hitelességét, viszont egyben oldotta is a szereplők félelmét az esetleges szabályszegések következményeitől.

A résztvevők és a vendégek szállítására a Jugria Megmentése Társulás Szurgutból, Nyeftyejuganszkból és Hanti-Manszijszkból külön helikoptereket bérelt. A hanti-manszijszki gép útközben felvette a Ljain-2 folyó melletti réntartók képviselőit is, s mintegy tucatnyi emberrel érkezett meg Juilszkbába. Az ünnepségre kb. 50 vendég jött el különböző osztjáklakta területekről. Érdekes volt megfigyelni, hogy egyrészt hogyan ápolják a kapcsolatot a keleti osztják területekről érkezők kazimi rokonaikkal, másrészt, hogy a távolabbi területek és nyelvjárások képviselői hogyan ismerkednek a helyi nyelvvel és szokásokkal.

A hivatalos külső meghívottak közt volt Jurij Sejkin, a novoszibirszki konzervatórium népzenei osztályának vezetője két munkatársával, Aado Lintrop észt néprajzi dokumentumfilmese, valamint Schmidt Éva és Lázár Katalin, az MTA munkatársai.

Az osztják újság és rádió tudósítói jelen voltak az ünnepségen, de más hírközlő szervek nem képviseltették magukat.

Társadalmi és kulturális rendezvények

A programnak megfelelően január 4-én este a társadalmi vezetők nyitóbeszédei után falugyűlést tartottak. A Jugria Megmentése Társulás különböző helyekről érkezett képviselői beszámoltak addigi munkatapasztalataikról. A gyűlés – a megfelelő értelmiségi irányító hiányában meglehetősen passzív – juilszki vezetőség újraválasztásának előkészítésével zárult. A következő napok kulturális programjai bizonyos személyek távolléte miatt csak részben valósulhattak meg. Érdekes színfoltot jelentett a keleti, tremjugáni osztjások hat fős csoportjának műsora, mely rövid hangszeres számokat, táncokat és énekeket tartalmazott. A film- és videobemutatók több-kevesebb technikai nehézséggel folytak, és élénk vitát váltottak ki a helyi nézők körében. A találkozók között nagy érdeklődés mutatkozott a két magyar kutatóval való beszélgetés iránt. Különösen mély benyomást keltett, hogy Schmidt Éva osztjákkul szólt a közönséghez, Lázár Kata-

lin pedig szintén anyanyelvükön énekelt – annál is inkább, mivel a szovjet kutatók közül senki sem beszéli az osztják nyelvet.

Az első napokat jól föl lehetett használni a Budapesten készült medveünnepi felvételek szövegének ellenőrzésére, mivel az ott szerepelt három férfi énekes közül kettő a juilszki ünnepen is részt vett.

A medveünnep első két napja

A medveünnep „gazdája” január 6-án érkezett meg erdei házából, és a helybeliek közül sokan már este fölkeresték, hogy tiszteletüket nyilvánítsák a medvének ital-, étel- és pénzadományok formájában. Az ünnep első napja január 7. volt. A sámán útmutatásai alapján a faluban előzőleg kerestek három olyan asztalt, mely szakrálisan tisztának számított, azaz női láb nem érintette. Reggel a kiválasztott idős asszonyok tisztító hatású nyírfataplóval gondosan megfüstölték a klub helyiségét, minden tárgyat. A medve gazdájának házában egész délelőtt folyt a medvének szóló ajándékok átvétele.

A medvefejeket attribútumaikkal és az ajándékokkal együtt 12 óra 30 perc körül szánra tették, és hangos hujtogatások közepette átvitték a klubba. A hím medve fejét egy aljzatra téve, két férfi a nap járásának irányában körbe forogva bevitte a házba, és a két bocs fejével és attribútumaikkal együtt az ajtóval ellentétes fal menti dobogóra állított asztalokra helyezte. A nők eléjük készítettek a megvendégelésként szolgáló ételeket és italokat (kenyértésztából sült kis rénszarvas-figurák, hús, hal, rénfaggyú, kenyér, keksz, sütemények, cukorka, bogyók, vodka, tea). A továbbiakban végig minden ételből az első tányért a medvéik elé tették, az előzőeket pedig elfogyasztották. A medvék jobb oldalára került később a férfiak számára egy alacsony osztják asztal, és az ülésre szolgáló rénbőrök. Bal oldalon helyezkedtek el a zenészek: a keleti osztják területéről érkezett Tyimofej Kecsimov – egyike azon keveseknek, akik még játszani tudnak az osztják hárfán és a kéthúrú vonós hangszereken –, Szergej Kecsimov, az unokaöccse osztják dombrájával, valamint az északi vogulok legjobb fiatal dombrajátkosa, Vaszilij Jarkin. A medvék jobb oldalára ült az ünnep házigazdája, bal oldalukra pedig az énekesek.

A résztvevők sorra a medvék elé járultak ajándékaikkal, és megcsókolták a medvefejeket. Kezdsül a Kazim torkolatvidékéről érkezett neves énekes, Pjotr Ivanovics Juhlimov énekelte el a medvét keltő reggeli éneket, majd a medvék „gazdája” köszöntötte az egybegyülteket. Felhívta őket arra, hogy legjobb képességeik szerint éljék át az ünnepet, és igyekezzenek továbbvinni a szent hagyományokat. Ezután három férfi nyírfatapló füstölővel körbejárt a házban, mások pedig elvégezték a medveünnepet megkezdő kisebb szertartásokat. Majd hangszerezés, férfi és női táncok következtek – némileg eltérően az elvárt hagyo-

mányos szertartásrendtől. Talán azt jelezték, hogy a keltő énekek reggel, az epikus énekeknek pedig este kellene elhangozniuk.

Rövid szünet után megkezdődött a tényleges ünnep a legszentebb énekkel, a medve égből való leeresztésének mítoszával, melyet Pjotr Ivanovics Juhlimov adott elő. Ezután került sor az első étkezésre. A továbbiakban még négy epikus medveének következett, hogy a hím medvének járó öt ének meglegyen. Ezeket szokás szerint három férfi adja elő, kisujjuknál összefogott kezüket előre-hátra lengetve, halk dübnyögéssel kísérve az énekest, most azonban többen is felsorakoztak, sőt kisfiúkat is maguk mellé vettek tanításképpen. Az epikus énekesek öltözéke elől nyitott ünnepi köpenyből és csúcsos sapkából áll. Az énekek között, sőt, sokszor alattuk is szóltak a hangszerek, időnként mintegy interpretálva az elhangzott dallamokat.

A medveénekeket tartalmazó első rész után a férfi és női táncok következtek hangszeres kísérettel, majd beléptek a közkedvelt nyírkéregmaszkos alakoskodók, akiket itt „pecsoraiaiak”-nak neveztek. A lehetséges sok száz komikus színjáték közül szereplők hiányában csak a legismertebbeket adták elő ketten-hárman (pl. a medve fenyegetése kis íjjal, a kérkedő vadász és az egér, a mindent jobban tudó vendég stb.). Az ezután következő énekes számai az állatok életéről szóltak. Végül darabokra törve „feláldozták”, és a nézők között jókívánságok kíséretében szétosztották a kenyértésztából sült kis rénszarvas-figurákat, majd búcsúénekekkel elhagyták a házat.

Az este további részében az erdei szellemek énekei és táncai következtek. Ezt a *miš arnak* (‘*miš* ének’) nevezett műfajt egy énekes adja elő, hosszú, kalandos történetben mondva el egy-egy terület vadászszerencsét adó szellemének útját a medveünnepi házig. Az ének végén az előadó (vagy esetleg más szereplő) hangszeres kísérettel eljárvá a szellem áldást és bőséget adó táncát. A szellemek ember alakúak, és énekük nem különbözik sokban az istenek és falusi védőszellemek énekétől. Az előírásoknak megfelelően öt női szellem jelent meg sorban (a Kazimi istennő, a Kis-Szoszva-forrásvidéki lány, a szoszvaközépi úrnő, a Kuno-váti úrnő és a Víz-fejedelem lánya). Végezetül az ünnep gazdája külön énekkel altatta el a medvéket. Az ünneplést viszonylag korán fejezték be, tekintettel a másnap reggeli programra.

A Kazimi istennő rénszarvasáldozata január 7-én lett volna esedékes, de az előző napok hóvihara miatt a réneket nem lehetett összegyűjteni. Estére hajtották be a faluszéli karámba a 49 rénszarvast, és 8-án kora reggeltől voltak várhatóak a további intézkedések. A közben beállt mínusz negyven fokok hideg miatt azonban a rénszarvasok reggel kitortek a karámból, és szétfutottak a közeli erdőbe. A pásztorok az egész nap folyamán több-kevesebb sikerrel igyekeztek összegyűjteni őket. Egyidejűleg az ünnep szervezői, a Jugria Megmentése Társulás különböző területi képviselői és a helyi réntartók között nézeteltérés támadt abban a tekintetben, hogy ilyen ínséges időkben megengedhető-e 49 rénszarvas felál-

dozása. Többféle javaslat után arra a megállapodásra jutottak, hogy 7 rénszarvast föláldoznak, a többit pedig megszentelik és szétosztják a szegény kazimi és kele-ti osztják családok között, hogy a továbbiakban törzsállatként szaporítsák a rén-állományt. Kora délutánra azonban az erős hideg miatt már a 7 rénszarvas felál-dozása is kivitelezhetetlenné vált. Az eseményt egy nappal elhalasztva a rende-zők a medveünnep folytatása mellett döntöttek.

A kultúrházban fél hatkor a medve ébresztő énekével kezdődött az ünnep. Utána következett a második nap öt hosszú epikus medveéneke. Utolsóként a medvének egy mitikus lovas vadász általi elejtetését és égbevitelét adták elő. Meglepően e szent ének hősének nem az Ég-isten hetedik fiát, a Világügyelő fér-fit, hanem a Vanzevátall szemközt lakozó Mezei-obi Öreget tartották. Rövid szünet után még egy medvének következett, majd újabb szünet elteltével a Szent-városi kis fejedelem epikus medveéneke.

Az ünnep következő szakasza kb. este tíz órától füstöléssel és bevezető szer-tartásokkal kezdődött, melyeket zenekíséretre előadott férfi és női táncok követ-tek. Ebben a részben csak négy maszkos számot adtak elő, valamint pénzadomá-nyokat gyűjtöttek a résztvevőktől. Utána felváltva következtek az erdei szelle-mek énekei és a további maszkos színjátékok (tatár kereskedők színjátéka, hó-szóró tánc, a vadász és a nyúl, a csapdával halat, rekesztékkal vadat fogó ember, az anyóka két unokájának medvevadászata, a sámánoltató beteg színjátéka). Utóbbi a kenyértésztaból készült rének széttörésével és szétosztásával végződött.

Ettől kezdve gyors egymásutánban követték egymást a színjátékok (a külön-böző férfiakhoz kéredzkedő nő, férj és feleség, a tobolszki vásárra induló apa, az erdei szellem által csábított fiú, a kereskedő, a cobolyos szamojéd fiú jelenete). Elég volt, ha az egyik szereplő tudta a színjáték szövegét, mert gyakorlatlanabb partnerével helyet váltogatva egymaga is eljátszhatta a jelenetet. Ezen az estén még egyszer „föláldozták” és szétosztották a kenyérből készült rénszarvasfi-gurákat, majd a pecsoraí alakoskodók énekkel búcsúztak a következő napi visszatérésig. A medvéket hajnali háromkor újra „elaltatták”. Az ünnepi esték végeztével minden alkalommal élénk társadalmi élet folyt a faluban, az egymást látogató rokonok és vendégek hajnalig vigadtak.

A hét rén feláldozása

Január 9-re hirtelen jelentősen felmelegedett az idő (mínusz 25 fokra). A rén-pásztorok elmentek, hogy az áldozatul szánt hét rént behozzák a faluba. Minden-ki az áldozatra készült, ezért a résztvevőket váratlanul érte, hogy dél körül a medveünnep gazdája megjelent a klubban, és a medve köszöntése után a csekély számú várakozó jelenlétében előadta a Kazimi istennő fiának hosszú medveün-nepi énekét. Folytatásra azonban már nem került sor, mivel az áldozati rének ek-kor már összekötözött lábakkal az iskola előtt fekédték, és ideje volt útnak in-

dulni a szertartás helyére. Ezt az ünnep kezdetén jelölte ki a sámán. A falutól kb. 4–5 km-re fekvő, egy sor nyírfából álló berek nyáron a mocsaras talaj miatt alig megközelíthető. Az áldozat előtti napokban is nem kis erőfeszítésbe került a derekig érő hóban az oda vezető út kitaposása. A réneket kettesével motoros szánokra kötözték és odaszállították, az emberek pedig rénszánon, motoros szánon, illetve gyalog az istenségnek szóló ajándékokkal felszerelve igyekeztek az áldozóterre. Legnagyobb meglepetésünkre külön szánon a három medvefejet és attribútumaikat is kivitték. A szánok többször is fordultak a falu és a berek között, mire elszállították a 70-70 főnyi résztvevőt.

Megérkezvén a réneket sorban egymás mellé fektették a nyírfákkal szemben, tőlük jobbra kb. húsz méterre hét darab fával tüzet gyújtott egy arra kijelölt ember. A sámán ezután elsorolta, hogy melyik rént melyik istenségnek ajánlják majd fel. Választása részben külső jegyek alapján történt: először kijelölte az egyetlen fehér tarka rént az Isten-anyának (az Ég-isten párja, ezen a vidéken nem azonos Kaltes-istennővel), majd a legteljesebb agancsút a Világügyelő Férfinak. A többi rénről sorban állapította meg, hogy kiknek alkalmasak: az első rén a Világügyelő Férfinak; a második a Kazimi istennőnek; a harmadik a Jugáni öregnek (ez jutott a keleti osztjákoknak és a jövevényeknek); a negyedik volt az elsőként kijelölt fehér tarka rén, az Ég-isten atyának és Isten-anyának ajánlva, az ötödik, világosabb rén a Szent-városi öregnek; a hatodik a Tegi öregnek és rokonaiknak :a félelmetes Kórfejedelemnek és Fa-falusi öregnek (ez sötétebb színű volt), a hetedik pedig a Vízfejedelemnek. Ezután elrendezték a réneket, az Isten-anyát középen előrevitték a nyírfákhoz, néhány lépéssel mögötte feküdt sorban a többi. A résztvevők átadták áldozati ajándékaikat (kendőket, szalagokat, nagy vég vásznakat), hogy a sámán és a segítők a felajánlásnak megfelelő rénszarvasra tegyék őket. A kendőket és a szalagokat a rének agancsára kötötték, a vég vásznakat a hátukra terítették. A fontosabb istenségek áldozati állatait teljesen elborították az adományok. Közben a nyírfák előtti áldozóter havát simára taposták, a medvefejeket pedig az egyik fa törzséhez helyezték. A felajánlott ételek és italok hátul, az áldozóhely tűzhely felőli végén külön kis asztalkán álltak.

Ezen előkészületek végeztével a nép körülvette a rénszarvasokat. A sámán énekekkel sorban idézni kezdte az isteneket, a nép hangos *oy oy oy* kiáltással csatlakozott hozzá. Az áldozati állatok elhelyezkedése és az idézés sorrendjében 3–4 férfi leoldotta egy-egy rén lábáról a kötelet, és fölállította. Vezetőjük baltafokkal hátulról fejbevágta az állatot, melynek egy kis lökéssel segítettek, hogy az istennek tetsző módon jobb oldalra dőljön. Kedvezőtlen jelnek számított, hogyha a rén nem esett el az első ütésre. Ezután egy másik férfi késsel szívtájékon megszurta, és a vérbe belemártotta az áldozati textíliákat. Véglegesen tarkószerűséggel végeztek az állatokkal, majd fektükben a fejüket úgy fordították, hogy az ég felé nézzenek. Mikor már mind a hét rént feláldozták, a résztvevők hétszeres kiáltással ajánlották őket az isteneknek. Ekkor mindenkinek arra az istenre kellett gon-

dolnia, akinek áldozott, és ügyelnie kellett, hogy a kiáltás minél magasabbra szálljon fel.

A sötétedés miatt elég nehéz volt követni az események további menetét. A rénpásztorok és más segítőkész férfiak hárman-négyen odamentek egy-egy rénszarvashoz, fél óra leforgása alatt megnyúzták és feldarabolták az állatot. A rének mellkasában felgyült vérből és nyers májból ehettek a résztvevők, de gondosan ügyeltek arra, hogy a szentnek kijelölt 4 rénszarvasból nő ne fogyasszon. Egy kondérnyi húst föltettek a tűzre főni, a vodkából és különféle kekszektől, cukorkákból álló ételáldozatot pedig szétoztották. A nyírfák közt jobb oldalon volt elkülönítve az a hely, ahol a férfiak a sámán vezetésével ehettek a szent rének húsából.

Néhány résztvevő között magánszertartásra is sor került, így egy keleti osztják területen dolgozó, de északi származású orvosnő, a Jugria Megmentése Társulás egyik vezetőségi tagja (egyébként maga is sámán) nővérül fogadta Lázár Katalint. A szertartás úgy folyt le, hogy először mindketten ittak a keleti osztjákoknak juttatott áldozati rénszarvas véreből (az erre szolgáló bögre ezután a belőle ivó tulajdonában marad élete végéig), majd a sámán, Pjotr Ivanovics Szengepov megerősítette a nővéri kapcsolatot. Ennek keretében először mindhárman ittak a vérből, majd két nyírfa törzsét öntötték le rénszarvasvérrel sorban: az osztják orvosnő, Lázár Katalin, Schmidt Éva és a sámán. Az orvosnő szerint ezután Pastar istennő, az ő hatalmas védőszelleme nővérét is védelmezni fogja, és jó egészséget, boldog házasságot ad neki.

Közben az átfázott emberek felváltva melegedtek a tűznél. A szertartás vége felé összegyűjtötték és elégették a Tűz-anyának kijelölt kendőket, fehér és vörös vég vásznakat. Két-két férfi a sámán útmutatása alapján felmászott a középen álló három magas nyírfára, kötélrel felhúzták és a fatetőkre kötötték a rénszarvasbőröket és az áldozati textiladományokat. A résztvevők a fák elé álltak, és befejezésül ismét hétszeres kiáltással följajánlották az adományokat az isteneknek. Ezzel az áldozati szertartás véget ért, az embereket, a kellékeket és a húst visszaszállították a faluba. Az este további részében a klubhelyiségben áldozati tort ültek, melyen a „nem szent” rének nyers és főtt húsát fogyasztották.

A medveünnep harmadik napja

Január 10. volt a medveünnep utolsó, legszentebb napja. Déli egy óra körül kezdtek a résztvevők gyülekezni a klubhelyiségben, ahol teával és fagyott nyers rénszarvashússal várták őket a rendezők. Közben elhangzott néhány megjegyzés arról a számunkra akkor még nehezen elképzelhető tényről, hogy az ünnepség másnap reggelig megszakítás nélkül fog tartani.

Két óra körül öt összefogódzott férfi és egy kisfiú állt a medvefejek elé, és a középsőként álló sámán házigazdánk énekelni kezdte a medve égi eredetének

mítoszát, mintha az ünnep első napja lenne. A kétórás ének után kisvártatva előadott egy másik, csaknem másfél órás epikus éneket, a Kazimi istennő énekét. Ekkor meglepetésszerűen az erdei szellemeket megjelenítő két rövidebb ének következett mások előadásában, majd ismét egy epikus medveének a sámántól. Már este nyolc óra is elmúlt, amikor sor került az egyik legszentebb medveénekre, a Pelimi isten medvegyilkosságának történetére. A Pelimi isten gyermekeként nevelt egy égből leeresztett medvebócsot, míg az felnővén rátámadt. Az ijesztésül fölemelt nyíl véletlenül megölte az állatot – ennek az eseménynek emlékére engesztelésül keletkezett a medveünnep. (Az éneknek egy vogul és egy osztjáki publikált változata ismeretes.) Ezt szintén a sámán adta elő hat másik férfival összefogódzva. Igen érdekes volt megfigyelni, hogy az elején megbeszélte a történetet a hagyományokat szintén jól ismerő vak öreggel, és utána két és fél órát énekelt zökkenés nélkül, mintha egyes epizódokban nem is épp az imént egyeztek volna meg.

Az ének után az egyik szereplő füstölővel körbejárva „megtisztította” a helyiséget. Öt perc szünet után már kezdődtek is a pecsorai alakoskodók színjátékai. Pjotr Ivanovics Juhlimov és a vak öreg igazán kitettek magukért: az énekes szerepréseket vállalva társaikkal éjjel tizenegy-től fél kettőig ontották a mulatságosnál mulatságosabb jeleneteket. A résztvevők és a nézők megélenkültek, tréfás közbeszólásokkal és nevetéssel ösztönözték a szereplőket. Az eljátszott tíz jelenet közül néhány (pl. a varsájával jávorszarvast, csapdájával halat fogó vadász esete; a tolvaj pocakos és a dolgos púpos ember népszerű története; a vénember nősítése) vogul közlésekből is ismeretes. Végül a sámán mint beteg lábú ember jelent meg, és élénken keresett gyógyítani tudókat a nézők közt. Mivel nem talált, maga ült le sámánolni, és a „ráolvasó énekek” módjára bottal ütögetve a padlót maga előtt sorra idézte a szellemeket. Mikor az utolsónak érkező szellem csodás módon meggyógyította, vidáman fölpattant. Így szinte folytatásnak hatott ezek után a kenyér rénszarvasok „fömládozása” és szétoztása a nézők között.

Mint az előző alkalmakkor, most is bejöttek a maszkos pecsorai alakoskodók, „vezetőjük” énekkel fordult a közönséghez, melynek végeztével kivonultak a teremből. Rövid szünet következett, azt lehetett hinni, hogy végleg elbúcsúztak, és most már a szellemtáncokra kerül a sor. A vak öreg elő is állt, és egyórányi terjedelemben adta elő a Nazim folyó forrását védő szellem énekét. Utána azonban újra színjátékokat játszottak, és ismét fömládozták kenyér réneket. Itt félórás szünetet tartottak, kiadós evéssel-ivással egybekötve. Hirtelen előálltak a pecsoraiak, és énekkel búcsúzva a következő medveünnepig elhagyták a házat.

Következett az ünnep legszentebb része, a magas istenségek idézése és tánca. Ennek első eseménye a „kecehálóval halászó három férfi” jelenete. Az emberi korszak előtt élt szellem-ősök képében úgy ülnek, mintha csónakkal halásznának. A középső nyállal ütögetve a másik a társa által eléje tartott pálcát, recitált énekkel alkotja meg a világrenDET. A halakat az ember táplálékul rendeli, majd

északról délre haladva az Ob mentén meghatározza a három legnagyobb védőszellem (a Mezei-Obi Öreg, a Szent-városi Öreg és a legfőbb megmentő, a Világügyelő Férfi) lakóhelyét és funkcióját. Az eljövendő emberiséget ők védik meg majd leginkább a Kór-Fejedelem pusztításától, a veszélyektől, sőt, még a börtöntől is. A kezdő jelenet után belépett jelmezében a Nazim felől érkezett szellemlány kisöccsével, és énekes bemutatkozás után kendőjét lengetve tisztította meg a házat minden ártalomtól az istenek érkezése előtt.

A legfőbb mitológiai személyek bemutatása a Tengertorkolati Öreg mágikus énekével kezdődött. Ő a halak legfőbb ura, aki most széken ülve buzgón imitálta egy nyílvessző forgácsolását az énekes parancsára, hogy minden fadarabka hallá változzon majd. A másik kiemelt fontosságú szellem a medveünnepen az Ob menti Szent-város uralkodója. Egyes elméletek szerint e medve alakú frátriális totemős misztériumjátékaiból keletkezett hajdan a medveünnep. Idéző éneke végén, mint más szellemek esetében is, kendővel bekötött arcú férfi járta el az istenség áldáshozó táncát. A szellemek arcát ember nem láthatja. A következő két ének alacsonyabb rangú védelmezőket jelenített meg: a Kazim-torkolati Pjotr Juhlimov a Mazjam folyócska hét fivéréként élő gazdaszellemeit, valamint a Kazim-torkolat hasonló szellemcsoportját idézte meg. A szereposztás nem véletlen: szülőföldjén ő e szellemek őrzője, aki bálványszobraikról és szertartásaikról gondoskodik.

Ekkor érkezett el a tulajdonképpeni legszentebb rész. Az egyik kiváló helyi énekes nyilat vett a kezébe, fejét hatalmas női kendővel borították be. Leült szemben a medvével, s a nyíllal egy másik nyilat ütögetve a legfőbb női istenség, Kaltessz istennő nevében énekelni kezdett. Először a férfiakhoz fordult, s bemutatva magát mint az élet és a gyermekáldás adományozóját, elmagyarázta nekik a legfelső védőszellemek rendjét, miként azt a kecehálóval halászók énekében is hallani lehetett. E szellemek egyben a megszületett ember életútjának fő irányítói is. Ezt elvégezvén a nőkhöz fordult, akiknek szüléskor ő a legfőbb védelmezője, és a gyermekáldás titkait mondta el nekik. Az asszonyok, sőt, a férfiak is, közben sorra járultak az előtte fekvő tálhoz, hogy pénzadományukat beletegyék. Sokan elővették számára kikészített hatalmas színes kendőiket, és sorban a fejére borították. Mire az istennő megjelenítője felállt, hogy szent táncát eljárván, alig látszott ki a kendők alól. Utána következett az északi vogulok legfőbb védelmezője, a Szoszva-középi Öreg, a hét istenfői egyik legrangosabbja. Őt is mindig feltétlenül megidézik az egész osztják lakóterületen, miként néhány más vogulföldi szellemet is. (Hajdan az északi vogulok jelenlegi területének jó részét osztjákok lakták.)

A medveünnep csúcspontja mindenkor az emberiség legfőbb védelmezőjének, a Világügyelő Férfinak a megidézése. Éneke részletesen elmondja lakóhelyét, funkcióját és csodás lován való érkezését. Tánca is egyedülálló a maga nemében: csak jobb kezével táncol, köpenye bal ujját ügyesen a derekához köti, ta-

lán a földi szenvedésekben való részvétel jeleként. A medveünnep zárójelenete a vasláncon bölcsőben az égből leereszkedő hét isteni fiú megidézése. E helyhez nem kötött és földet nem érintő, tisztán szellemi erők tánca igen kifejező módon valósul meg. Megjelenítője téglalap alakú, kb. egy méter hosszú léckeretet tart kezével a feje fölött. A hosszanti lécek mentén három-három, elől középen egy felöltöztetett apró fabáb van álló helyzetben fölerősítve. A keretről csengők, szalagok lógnak, és a táncos hangos csengetéssel rázva eszközét a feje fölött, a nap járásának irányában hét kört tesz meg.

Ekkor már reggel hét óra körül járt az idő, a szertartás vezetői minden különösebb ceremónia nélkül befejezettnek nyilvánították az ünnepet. Miként azt az idősek vitái is tanúsították, a régi szabályos medveünnepeknek nem minden jelenetére került sor. Nagyon sok közkedvelt, humoros színjátéknak nem akadt előadója, és nyilván az erdei szellemek közül többet is meg lehetett volna jeleníteni. A legmeglepőbb azonban az volt, hogy az utolsó éjszaka rendjéből kihagytak olyan fontos mitológiai alakokat, mint a Kór-fejedelem és a hét istenfi közé számító néhány helyi szellem. Az viszont érthető volt, hogy a legtitkosabb énekre, melyet nők nem is hallhatnak, nem kerítettek sort. Az igazi ünnepen ez a medve maradványainak kivitelét kíséri, visszakalauzolja az állat lelkét az Ég-isten Atyához, egyben elősegítve, hogy legközelebb ugyanebbe az erdőbe szülessen újra, és ugyanezen házba törekedjék megünnepeltetésre.

A rendezvény lezárása

Akármennyire fáradt volt is a közönség (bár az ünnep alatt mindenki kedvére szunyókálhatott a padlón, vagy néhány órára távozhatott pihenni), a rendezvény hivatalos záróaktusa csak ezután következett. A hanti-manszijszki pártbizottság osztják munkatársa, Tyerentyij Haramzin szólásra emelkedvén kifejezte azon reményét, hogy a nemrég kezdődött etnikus megújulási folyamat tovább széleseedik majd. A vezetőség teljes támogatásáról biztosította a Jugria Megmentése Társulást és a vidéki lakosságot. Nyomban gyűjtést is indított a következő ünnepség költségeinek fedezésére. A rendezvény jövőbeli folytatásához több ötlet is felmerült, s a jelenlévők – Schmidt Éva fölvetésére – fontolgatni kezdték, hogy korábbi szándékuk szerint a hajdani nagy periodikus vezsakori (Szent-városi) medveünnepeket kellene felújítani. A résztvevők sorban köszönetet mondtak a rendezőknek, és javaslatokat tettek a hagyományok megőrzésének lehetséges módjairól. Közben elfogyasztották a rénszarvashúsból és teából álló reggelit. A házigazda sámánt is megajándékozták a szokásoknak megfelelően – az újabbban nehezen beszerezhető italokkal.

Kilenc óra volt, mire a résztvevők szétszéledtek. Betértek az iskolába, hogy az áldozati rénszarvasok húsból nekik járó részt megkapják. A rendezés gondosságát dicséri, hogy alig három óra múlva kezdtek megjelenni a falu szélén a

vendégeket hazaszállító helikopterek. A mi csoportunk az Ob menti Oktyabrszkoje megyei központot érintve utazott vissza Hanti-Manszijszkba a Jugria Megmentése Társulás által bérelt helikopteren.

Január 14-én Tyumenyen keresztül Moszkvába repültünk, ahonnan a Magyar Kulturális és Információs Központ munkatársainak hathatós segítségével január 16-án érkeztünk Budapestre.

Gyűjtőútunk eredménye mintegy huszonnyolc óra videofelvétel hármas szerzői joggal. A medveünnepről ezzel párhuzamosan magnófelvételt is készítettünk. Különböző adatközlőktől és énekesektől még körülbelül nyolc órányi anyagot vettünk föl. Az egyéni énekek szövege és a dallamok vázlata le van jegyezve. A hanti-manszijszki Népművészet Háza rendelkezésünkre bocsátott még kb. nyolc óra különlegesen értékes énekanyagot (medveünnepi műfajok és hősénekek). Az 1990 augusztusában a MTA Zenetudományi Intézetben fölvelt hat óra énekrepertoárt (a medveünnepe utolsó éjjelének programja és egyéb énekek) kb. háromnegyedrészen sikerült ellenőrizni a szöveg és a dallam szempontjából. Mindezekkel a külföldön található leggazdagabb osztják medveünnepi gyűjtemény birtokába jutottunk. Feldolgozása helyszíni utángyűjtéssel kb. egy évet vesz igénybe.*

1991 márciusában a Jugria Megmentése Társulás közgyűlésére ismét Hanti-Manszijszkba utazott Mayer Rita, Kerezsi Ágnes és Winter Erzsébet, a Néprajzi Múzeum fotóművésze. Utóbbiak számára a társulás megszervezte, hogy a keleti osztjások alig ismert csoportjánál, a Tremjugán folyó mentén élő, félnomád Szopocsin nagycsaládnál egy hétig terepmunkát folytassanak. Az öreg sámán családfő bizalmába fogadta őket, s ezzel új kutatássorozat vette kezdetét.

* A Lázár Katalinnak közösen írt beszámoló vége.

A belojarszkiji Északi-osztják Folklorarchívum alapítása

A kezdetben differenciálatlan kapcsolatok a lehetőségek kibontakozásával 1990 ősztől több speciális vonalra oszlottak. (1) Tudományos kutatások a néprajz, népzene-néptánc és nyelvészet területén két ágon folynak: (a) a belojarszkiji Északi-osztják Folklorarchívumnál és (b) az Obi-ugor Kutató Team keretében. E munkásság és társadalmi kapcsolatai adják az összes további együttműködési forma kompetenciáját magyar részről. Ez az obi-ugor vezető körök értékítéletében minden más partner elé sorolja Magyarországot az újonnan megnyílt terület „felfedezéséért” folyó nemzetközi versenyben. (2) Hivatalos kulturális együttműködési területek: (a) felsőoktatási cserekapcsolatok, (b) kulturális cserekapcsolatok. (3) Egyéb társadalmi és egyéni kapcsolatok.

Az archívum alapítását 1984-ben kezdeményeztem Moszkvában N. V. Luki-na tomszki osztályvezető kutató közreműködésével. Az obi-ugor értelmiségi vezetőréteg 1989-ben értesült a projektről és azonnal megszavazta. A komplex profilú intézmény célja az osztják szellemi kultúra dokumentálása-kutatása, továbbhagyományozódásának segítése, valamint osztják folkloristák gyors kiképzése.

Az 1990-es kiküldetések alatti megállapodás szerint az archívum a Hanti-Manysi Autonóm Körzet Tanács VB Északi Osztályának finanszírozásában a Kazim-folyó menti Belojarszkij központ Városi Tanácsa Kulturális Osztályának felügyelete alatt működik. Tervezett személyi állománya: intézményvezető, két osztják munkatárs, továbbá a segédszemélyzet (könyvelő, takarító, őr). A munkahely és a három tudományos káder lakószobái egy városi háromszobás lakásban nyernek elhelyezést. A technikai és egyéb felszerelések egy részét hazánk szállítja, cserébe magyar expedíciók számára működési lehetőséget kap.

Magyar részről az intézményalapítást az Andrásfalvy Bertalan által kiutalt 500 000 Ft-os segély tette lehetővé, valamint az MTA azon döntése, hogy archívumvezetői külszolgálatom idejére teljes fizetésemet folyósítja.

1991 májusában 3 éves szerződéssel kezdtem meg munkámat. Mivel október elejéig a fogadó fél sem munka-, sem lakóhelyiséget nem tudott biztosítani, az intézmény ideiglenes helyen, félig felszerelten tulajdonképpen december 1-től kezdett el működni. Osztják munkatársa a kazimi réntartók közül származó Tyimofej Moldanov, aki az utóbbi években a Hanti-Manszijszki Népművészet Házának egyetlen osztják folkloristája volt. Gyakorlati dolgokban az archívum működése nem annyira a Tanácsnak, mint inkább a városban lakó másik magyar, Karl Govdi kárpataljai sofőr mindenre kiterjedő segítségének köszönhető.

A belojarszkiji Északi-osztják Folklórarchívum kialakult profilja

Az intézmény alapfunkciója az, hogy az osztják társadalom jelenlegi sürgős kulturális érdekeit összehangolja a nemzetközi tudományosság igényeivel. Programjában, tevékenységében a Jugria Megmentése Társulás elveit követi. Profilja:

(1) Az osztják szellemi kultúra, folklór kutatása, rögzítése magnetofonnal és videóval.

(2) A saját gyűjtésből, amatőr gyűjtésből, hagyatékából származó szöveganyagok tudományos feldolgozása és archiválása.

(3) Osztják folkloristák kiképzése négy hónaptól egy évig terjedő bentlakásos formában. NB: ezidáig egyetlen képzett folklorista sem volt!

(4) Amatőr gyűjtőhálózat kialakítása, képzése és vezetése (magnetofon- és kazettaellátásuk Magyarországról történik).

(5) Az újonnan alakuló medveünnepi előadócsoportok, illetve vallási társulások segítsége, eszközellátása (részben Magyarországról), tevékenységük teljes rekordálása.

(6) Az új, osztják nyelvű iskolai oktatás tankönyvkészítésének segítése szakirodalommal és tanácsadással.

(7) Az osztják lakosságnak másolatkészítő szolgáltatás falujukra, rokonságukra vonatkozó adatok és hangfelvételek tekintetében.

(8) A Jugria Megmentése Társulásnak az etnikus kultúra fennmaradását célzó nyomtatott, magnetofonos és videós programjainak elkészítésében részvétel.

(9) (Részemről) szaktanácsadás a Jugria Megmentése Társulás vezetőségének és nemzetközi közvetítőmunka.

(10) Külföldi expedíciókkal való együttműködés, illetve tanácsadás.

Kiemelt kutatási témák

Az osztjákokkal való együttélés lehetővé tesz egy sor hézagpótló vizsgálatot, melyek fontos, de eddig nem tisztázott, s gyorsan eltűnő jelenségekre vonatkoznak. Ezeket mind egyéni gyűjtéseimkor, mind az archívum, illetve a magyar expedíciók munkatársaival dolgozva igyekszünk minden gyűjtőpontra dokumentálni. Különösen jellemző megnyilvánulásait konkrét esettanulmányként folyamatosan vizsgáljuk. A kiemelt témák a következők.

Szellemi néprajz

(1) A világmodell helyi változata, leképzése konkrét földrajzi területre, szféráit szimbolizáló lények rendszere.

- (2) Metafizikus természetmodellálás és az ökológiai környezethez való gyakorlati viszonyulás.
- (3) Az isteni rangú lények rendszere.
- (4) Lokális szellem(ek) kultusza és kapcsolataik más területek szellemeivel.
- (5) A medvekultusz helyi változata (különösen kiemelt).
- (6) Lélekképzetek, reinkarnáció (különösen kiemelt), túlvilági lét.
- (7) Vallási mediátorszemélyek, extázis, varázslómódszerek.

Folklór

- (1) Metafizikus látomás- és extázisénekek.
- (2) Énekes és prózai imák, kíséző szertartásaikkal.
- (3) A szellemkultusz epikája: hősénekek, hősmonda (különösen kiemelt).
- (4) Medveünnepi folklór (különösen kiemelt).
- (5) Hiedelemmondák és memorátók.
- (6) Az egyéni ének keletkezése és hagyományozódása.
- (7) Lokális poétikai és énekstílusok

Nyelv

- (1) Archaikus éneknyelvi és meseformulák helyi értelmezése.
- (2) Állatokkal használt különleges nyelvváltozatok.
- (3) Állathangutánzás és interpretálás.

Schmidt Éva eddigi tevékenysége

Elhelyezés, felszerelés és munkatársak hiányában 1991 őszéig külföldi expedíciók vezetőjeként leginkább terepgyűjtésekre volt lehetőség. A program a következőképp alakult:

Május: munkába állás.

Június 1–26: az 1991. januári júilszki medveünnep énekei lejegyzésének kezdete. (A 19 órányi szöveg lejegyzése Tyimofej Moldanovval az 1992. év egyik fő programja.) Többkötetes reprezentatív kiadvány várható belőle.

Június 27–30: a kevésbé kutatott felső-kazimi osztják nyelvjárás grammatikájának és próbaszövegeinek felvétele Anasztaszija A. Moldanovától, Oszkó Beatrix-szal és Ruttkay-Miklián Eszterrel.

Július 1–8: terepmunka Kazim községben, a tárgyi néprajz tanulmányozása és szövegfeldolgozása Oszkó Beatrix-szal és Ruttkay-Miklián Eszterrel.

Július 9–20: terepmunka a Felső-Kazimon, Alekszej M. Moldanov nyári szállásán: énekes folklór, vallás, nyári gazdasági tevékenység dokumentálása Oszkó Beatrix-szal és Ruttkay-Miklián Eszterrel.

Július 27– augusztus 2: ugyanott, énekes folklór és női munkák gyűjtése Lázár Katalinnal.

Augusztus 3–14: Kazim község, Asen Baliksi amerikai vizuálantropológus néprajzi tanfolyamának elvégzése, énekek és vallás gyűjtése Lázár Katalinnal.

Augusztus 17–24: terepmunka az Ob menti Vanzevát faluban, énekes folklór, vallás gyűjtése Lázár Katalinnal és Ruttkay-Miklián Eszterrel.

Augusztus 30 – szeptember 8: terepmunka a Felső-Kazimon Pjotr L. Szengepov sámán őszi szállásán, énekes, prózai folklór, vallás, gazdasági tevékenység gyűjtése, videóforgatás Mark Badger alaszakai operatőrrel.

Szeptember 10–25: a felső-kazimi nyelvtan és szövegek feldolgozása Anasztaszija A. Moldanovával.

Október 17–30: Hanti-Manszijszk, szaktanácsadás, kondai vogul szövegek fordítása A. M. Konykovával.

November 1–30: a felső-kazimi nyelvtani anyag elkészítése magyar egyetemi kurzus céljára.

December 1–16: a folklór archívum beindítása Tyimofej Moldanovval.

December 17– 1992. január 21: magyarországi szabadságra.

Az 1991. évi gyűjtések eredményeiről

Szellemi néprajz

E témakörben a legértékesebb anyag Pjotr I. Szengepov felső-kazimi sámántól származik, akinél Mark Badger alaszakai operatőrrel dolgoztam, tíz óra videofelvételhez és hét óra magnetofon-felvételhez jutva.

(1–2) A világ- és természetmodellálást teljes rendszerként Anasztaszija A. Moldanova pedagógiai főiskolai hallgatótól gyűjtöttem fel, résztémáit minden adatközlőtől kérdezem. Újdonság az állatvilág legalább négykomponensű osztályozásának, valamint a természet-reprezentáns szellemlények kategóriáinak feltárása.

(3) Az isteni rangú lények (az Ég-isten, hét fia, női istenségek) rendszere – néhány állandó tényezőtől eltekintve – igen széles variálódást mutat, akár egyetlen lokális csoporton belül is.

(4) A Kazim-vidék természeti és nemzetségi védőszellemeinek száma legalább 50-re tehető, szent helyeik, rituáléjuk, folklórjuk felgyűjtése éveket igényel. A fő védőszellem, a Kazimi istennő kultusza eleven, s erősödő tendenciát mutat (részben a Tatjana A. Moldanova, a Jugria Megmentése Társulás titkárá-

nak hatására). Jellemző az istennő azonosítása a történeti források Zolotaja Baba alakjával.

(5) A medvekultusz hihetetlenül fejlett, ami némiképp meglepő réntartók esetében. Házi védőszellemként mindenütt tartanak medve(bocs)fejet, ezt orákulumos információszerezésre is használják. Az Alsó-Kazimon medve alakú nemzeti szellem is ismeretes. A medverítusok és -ünnepek a holdfázisokhoz vannak igazítva. Régebben az énekek sokasága miatt az ünnep tíz napig is elhúzódhatott.

(6) A legérdekesebb információ a reinkarnációs rendszerről fut be. Egyes vonásai megegyeznek az olyan fejlett típusokéval, mint a tibeti (pl. egy személy négy-öt gyermekben való újjászületése, több lélek reinkarnálódása egy emberben), mások különlegességükkel tűnnek fel (pl. az élő állapotban való reinkarnáció). Az átlagos kazimi osztják tudja, hogy melyik rokonának a reinkarnációja, így egész reinkarnációs családfákat lehet felrajzolni. Az ember nem-reinkarnálódó lelkeinek számáról, illetve jellegéről való képzetek homályosak.

Folklór

(1) A metafizikus látomásénekeket e vidéken most fedeztük csak fel. Modellálhatják a világméretű, vagy származhatnak egy adott szellem sugallatából. Alterált, de alkoholtól vagy kábítószerrel nem befolyásolt állapotban keletkeznek. Dialógusos formájúak, 100–200 sorosak. A legértékesebb anyagot Alekszej M. Moldanov közölte (Felső-Kazim).

(2) Ételáldozatkor mind énekes, mind prózai formában hívják a szellemeket aktualizált, 40–60 soros szövegekkel.

(3) A helyi szellemek prózai folklóráját idős előadók jól ismerik. Sok epikus elemet, néha hőseneki részleteket őriznek a hosszú, felső-kazimi medveünnepi szellemtánc-énekek. Ez évi gyűjtésem kiemelkedő darabja a Vanzevát falusi Geraszim Ny. Moldanovtól felvett Világügyelő Férfi hőseneké, illetve a Szörum folyó három Kórszellem-fivérének hősmondája. Ezek Reguly szövegeihez fogható alkotások – magnetofon-felvételen.

(4) Mivel a Kazim alsó és felső folyásán az idős énekmondókból két külön medveünnepi csoport alakult, a 400–500 soros énekvételek száma rövidesen százasokban lesz mérhető (az 1991. januári juilszki medveünnepről is kb. 90 ének, színjáték és tánc van felvéve.). Az alsó-kazimi stílusban az énekszövegek homogénebbnek, szabatosabbnak és kevésbé eufemisztikusnak tűnnek, mint a Felső-Kazimon, ahol – különösen a szellemek énekeit – előszeretettel bővítik a hősepikából és a mitológiából vett részekkel. Egyedülállónak ígérkezik az a vállalkozás, miszerint Pjotr L. Szengepov felső-kazimi sámán az általa vezetett juilszki medveünnep minden egyes rítusát és folklóralkotását hajlandó video-, ill. magnetofonfelvételen interpretálni, hogy az eljövendő nemzedékek a hagyomány minden momentumát helyesen elsajátíthassák. Ez az „előadássorozat” az

ünnepek teljes szöveganyagát tartalmazó, Tyimofej Moldanovval kiadandó többkötetes publikációhoz csatolva a tudomány számára is elérhetővé tenné a medvemisztérium belső értelmezését.

(5) A természeti szellemlényekről, kísértetekről stb. bárhol lehet hiedelemmondákat gyűjteni, és gyakoriak a velük való személyes találkozások esetei is. E hiedelemleányok jellegének feltárásán kívül a kötetlen epikus műfajokra is fényt vet vizsgálatuk.

(6) Az egyéni énekek költésének számos esetét sikerült dokumentálni, olyanira, hogy pl. a magyarországi utazásokról, illetve a magyar gyűjtők tiszteletére alkotott énekek külön témacsoportként kezdenek jelentkezni. A különlegesebb darabok keletkezését és terjedését Lázár Katalinnal folyamatosan követjük, ilyen pl. a vanzeváti Három cirbolyafenyő beszélgetése című látomásának az 1930-as évek végéről, mely később medveünnepi énekké vált, vagy újabb témaként a szájhagyományban, együttesek repertoárjában és rádióban egyaránt terjedő, 1989-ben költött Belojarszkij város éneke.

(7) Az eddigi hangfelvételek alapján már körülhatárolhatók és meghatározhatók a Kazim- és a hozzácsatlakozó Ob-vidék lokális stílusai mind a dallamok, mind a szövegszerkesztés tekintetében.

Nyelv

(1) Külön vállalkozásként kezdtük el Tyimofej Moldanovval, illetve a szövegfeldolgozásban segítő más osztjákokkal az archaikus, elhomályosult mese-, illetve énekformulák megfejtését, és egyáltalán a költői képek interpretációjának gyűjtését. Évek folyamán a cédulázott anyag a korábbi szövegpublikációk elemzésére is alkalmas lesz.

(2) Felfedezésként hatott az a tény, hogy egyes állatokkal (macskával, kutyával) beszélve az osztjákok külön igeragozást használnak. E jelenség dokumentálását, feltehetőleg kultikus okainak feltárását elkezdtem.

(3) Hangfelvételek hiányában eddig ismeretlen volt az egyes állatfajok hangjának utánzása, illetve interpretálása. Az erre vonatkozó bőséges anyagot igyekszünk minden településen felgyűjteni.

Megjegyzés: az énekes folklórt csak az ötven éven felüli generáció ismeri megfelelően. Gyűjtése könnyebb a félnomád réntartó családoknál, ahol megőrződött a hagyományos életmód, és előadásuk természetes szituációnak számít. A falvakba költöztetett népesség józan állapotban, illetve rítuson kívül már alig énekel osztjákul. Mivel a gyűjtő nem tud szeszeseztalt beszerezni, az előadó szituációk pedig nem „megrendelhetők”, egy faluban húsz különböző ének felvétele az anyanyelvű gyűjtőknél is szép eredményként értékelhető.

A fenti témákról 1991. decemberében ötven órányi magnófelvétel másolatát hoztam haza. Az osztják szövegek leírása folyamatban van.

Az Obi-Ugor Kutató Team munkássága

A team 1990 őszén alakult kezdeményezésemre a terepmunkára vállalkozó kutatókból és egyetemistákból. Tagjai: Schmidt Éva vezető (MTA Néprajzi Kutatóintézet), Kerecsi Ágnes néprajzkutató (Néprajzi Múzeum), Lázár Katalin népzene-kutató (MTA Zenetudományi Intézet), Felföldi László néptánc-kutató (MTA Zenetudományi Intézet), bevont egyetemisták: Oszkó Beatrix nyelvész (ELTE), Ruttkay-Miklián Eszter kultúrantropológia hallgató (ELTE); külsős munkatársak: Tömöry Márta és Szász Zsolt dramaturgok; Németh Zsigmond amatőr filmes. Az ad hoc team finanszírozása Andrásfalvy Bertalan 500 000 forintos segítségével, a Soros Alapítvány videokamera beszerzésére adott 1 500 USD-ral, valamint a Magyarságkutató Intézettől a magyar rokonságtudat szibériai kialakulásának dokumentálására kapott 150 000 forinttal kezdődött.

A team minden téren összehangolja tevékenységét a Jugria Megmentése Társulás igényeivel. Mind az osztjások, mind jómagunk azt a nézetet valljuk, hogy a jelen körülmények közt csak egy osztják nyelvjáróterület (=folyóvidék) korlátozott számú kisközösségének folyamatos, mélyreható vizsgálatával lehet valószínű leírást és elemzést adni e nép kultúrájáról.

Eredetileg úgy volt tervezve, hogy a team a kazimi osztjáságot tanulmányozva kiad egy teljes kulturális monográfiát e csoportról. Később azonban Kerecsi Ágnes keleti osztják kutatásai oly értékesnek bizonyultak, hogy két külön projekt követése vált szükségessé.

Tremjugáni osztják expedíció

Az expedíció az 1991 márciusi kiküldetés folytatása, s a továbbiakban évente ismételni kellene, míg a teljes gazdasági ciklus leírhatóvá válik. A költségeket az Néprajzi Múzeum és a Magyarságkutató Intézet fedezte.

1991. július 22. és augusztus 11. között három hetet töltött Szibériában a munkacsoport (Kerecsi Ágnes, Winter Erzsébet, Németh Zsigmond) a Jugria Megmentése Társulás szervezésében, Ljudmila Vagatova északi osztják néprajzkutató kíséretével. Igen nehéz út után, Szurgut, Hanti-Manszijszk, Russzkin-szkije falu érintésével jutottak a Szopocsin nagycsalád nyári szállására a Tremjugán folyó vidékén. Vendéglátóik bizalmának köszönhetően másfél hét intenzív munkával komoly haladást értek el e monografikusan leírhatatlan csoport kultúrájának feltárásában.

Kerecsi Ágnes felgyűjtötte az életmódot és tárgyi kellékeit, a nyári munkarendet, a társadalmi struktúrát, a világkép jellegzetességeit. Kiemelkedő jelentőségűek a sámánizmusra és szertartásra vonatkozó anyagai. Ő az első, akinek kifejezetten a női kultúra tanulmányozására gondja volt. A tremjugáni nyelvjárásból nincsenek publikált szövegek, hangzását is nehéz elképzelnünk. Az itt

dolgozó kutatónak nincs miből megtanulni a nyelvet. Az öreg sámán beszéde, énekei végig osztyjákul vannak magnetofonra rögzítve, orosz tolmácsolással, illetve szüzsékivonattal. A fiatalabb családtagok közlései orosz nyelvűek. Az unikális osztyják hanganyag cirillbetűs lejegyzésére lesz helyi vállalkozó, filológiai átírását pedig Csepregi Márta tudja elvégezni. A kutatást sikeres tárgygyűjtés kísérte.

Winter Erzsébet néprajzi fotós végigdokumentálta a néprajzi gyűjtést, ezenkívül tetemes egyéni munkát is végzett. A kultúra olyan jellemző momentumait sikerült megörökítenie, melyeket sosem tükröznek a tudományos leírások (pl. a gyermekekkel való bánásmód vagy a gesztusnyelv). A kétezer színes felvétel kitűnő anyagra készült, s dokumentációs funkcióján kívül magas művészi értéket képvisel. Nemzetközi színvonalú kiállítások sora rendezhető belőle, de legjobb felhasználása egy néprajzi leírást tartalmazó reprezentatív album kiadása lenne.

A kutatásokat Németh Zsigmond több órányi videofelvétele, illetve 12 percnyi színes hangosfilmje teszi teljessé. Így került megörökítésre pl. egy rénszarvasáldozat szertartása, a sámáni gyógyítóeljárás, az oraculum-technikájú információszerzés, valamint a nyári életmód számos mozzanata.

Kerezi Ágnes és Winter Erzsébet 1992 márciusában utazik a körzet központi falvában rendezendő Réntenyésztők Napjára, hogy a hétköznapiok után az ünnepi sokadalmat, a népi sportágakat, a szálláshelyekről egybegyűlt családok társadalmi viszonyait dokumentálja, újabb tárgyakat vásároljon, és természetesen, hogy viszontlássza a Szopocsin családot. Lehetőség szerint Kerezi Ágnes és Lázár Katalin nyáron is nálunk töltené egy hónapot. A tremjugáni osztyjakság és főleg az öreg sámán énekrepertoárjának megörökítése jelentené a monográfia megkoronázását, mivel e csoport zenehagyománya még nyelvénél is ismeretlenebb.

Kazimi osztyják egyetemi expedíció

Az expedíció költségeit a Művelődési és Közoktatási Minisztérium és a Soros Alapítvány támogatásából az ELTE Kulturális Antropológia Tanszéke finanszírozta. A hallgatókat 1991 tavaszán intenzív nyelvi kurzussal készítettem fel az útra, az expedíciót én vezettem.

Oszkó Beatrix és Ruttkay-Miklián Eszter június 2-án érkezett Belojarszkijba. Mindjárt bekapcsolódtak a felső-kazimi nyelvtan gyűjtésébe, barátságot kötöttek pedagógiai főiskolai nyelvmesteremmel, Anasztaszija A. Moldanovával.

Június 1-től egy hetet a Közép-Kazimon, a vegyes lakosságú Kazim községben töltöttünk Ljudmila Vagatova néprajz szakos hallgató társaságában, hogy a nyelvben némi gyakorlatot lehessen szerezni. Innen jártunk a közeli Amnya osztyják faluba, ahol fényképekkel és magnetofonfelvételekkel dokumentálható volt a tárgyi kultúra.

Az együttes felkészülés után a továbbiakban mindenki ráállt saját témája gyűjtésére. Oszkó Beatrix névtani tanulmányokat folytatott, Ruttkay-Miklián Eszter pedig a gazdasági tevékenységet és a kapcsolatos tárgyi kultúrát ismerte meg elméletben-gyakorlatban.

Kutatópontként nyelvmesterünk meghívására apja, Alekszej M. Moldanov nyugdíjas rénpásztor, brigádvezető és családja nyári szállását választottuk a felső kazimi ligetes tundrán. A régi típusú fakunyhóból és sátorból álló telephelyen szinte érintetlen hagyományos életmódot találtunk.

Oszkó Beatrix két, ez idáig alig kutatott témával foglalkozott július 9. és 20. között. Tapasztalván az osztjácoknak a rénszarvasokhoz fűződő különleges, emberi lényként felfogó viszonyát, felgyűjtötte a család rénjeinek nevét és az eredetükre vonatkozó információkat. Másik érdekes vizsgálata a színek és lehetséges árnyalataik terminusrendszerét tárta fel tesztlapok segítségével. Hanganyagát teljesen feldolgozva vitte haza. Oszkó Beatrixnak mint a Reguly Társaság titkárának kulcsszerepe van az obi-ugor–magyar kapcsolatokban, és ebben eredményessége kultúrájuk mihamarabbi megismerésétől függ.

Ruttkay-Miklián Eszter az egész nyarat a Moldanov családnál töltötte, korosztályában rekordot állítva fel a tundrai életmód elsajátításában. Nemcsak leírásokkal és diaképek százaival dokumentálta a tevékenységeket és a tárgyi kultúrát (pl. rekesztő halászatot, csapdás vadászatot, fafeldolgozást, építést, eszközkészítést), hanem a női munkákban (táplálék-feldolgozás, főzés-sütés, bőrkikészítés, varrás stb.) egyenrangú társa lett az őslakosoknak. Még nagyobb teljesítmény az, hogy néhány hét alatt megtanult osztjácul beszélni. A szovjet néprajzi gyakorlatól merőben elütő „rokoni” viszonyulás miatt legendás hírnévre tett szert a Felső-Kazimon. A Moldanov család lányának fogadta, s minden évben visszavárja, ami új korszakot nyithat obi-ugor néprajzkutatásunkban. Augusztus 17. és 24. közt Vanzevátban összehasonlítóképpen megismerte az obi halászatot is.

Tekintettel arra, hogy századunkban nem nevelkedhettek magyar terepkutatók, a nehéz körülmények közt is munkaképes két magyar egyetemistát a jövőben feltétlenül támogatni kell az eltűnő kultúra gyors dokumentálása érdekében.

Kazimi osztjác népzenei expedíció

Az expedíciót az MTA és a Magyarságkutató Intézet finanszírozta, videofelvételei a Soros Alapítvány pályázatából vett kamerának köszönhetők.

Lázár Katalin július 27. és augusztus 2. között csatlakozott az Alekszej Moldanov szállásán állomásozó expedícióhoz, hogy felmérhesse a felső-kazimi énekkultúrát és stílust, mely az 1991. évi januári medveünnep-felvétel előtt ismeretlen volt számunkra.

A kutatástörténetben elsőként célul tűztük ki egy család énekkincsének elemzését. Házigazdánk kiváló énekköltő lévén olyan ritka műfajokból, mint pl. a

vallásos látomásének, szellemidéző ének, óraszámra gyűlt az anyag, s egyéni énekekből szintén egész sorozat került felvételre, részben felesége előadásában. Utóbbtól származik az osztják altatódal első rögzített hanganyaga. Lévén, hogy fiuk, Tyimofej Moldanov is folklorista, és nagy mennyiségű felvételét őriz szüleitől, ez közös monográfiaként kiadva végre feltárhatja az osztják énekkultúra belső életét, egyediségének, produktivitásának gyökereit. Lázár Katalin egy órányi videofelvétellel dokumentálta a hagyományos tevékenységeket (pl. kenyérsütés, rekesztő halászat, halfeldolgozás, bőrkikészítés).

Augusztus 3. és 14. között Kazim községben mindketten elvégeztük Asen Baliksi világhírű amerikai specialista vizuálanthropológiai videotanfolyamát. Sikerkült egy helyi sportversenyen felvenni a hagyományos sportágak többségét, nem kevésbé értékesek a hitvilágról szóló dialógusos videofelvételek sem.

Augusztus 17. és 24. között a Moldanovok Ob menti ágánál, Vanzevátban folytattuk munkánkat. A kultikus énekek kategóriájában legértékesebb – és legnagyobb bizalmat igénylő – gyűjtés a rítuson kívül előadott medveünnepi folklór Geraszim Moldanovtól. A női énekeknél az egy személy különböző idejű előadásainak variálódását külön vizsgálat tárgyává tettük.

Lázár Katalin kb. kilenc órányi énekanyagot vitt haza szöveglejegyzéssel és kottavázslattal. A Kazimról ez idejüleg több mint negyven óra zenei felvétel áll rendelkezésünkre, ennek pótgyűjtéseire néhány további tanulmányút szükséges.

Egyéb obi-ugor–magyar kapcsolatok

Kulturális kapcsolatok

Gennagyij Raisev világszínvonalú osztják festő műveit az 1990. évi Hanti-Manszijszk Város Ünnepe alkalmából rendezett kiállításon „fedezte fel” a magyar küldöttség. Györke Sándor moszkvai nagykövet azonnal jelezte is, hogy kívánatos lenne egy komolyabb tárlat bemutatása Magyarországon. A Művelődési és Közoktatási Minisztérium és a hanti-manszijszki Helytörténeti Múzeum együttműködéseként, Mayer Rita szervezése nyomán 1991 nyarán Galina V. Golinyec szverdlovszki művészettörténész kíséretében Székesfehérvárra érkezett Raisev gyűjteményes kiállítása. A képanyag ősszel Budapesten, a Szovjet Kultúra Házában volt látható, decemberben pedig a moszkvai Magyar Kulturális, Tudományos és Információs Központ vette át bemutatás céljára. A nyugati világba való belépésen túl a magyar közreműködés legnagyobb sikere az, hogy az európai utazástól húzódó művész ősszel maga is eljött hazánkba, s hírek szerint új alkotókedvvel tért vissza lakóhelyére, Kapinszkba. (Raisevről 1991-ben a Független Államok Közösségében megjelent egy Németországban nyomtatott, orosz-angol nyelvű reprezentatív album is.)

A világhírű obi-ugorok közül nyáron Juvan Sesztalov vogul költő, újabban újságkiadó vállalkozó is ellátogatott Magyarországra.

Az Obi-Ugor Kutató Team tremjugáni expedíciójának anyagából Winter Erzsébet fotókiállítása Kerezi Ágnes interpretálásával mindjárt a terepmunka után elérhetővé vált a nagyközönségnek a Néprajzi Múzeumban. A kiállítást Göncz Árpád államelnök nyitotta meg, s a holland királynő is megtekintette. A szeptember 24-i megnyitó fényét emelte a Szopocsin család két ifjú tagja, Jeremej és Jozsif, valamint Ljudmila Vagatova osztják néprajz szakos hallgató jelenléte. Egyhetes itt-tartózkodásuk alatt a TV-ben is hírt adhattak népük helyzetéről. A két egymástól oly távoli, s mégis rokon kultúra találkozásának idáig ez volt a legkülönlegesebb esete.

Felsőoktatási kapcsolatok

Az első csoportos kapcsolatteremtésre 1991 nyarán került sor, mikor Szfj Enikő adjunktus vezetésével az ELTE Finnugor Nyelvtudományi Tanszékének hallgatói csoportja cseregyakorlata során eljutott Hanti-Manszijszkba.

1991 szeptemberében már megindult a Művelődésügyi és Közoktatási Minisztérium égisze alá tartozó kiképzési program. A történelem során először hazánkba érkezett két vogul, Albena R. Sztanyiszlavec és Marina A. Hatanyeva, a hanti-manszijszki Tanítóképző oktatói, hogy intenzív tanfolyamon elsajátítsák nyelvünket. Viszonzásképpen az ELTE Finnugor Tanszékén adják elő az eddig csak könyvekből ismert vogul nyelvet. Ők is nyilatkoztak már a TV-ben. Fél év leforgása alatt meglepő beszédkészségre tettek szert magyarul.

Turizmus

A most induló szibériai „egzotikus” turizmus keretében 1991 nyarán már népe-sebb csoport is hajóutazást tehetett nyelvrokonaink hazájába. Ekképp jutott el Hanti-Manszijszkba két szakember: Vértes Edit, az osztják nyelvészet professzora, valamint Nagy Katalin, Juvan Sesztalov munkásságának kutatója.

Dokumentáció

A hazánkba érkező vogulokat és osztjákokat a Reguly Társaság hivatott segíteni. Megragadva a történelmi pillanatot, mikor az eddig egymást tömegesen nem ismerő rokon népek találkozhatnak, és a kapcsolatok a szemünk láttára alakulnak ki, különösen fontos az események rögzítése. Ennyire távoli kultúrával való bensőséges ismerkedésre, saját „legnagyobb finnugor nép” funkcióknak gyakorlására nincs kialakult gyakorlatunk, nem tudjuk felmérni hatásunkat sem. A tények megőrzése és elemzése az egyedüli lehetőség, mellyel pozitív fejlődést biztosít-

hatunk, s nem sorolódunk a tragikus helyzetű, törékeny obi-ugor társadalom akaratlan veszélyeztetői közé.

A Reguly Társaság adattárába kívánatos lenne elhelyezni a kapcsolatok hivatalos dokumentációjának másolatát. Az eseményeket, személyeket a Társaság tagjai örökíthetik meg magnetofonos riportokkal, fényképekkel, videóval. Utóbbi feladatra Németh Zsigmond amatőr filmes kiválóan alkalmas.

Az Obi-Ugor Kutató Team is leadja expedícióinak dokumentációját, fényképeinek másolatát a Reguly Társaságnak. A magyarokról kialakuló nemzetképet és hatását külön témaként kutatja Szibériában a Magyarsággutató Intézet programjának keretében, amire 150 000 Ft támogatást kapott 1991-ben. A program megszűnése után e dokumentáció változatlanul halad, hiszen folyamat vizsgálattáról van szó. Az ide érkezőkről videorportok is készülnek (pl. Lázár Katalin és Ruttkay-Miklián Eszter riportja Raisevvel).

Ezúton mondok köszönetet mindazoknak, akik ügyünkben segítenek és remélem, hogy a dinamikus kezdetek után méltó folytatás következik az obi-ugor-magyar kapcsolatok terén.

Az Obi-ugor Kutató Team 1992. évi tevékenysége

Keleti osztják kutatások

Az első magyar komplex expedíció (néprajz: Kerezi Ágnes; nyelvészet: Csepregi Márta; zenetudomány: Lázár Katalin) Kerezi Ágnes vezetésével 1992. június 15. és július 12. között dolgozott a keleti osztjákoknál a Néprajzi Múzeum és a Magyar Tudományos Akadémia finanszírozásával. Munkájukat a Szurguti kerület vezetőivel egyénileg kötött három éves szerződés teszi lehetővé. Két néprajzi csoport egy-egy nagycsaládjá életmódját, szokás- és hiedelemvilágát, folklóráját tanulmányozták, hogy az osztjákok ezen legarchaikusabb területén a regionális különbségek is körvonalazhatók legyenek.

Tromagani osztjákok

A Szurguttól kb. 500 km-rel északkeletre nomadizáló, három kiscsaládból álló Szopocsin nagycsalád őszi szálláshelyén a team két hetet töltött. A családfő, a 90 esztendősen Ivan Sztjepanovics Szopocsin a környék leghíresebb praktizáló sámánja, akinél a negyedízben ott kutató Kerezi Ágnes már szinte családtagnak számít. Kapcsolatuk a jelenleg kívánatos, mély ismereteken alapuló kutatástípust képviseli.

Kerezi Ágnes a szezonális gazdasági tevékenységek felmérése után folytatta előző, unikális kutatásait a hitvilágról és a sámánizmusról. Ezúttal sikerült videóra és magnetofonra venni Kaltés főistennő teljes szertartását, s – a kutatások koronájaként – a Kerezi Ágnesnek szánt sámándob elkészítésének folyamatát, felavatását a családfő unokaöccse által. Ez utóbbi anyag egyedülálló századunkban. Rendkívül kedvező, hogy Kerezi Ágnest fiatal sámánok is bizalmukba fogadták, hiszen ők „pályakezdésük” és a hatóságok rosszsallása miatt szinte megközelíthetetlenek. Így a családfő legkisebb, „kiválasztott fiánál” felfedheti a sámánválasztás folyamatát, a távolabb lakó unokaöccsnél pedig a tevékenység kezdeti szakaszát.

Lázár Katalin és Csepregi Márta párban dolgozott a szöveganyaggal. Szép számú éneket és mesét sikerült magnetofonra venniük – Lázár Katalinnak köszönhetően ideális adatoltsággal. A szövegek írásában és fordításában a sámán tanítónő lánya és unokaöccse segített. Lázár Katalin pedig folytatta a szálláshelyen a női kultúra megkezdett kutatását.

Az ott-tartózkodás végén a fiatal unokaöccs, Leonyid Mihajlovics Szopocsin egyórás szertartással fordult a legfőbb jötevőhöz, az Ég-isten legkisebb fiához,

hogy segítse a magyar expedíciót. Megmutatta a különböző éneklési és dobolási technikákat is. E videóra és magnóra vett esemény valóban áldásosnak bizonyult a következő kutatópont lakóinak megnyerésében.

Nagy-jugáni osztjások

A team először dolgozott a szurguti osztjákság e déli csoportjánál, mely az iparosítástól mentesen jelenleg leghívebben tükrözi a hagyományos életet. A kiváló erdőkben vadászatból és halászatból élnek, a prémkereskedés kedvező életszínvonalat biztosít. Réntartás nincs.

A futó ismeretség ellenére Kerezsi Ágnesnek sikerült a családfőtől, Pjotr Vasziljevics Kurlomkintól felgyűjteni a vallási élet rendszerét: a teljes pantheon leírását, helyi szellemeket, áldozati szertartások rendjét – sőt, megtisztelték egy medveének előadásával is.

A fellelkesült családfő a továbbiakban napi tíz órán át diktálta és fordította a felvett szövegeket – amire alig van példa a kutatástörténetben. Az egyheti együttlét végén a jövő évre is meghívta a teamet.

Eredmények

A háromtagú team mind szakmai, mind személyi összeállítását tekintve kiválóan dolgozik. Így nem véletlen, hogy az osztják lakosság tudatában is döntő fordulatot hoz a velük való ismeretség. Mindkét kutatóponton a közlöket lenyűgözte az a figyelem és pontosság, amivel az adatokhoz, és különösen a szövegekhez viszonyulnak. Az emberek először látják, hogy valaki a nyelvüket a többi nyelvvel azonos értékűnek veszi, s meglepetést okoz, hogy egyáltalán lehet értelmesen írni rajta.

A teamben Kerezsi Ágnes a gazdaság, társadalom és különösen a szellemi kultúra rendszerét, körképét igen jól adatolja, unikálisak tárgyi gyűjtései is (sámandob, prémruházat, gyerekjátékok stb.). E keretben kétszeres értékűek a professzionális szinten gyűjtött folklór alkotások. A szövegek kb. kétharmad része kielégítően feldolgozva kerül haza, egy utángyűjtéssel kiadható. Csepregi Márta az első a magyar finnugristák közül, aki a nyelvtörténetileg kulcsfontosságú szurguti osztják nyelvjárásán kommunikálni tud.

Mint ahogy az osztjások értékrendjében fordulatot okoz e kutatói trióval való ismeretség, úgy ideje lenne, hogy a tudományszervezés is méltóan viszonyuljon hozzá. Utazásaik, felszerelésük, a Magyarországon általuk fogadott osztjások költségeinek fedezésében feltétlenül támogatásra lenne szükség, különösen mert nem tudhatjuk, hogy a jelenlegi gyűjtési lehetőségek meddig tartanak majd.

Helyzetkép a folklór archívumról

A Hanti-Manysi Autonóm Körzet Adminisztrációjának Északi osztálya által finanszírozott intézményt 1991 májusában a Kulturális osztály hálózatába osztozták be – a nemzetiségi szervek tiltakozása ellenére. Mikor a belojarszkiji Kulturális osztály tudomására jutott, hogy az intézmény beszerzéseinek intézéséért nem tarthat igényt osztják munkatárs bérére, 1991 novemberétől megtagadta az ellátást. 1992 elején a legfelsőbb kulturális vezetés is lemondott róla a hanti-manszijszki Nemzetiségi Kultúrközpont javára, mely azóta a bevándorlók érdekeit képviselő Kulturális osztálytól átkerült a Nemzetiségi Északi osztályhoz. Az archívumnak ellátó szerve nincs, adminisztrációját a helyi Kulturális osztály végzi. A viszonylag szabad időszakos alkotóközösség” intézménykategória ellenére igyekszik hatását érzékeltetni: minimális szinten tartja a fizetéseket, nem engedélyezi az adatközlők honorálását stb. A finanszírozás akadozik, így a magyar szállítások létfontosságúak.

Az archívum 1992 februárjában kapta meg azt a háromszobás összkomfortos lakást, mely a munkahelyiséget, a vezető és a munkatársak lakószobáit foglalja magában. A berendezés 1992 nyarára kezdett kielégítő lenni. Tavasszal alakult ki a személyi állomány: Tyimofej Alekszejevics Moldanov felső-kazimi állatorvosi felcser, aki jelenleg a legtehetségesebb folklórta, Szemjon Leonyidovics Volgyin közép-kazimi, 10 osztály végzettségű fiatalember és Ljudmila Fjodorovna Dolgusina obi születésű óvónő.

Az archívum, lévén a Kazim-vidék egyetlen nemzetiségi tudományos intézménye, igen széles profilú. Alapfeladata a szellemi kultúra korszerű (magnetofonos, videós) rögzítése, ennek feldolgozása és archiválása. Munkatársainak filológiai kiképzése és a Moszkvai Humán Egyetem Folklór Tanszékének programját képezi. Emellett hatókörébe tartozik az amatőr gyűjtőhálózat vezetése, az összes vallási-kulturális ünnep szervezése és dokumentálása, szaktanácsadás, ismeretterjesztés az osztják tömegkommunikációs szervezetben, s egy sor lakossági szolgáltatás. A munkatársak tevékenységüket egyéni program alapján folytatják. Az eddigi tudományos eredmény több mint száz óra magnetofon- és kb. hatvan óra videofelvétel. A feldolgozás kezdeti stádiumban van munkaeszközök és egységes írásrendszer hiányában. Jelenleg legfontosabb az összes tevékenység-típus rendszerének kidolgozása és a munka megkezdése, hogy az osztják értelmiségnek legyen kiindulási alapja a továbbiakban.

Schmidt Éva és Ruttkay-Miklián Eszter kutatásai

Az archívum felállítása, tevékenységeinek kialakítása, munkatársainak képzése miatt kevesebb idő jutott tudományos kutatásra. Az északi osztjákoknál a világkép és hiedelmek, a szellem- és medve kultusz gyűjthető (a sámánizmus a keleti-

nél kevésbé őrződött meg), égetően sürgős a szokások, szertartások s minden folklórszöveg rögzítése. Ez évben a vidék obi részén dolgoztam.

(1) Obi kutatások. A komplex szokásdokumentálásban tudományos szempontból legérdekesebb az 1992 márciusban Polnovátban videóra vett Hold-ünnep, melyről a szakirodalom nem tudott, s a lakosság sem tartotta az utóbbi negyven évben. Ugyanitt került videoszalagra tavasszal a Jugria Megmentése Társulás szervezte medveünnep és közösségi áldozat (kb. 14 óra), mely többször is felvett énekesei miatt kulcsanyag a hosszú kultikus énekek előadásának, variálódásának tanulmányozására. Ugyanilyen szervezés volt júniusban Vanzevátban a Körzeti Folklór Fesztivál, ahol a közösségi áldozat videofelvétele adta az eddigi leghosszabb istenidéző szöveget.

A videós folklór felvételek (P. I. Szengepov nem gyakorló sámán mítoszai, obi mese- és énekanyag), egyéni portréfilmek (A. Griskin dombrajátéka, G. Rogyjamova hivatásos színvonalú énekei), valamint a folklór együttesek szinte teljes repertoárja oktatófilm minőségben készülnek az osztják iskolák (és esetleg magyar egyetemek) számára kb. hat óra terjedelemben.

A Közép-Kazimról K. V. Szangin öt órányi medveünnepi énekrepertoárja és magyarázatai, valamint kb. száz oldalnyi börtönbeli írása (mesék, memorátók, elmélkedések, versek) figyelemre méltó. Az utóbbi jelenleg a legterjedelmesebb osztják népi írásos emlékek számát (kézi másolatának xeroxa a MTA Néprajzi Kutatóintézet adattárában van).

Ruttkay-Miklián Eszter június 13-tól csatlakozott a kutatómunkához, s az egész nyarat velem töltötte. A Jugria Megmentése Társulás szervezte összes ünnepen fotódokumentátorként tevékenykedett. Egy hetet töltött a felső-kazimi Ajkur-Joh folyócska menti szálláson, ahol Alekszej Moldanov nyugdíjas réntartó brigádvezető fogadott lányaként tartják számon a múlt év óta. Itt sikeresen kiegészítette tavalyi gyűjtéseit. Az obi Tugijáni faluban fényképekkel és videóval dokumentálta a rátétes díszítés, a mintás kötés, a gyékényszövés technikáját, valamint a falu díszítőmotívum-készletét. Megtanulta a kisállatprém- kikészítés módszerét is.

(2) Szinjai és alsó-obi kutatások. A július 22-től augusztus 30-ig tartó utazás célja a Jamal-Nyenyec Autonóm Körzet iparosítatlan folyóvidékének felmérése és Edgar Saar észt néprajzos 1970-es évekbeli, innen származó magnófelvételeinek megfejtése volt. A Muzsi kerületi kulturális osztály segítségével motorcsónakon az Urál előhegyeiig beutaztuk a Szinja folyót, ahol a hagyományos, 4–4 házból álló falvak a leginkább megőrződtek. A lakosság többsége nyáron az Obon halászik, így folklór gyűjtésre viszonylag kevés a lehetőség. Kiválóan sikerült viszont dokumentálni a települések frátriális és családnevek szerinti megoszlását. Egy hetet töltve V. P. Pugurcsin nyugdíjas réntartó brigádvezető sátrában, a sátorállítás, házi munkák, szénakaszálás, a *ponhras* nevű ernyős növény fogyasztása, a családi védőszellemek és áldozati szertartásuk videofelvéte-

lével, valamint értékes folklór szövegekkel gazdagodott anyagunk. Ruttkay-Miklián Eszter minden érintett település népviseletét, díszítőmotívum-kincsét dokumentálta.

Az obi részen, Azovo községben élt Edgar Saar énekese, E. Kurtjamov, a színjai osztjások egyik leghíresebb sámánja. Érdekes módon medveünnepi énekeit tartotta megörökítésre méltónak. Miután özvegyével és a középkorú nemzedékekkel az érthetetlen szavak tisztázása sikertelen maradt, egy 80 éves rokonnőjével sikerült végül megfejteni a szövegeket két hét folyamán. Így a rendkívül gyéren dokumentált csoporttól egy kötetnyi ének vált kiadhatóvá (Lázár Katalin végzi a kottázást).

Az expedíció anyagából legelőbb Ruttkay-Miklián Eszter anyaga közölhető. Több száz hivatásos színvonalú fényképe élénk érdeklődést keltett már Finnországban és Németországban. Mivel néhány hét alatt el tudja sajátítani a helyi nyelvjárást és bármely tevékenység technikáját, az obi-ugor néprajz nagy reménységének tarthatjuk, tanulmányai feltétlen támogatandók.

Munkánkban magyar részről Mayer Rita, a moszkvai Magyar Kulturális Központ vezetője, valamint a Chemokomplex Vállalat nyújtott hathatós segítséget.

Munkabeszámoló az 1992. évről

A vezetésem alatt álló belojarszkiji Északi-osztják Folklorarchívumban végzett munkásságomnak főként azon eredményeiről számolok be, melyek anyagának magnó-, illetve videomásolata megőrzésre hazánkba került.

Kutatási témák

Gyűjtések

Folklor

Medve kultusz: a Jugria Megmentése Társulás által 1992 márciusában Polnovátban szervezett medveünnep és közösségi áldozat (audió és videó, kb. 15-15 óra). Szellemekkel kapcsolatos repertoár: (audió, kazimi, Szangin, K. V. – 5 óra); színjáték-énekek (audió, színjai, Pugurcsin V. P. – 1 óra); adatközlés (audió; tromagani, kazimi, színjai, serkáli – összesen 2 óra).

Prózai műfajok: mese, monda (audió és videó; kazimi, obi, színjai, – kb. 4 óra); Szangin, K. V. mese- és memorátírásainak gondozása (kb. 120 oldal).

Újstílusú énekrepertoár portrévideóként: (obi: Griskin, A., Ruzsmilenko, E., színjai: Rogyjamova, G. G. – kb. 1,5 óra).

Folklor együttesek újstílusú repertoárja: a Jugria Megmentése Társulás 1992 júniusában Vanzevátban rendezett körzeti folklorfesztivál teljes anyaga (audió és videó, 5 óra).

Hiedelemvilág

Helyi szellemek reinkarnáció rendszere, macskára, kutyára vonatkozó speciális nyelvhasználat – minden kutatóponton kérdezve (audió, kazimi, színjai, serkáli – összesen kb. 2 óra).

Szertartás

1992 márciusában Polnovátban megtartott Hold-ünnep (a szakirodalomban eddig ismeretlen volt!) teljes videodokumentációja (4 óra).

Néprajzi gyűjtések

Vízi szárnyasok és erdei kisvad – a szakirodalomban eddig alig dokumentált – otthoni tartása (audió; obi, színjai, serkáli kb. 2 óra); szabás-varrás, applikált díszítés, mintás kötés, fonás, gyékényszövés technikájának felmérő gyűjtése Ruttakay-Miklián Eszterrel (videó; obi, színjai – kb. 2,5 óra). A gyűjtések szövegének feldolgozása még nem kezdődött meg.

Szövegfeldolgozás

Edgar Saar észt néprajzos 1970-es évekbeli szinjai (Kurtjamov, E.) medveének-felvételeinek megfejtése (kb. 100 oldal osztják szöveg).

Dolgosina, L. 1992. évi polnováti ének- és mesefelvételeinek nyomdakész feldolgozása (kb. 70 oldal).

Terepmunka

Március: Polnovát: Hold-ünnep.

Április: Polnovát: medveünnep.

Június 19–22: Vanzevát: Körzeti Folklór Fesztivál.

Július 11–18: Tugijáni: Halászok ünnepe, néprajzi gyűjtés; Polnovát (Ruttkay-Miklián Eszterrel).

Július 22–szeptember 1.: Berjozov – Muzsi – Szinja folyó a felső folyás kezdetéig – Azovo: néprajzi és folklór expedíció (Ruttkay-Miklián Eszterrel).

December 10–13: Szoszva.

Kéziratok

Északi osztják metrika. Verssorszint. Orosz nyelven, 40 oldal, Tomszkban, N. V. Lukina szerkesztésében megjelenő nemzetközi tanulmánykötet számára.

Fordítás és szerkesztés

Demény István Pál: A vogul hősepika I., Az osztják hősi énekek tipológiája; Az osztják hősi énekek történeti fejlődése; A vogul hősepika I.; A vogul hősepika II. című cikkeinek oroszra fordítása és szerkesztése a hanti-manszijszki Obi-ugor Népek Újjászületése Tudományos Kutatóintézet számára.

Konferenciák

Az ugor népek túlélésének útjai elnevezésű nemzetközi konferencia, Ljantor, 1992. március. Meghívó szerv: Jugria Megmentése Társulás; az előadás címe: A belojarszkiji Északi-osztják Folklórarchívumról és a folklór központok feladatairól.

Külföldi oktatói munka

A Moszkvai Humán Egyetem Folklor Tanszékének külsős programjaként nemzetiségi káderek képzése az alábbi tárgyakból: (1) obi-ugor folklór műfajok, (2) obi-ugor filológiai tudománytörténet, (3) osztják folklór szövegforrások, (4) északi osztják dialektológia, (5) fonematikus lejegyzési gyakorlat.

Egyedi előadások

Kazimi osztják fonematikus lejegyzési kurzus, 1992. november 22–27.; a hanti-manszijszki Obi-ugor Népek Újjászületése Tudományos Kutatóintézet meghívására.

Ismeretterjesztő munka

Az obi-ugor néprajz és folklór című, N. V. Lukinával közösen tartott előadásorozat: Obi-ugor műfajstruktúra; Obi-ugor énekes műfajok; Északi osztják metrika előadásai; Hanti-Manszijszk, 1992. február 2–6., a Nemzetiségi Tudományos-Methodikai Központ meghívására.

Osztják rádióadások (4 db).

Munkabeszámoló az 1993-as évről

1991 májusától külföldi munkavállalással Oroszországban, a Hanti-Manysi Autonóm Körzet Belojarszkij városában dolgozom az Északi-osztják Folklorarchívum vezetőjeként. Tevékenységemet a MTA saját programjának ismerte el.

Terepmunka

Március: Polnovát – medveünnep videofelvétele.

Augusztus–szeptember: Tegi – folklór gyűjtése.

Szeptember : Vanzevát – folklór gyűjtése.

Eredmény: medveünnep – 12 óra, hozzáfűzött magyarázatok: 10 óra (videofelvételek). Vegyes néprajzi és folklór felvételek: kb. 60 óra.

Kézirat

P. I. Szengepov kazimi osztják szövegei, 70 lap.

Fordítás és szerkesztés

Demény István Pál: Az északi osztják hősi énekek tipológiai elemzése, Az északi osztják hősi epika történeti fejlődése, A vogul hősepika I., A vogul hősepika II. című tanulmányai orosz nyelven.

Konferenciák

Nemzetközi Finnugor Folklor Fesztivál, Hanti-Manszijszk–Berjozov 1993. június 26 – július 3.: szervezés.

Castrén–Reguly–Tyerjoskin emlékülés, Hanti-Manszijszk, 1993. december 5–7.: előadás Reguly osztják adatközlője, Makszim Nyigiljev címmel (orosz nyelven).

Oktatómunka

Osztják folkloristaképzés a folklór archívumhoz telepítve. Tárgyak: (1) Obi-ugor kutatástörténet. (2) Osztják szövegfilológia. (3) Fonematikus lejegyzés és fordítás.

Amatőr folkloristahálózat kiképzése: (1) Bevezetés az osztják folklórba. (2) A folklórgyűjtés módszertana. Lejegyzés és fordítás.

Népszerűsítő munka

TV műsorok: (1) Sámánének az Obnál (rendezte Péterbence Anikó) – fellépés.

(2) Az emlékezet útja (rendezte Halmy György) – forgatókönyv, fellépés, műfordítás.

(3) „Lélek, el ne vétsd az utat”. Osztják képzetek a túlvilágról (rendezte Székely Orsolya) – fellépés.

Jelentés a belojarszkiji Északi-osztják Folklorarchívum 1994. évi munkájáról

Általános helyzet

Az 1994. évet a gazdasági és társadalmi válság elmélyülése, az anarchia fokozódása jellemezte. Semmire sincs garancia, senki nem érzi magát felelősnek semmiért. Az ipari vállalatok fizetéseképtelenség miatt elbocsátani kényszerülnek dolgozóik egy részét, másik részük a rohamos infláció közepette rendszertelenül kapja fizetését. A jövevény ipari lakosságból sokan elköltöznek.

A nemzetiségi falvakban feloszlatták a szovhozokat, kolhozokat, helyüket kisvállalkozások és „farmergazdaságok” foglalták el. Ezeket az ún. északi pénzalapból sem tudják kellő mértékben és tempóban támogatni, így többnyire a lét határán tengődnek. Erősen sújtja őket a munkaeszközök, infrastruktúra hiánya, a rendezetlen felvevőpiac, az alkohol jegyében folyó vadkereskedelem. A falvakban nagy a munkanélküliség, különösen a fiatalság körében. Ahol a szovhoz rényájaiból részesedést kapnak a nyugdíjasok, ott az idős emberek néhány tucat rénnel visszatérnek az erdei életmódhoz, nehezen megközelíthetők a kutatás számára. A fiataloknál még nem figyelhető meg a hagyományos életmód választása.

A területen az olcsó nyugati tömegcikkeket drágán áruló kiskereskedelem uralkodik, az ellátottság kielégítő. A nemzetiségi falvakban minden áru hihetetlen drága a jövedelmekhez képest, a lakosság önellátásra rendezkedik be. A társadalmi különbségek rohamosan növekednek, e folyamat a nemzetiségek körében különösen szembeötlő. Az élet minden területén – nem kis mértékben a tömegkommunikáció hatására – erősen terjed az „amerikai civilizáció” leghitványabb változata, a múlt századi vadnyugathoz téve hasonlóvá Nyugat-Szibériát.

A nemzetiségi kultúréletben a finnugor rokonság témája uralkodik hivatalosan is támogatva. Az egész népben tudatosul eredete, a civilizált finnekhez és magyarokhoz való viszonya. Az előző korszak után, melyben átnevelendő vadembernek kellett érezniük magukat, a félig asszimilált középnemzedékben növekszik az etnikus öntudat, párosulva valami kiúttalan nosztalgiával, hogy erőszakos civilizációik milyen értékes kultúrától fosztották meg őket visszavonhatatlanul. A magyar kapcsolatokat, utazásokat, az eloroszosodó vezetőréteg használja ki legaktívabban önmaga, s orosz anyanyelvű gyerekei érvényesülési lehetőségeként. Magyarország civilizáltsága, rendezettsége, „gazdagsága” első látásra csodálatot vált ki az odautazókban. Tekintettel arra, hogy a magyarság is erőszakkal volt európaiasítva, s a természethez és ősi kultúrájához vezető gyökerei erősen meg vannak sérülve, a kontrolálatlan kapcsolatok az osztjákokban lelki

sérülést, saját környezetükhöz való alkalmazkodásukban zavart okoznak. Kíváncos, hogy a kapcsolatok vezetését csak Szibériát és az obi-ugorokat jól ismerő személyek végezzék.

Az osztják nemzeti mozgalom és tudomány

Az obi-ugor autonómia kezdete 1990-re tehető, ekkor az újonnan kiépülő adminisztratív vezetés és a Jugria Megmentése Társulás együttesen kereste az újjászületés útját. Az általános gazdasági és politikai válság miatt e két vonal elszakadt egymástól. 1993-ban mindkettőben az „új gondolkodású”, de gyakorlatlanabb fiatalokkal szemben a régi apparátusi vezetők nyertek teret. A belsőleg is megosztott adminisztráció nehezen tudja képviselni a nép érdekeit a milliányi bevándorló ellenében, így pl. a kisépek, ill. a finnugorság ügyét szolgáló pénzáttalásoknak csak töredéke használódik célirányosan. A Hanti-Manysi Autonóm Körzetben a Jugria Megmentése Társulás, a Jamal-Nyenyec Autonóm Körzetben pedig Jamal az Utódoknak Társulás 1993-ban válságba jutott, alig alkalmas érdekképviseletre.

Az eltűnés szélére került tajgai kisépek felemeléséhez emberfeletti energia, határozottság, a kultúrák és működési mechanizmusainak kiváló ismerete szükséges. Nemzedékeket venne igénybe annak a hajszálvékony szellemi vonalnak a megtalálása, mely a hagyományos létfenntartó mechanizmusokat és az orosz, újabban pedig nyugati civilizációhoz való alkalmazkodási készséget egyidejűleg aktivizálni tudná. Az északi osztjákoknál 1990 óta egyetlen vonal látszik megfelelni e követelményeknek: Tatjana A. Moldanova és Tyimofej A. Moldanov vonala. Ez eleinte kifelé kategorikusan civilizációellenes volt, befelé durván a felső-kazimi réntartó osztjákok hegemoniáját képviselte, vezetői azonban igen hajlékonyak, gyorsan kijavítják hibáikat. A kultúra és a belső fejlődési lehetőségek ismeretében, vállalkozó- és szervezőkészségben soha nem veheti fel velük a versenyt. Bár a Moldanovok egyéni messianizmusa nem kevés feszültséget kelt, idővel kiforrottabb formában valóban távlatokat nyithatnak a jövőbe. A Jamal-Nyenyec Autonóm Körzetben, ahol az osztjákok kisebbségben vannak nemcsak a betelepültekkel, hanem a domináns nyenyec réntartókkal szemben is, nyíltabb és kevésbé hegemónikus vonal van kibontakozóban.

Az osztják társadalomtudományok (nyelvészet, néprajz, pedagógia, pszichológia, az eloroszosodottak részéről a történettudomány) hihetetlen lendülettel fejlődik, miután Hanti-Manszijszk és Szalahárd központtal intézményei kezdtek kiépülni. Évről évre több a kandidátus, aspiráns. A nyelvészeti képzés központja Novoszibirszk, a néprajzé N. V. Lukina „iskolája” Tomszkban. A hagyományos központ, a pétervári Herzen Pedagógiai Főiskola, bár sokakat fogad továbbkép-

zésre, inkább csak az értelmiségi középmezőny oktatására alkalmas. Az aspiránsvezetők általában oroszok, osztyjákul nem beszélnek. A tudományban szintén Tatjana A. Moldanova vonala törekszik hatalomra világszínvonalú kutatásokkal. Mivel korántsem világos, hogy az európai tudományos mentalitás és a tajgai pszichikum miféle ötvözete hozhatja majd létre az osztyják nemzeti tudományt, az értelmiségben erős konkurenciaharc folyik. A vezetőintézménynél, a hanti-manszijszki Obi-Ugor Népek Újjászületése Tudományos Kutatóintézetnél a pétervári akadémia van hivatva biztosítani a tudományos színvonalat.

A folklór- és néprajzi gyűjtések tekintélyes részét kis közlések formájában gyorsan közzéteszi az osztyják újság és rádió, már csak azért is, mert e szellemi késztermékek kevésbé munkaigényesek, mint az egyéni alkotás. Ennek, valamint az etnikus rendezvényeknek hatására a falusi értelmiség legjobbjai kezdenek érdeklődést mutatni a hagyományos kultúra iránt. Néhány éven belül lehetővé válhat amatőr gyűjtőhálózatok kiépítése a helyi archívumok vezetésével. A jövőendő szellemi újjászületés letéteményeseinek látszanak azok a középgenerációs értelmiségiek városon és falun egyaránt, akik az eloroszosodás határáról nagy töréssel fordulnak vissza, „elhívadják őket az istenek”. Gyakran sámánbetegség jeleit mutatják, de nincs aktív idős sámán, aki beavathatná őket. Így egyelőre orosz nyelvű asztrológiai, misztikus olvasmányok segítségével keresik értetlen környezetükben, egymástól elszigetelten a megmentő szellemi ösvényt.

Az archívum helyzete

Az archívum helyzete 1994-ben jelentősen javult, miután Göncz Árpád köztársasági elnök baráti levelet intézett V. M. Kurikovhoz, a nemzetiségi adminisztráció vezetőjéhez az intézmény ügyében. A levelet mind az osztyják, mind az orosz újság publikálta, kedvezően befolyásolva az archívum megítélését és finanszírozását. A hanti-manszijszki adminisztratív vezetőséggel a kapcsolat jó. A belojarszkiji tanácsi vezetés lényegesen megértőbb, mióta 1993-ban a Kulturális osztály helyett az Északi Népek Osztálya lett az archívum közvetlen felettes szerve. A kulturális intézmények kedvezőtlen kategóriájából 1994-ben végre átsorolták az archívumot a tudományos intézményhálózatba a hanti-manszijszki Obi-Ugor Népek Újjászületése Tudományos Kutatóintézet szakmai felügyelete alá.

Az intézmény finanszírozása szerény, de egyenletes volt: a munkadíjakat, fenntartási költségeket, a kiküldetések egy részét fedezte, sőt lehetővé tette egy xerox-készülék beszerzését és a helyiségek tatarozását. Igen megnövelte tekintélyét az, hogy rendben folyósítani tudta a munkabéreket, míg más hasonló intézmények dolgozói hónapokig fizetés nélkül maradtak. A jelen gazdasági vál-

ságban azonban az eszközellátás elvárása irreális, és továbbra is csak magyar segítségből biztosítható.

Az archívumról az az általános vélemény, hogy mivel helyiségei béreltek, státuszai a vezető szerződéséhez kötöttek, munkatársai pedig változóak, az én távozásom után a felosztás veszélye fenyegeti, s tudományos anyagának sorsa beláthatatlan. Kívánatosnak tartják, hogy a magyar fél támogassa szerződésem meghosszabbítását ameddig csak lehetséges, hogy távozásom után érett kutatógárda és alkalmas vezető biztosíthassa az intézmény további működését.

Az archívum működésstruktúrája és intézményi kapcsolatai

Az archívum a helyi sajátosságoknak megfelelően komplex profilú intézmény, mely a következő rendszerben működik.

Folklór archívumok

A hanti-manszijszki Obi-Ugor Népek Újjászületése Tudományos Kutatóintézet

Ezen intézménynek mint tudományos felügyeleti szervnek, a belojarzskiji archívum éves beszámolóval tartozik, részt vesz rendezvényein, felkérésre anyagát, munkatársait rendelkezésre bocsátja. Tervbe van véve egy reprezentatív, akadémiai szintű északi osztják folklórkötet közös előkészítése.

A szalehárdi Etnolingvisztikai és Néprajzi Kutatóműhely

1994-től mellékszerződéses együttműködésben Pápay József 1898–99. évi alsóobi hőseinek cirill betűs osztják írásra írom át és a kutatóműhely munkatársával kiadáshoz feldolgozom (l. alább).

Más folklór archívumok

Az 1991-ben alapított belojarzskiji archívum a történelem első osztják szakintézménye, melyben minden munkatárs nemzetiségi, s beszélt nyelv az osztják. A hagyományos társadalmakra jellemzően kezdetben passzívan fogadták, az évek múltával azonban példaértéke egyre növekszik. Mintájára megalakult a berjovovi (vogul-osztják) és a varjogani (erdei nyenyec) archívum, kezdeményezés van a felső-kazimi erdei nyenyecnél és Ljantor városában a keleti osztjákoknál is. A folklór archívumok a tényleges nemzetiségi lakóközvetekben az etnikus kultúra egyedüli autentikus irányítói. Sorsdöntő jelentőségű az, hogy sike-

rül-e idejében minden folyóvidék központi falvában 2–3 fős archívumot létrehozni és e hálózat működését megfelelően koordinálni.

A belojarszkiji archívum a kezdeményezés pillanatától fogva minden fórumon támogatja az új archívumok megalakítását, munkájukat folyamatos szaktanácsadással segíti, vállalja északi osztják munkatársaik kiképzését, könyvtárát, anyagát rendelkezésükre bocsátja. Különösen szoros az együttműködés a területileg-tematikailag legközelebb álló berjozovi archívummal.

1994-ben kezdődtek a hanti-manszijszki központi koordináló archívum szervezési munkálatai, az intézmény azonban pénzügy és káderproblémák miatt még nem alakult meg.

Nemzetiségi iskolák

Az osztják oktatási rendszer kísérleti stádiumban van, normái évről évre változnak. Anyanyelven előadott tantárgyak az előkészítő és alsó osztályokban vannak, kidolgozás alatt áll az anyanyelv és bizonyos népismereti tárgyak 8. osztályig való oktatása. Tananyag hiányában a tervek megvalósítása a pedagógus egyéni leleményétől függ. E helyzetben hatalmas igény mutatkozik mindenfajta szemléltető anyagra. Az archívum folklór magnetofon- és videofelvételeinek jó része nem annyira tudományos-dokumentatív, mint inkább oktatási, „visszatanulási” célra készült stúdiótiszta minőségben. Az anyag egyének, falvak folklór repertoárját bemutató magnetofon- és videosorozatok, tájegységeket, hagyományos munkatechnikákat ismertető videokazetták formájában lesz majd felhasználható. E program megvalósításának technikai feltételei csak 1994-re kezdtek kialakulni.

Területileg az osztjakság kísérleti mintaiskolája, a kazimi Kultúranropológiai Iskola, valamint az Ob melletti Polnovát község iskolája tartozik a belojarszkiji archívum referenciájába.

Az archívumnak van saját tudományos káderképző programja is, ez azonban nem tartozik a hivatalos oktatás rendszerébe (l. alább).

Helytörténeti múzeumok

Általában nincs folklór profiljuk és nemzetiségi káderállományuk, így az együttműködés a történeti forrásművek és szakirodalom helyi vonatkozású anyagának rendelkezésre bocsátásából áll.

Nemzetiségi kulturális központok

1992-től kezdtek megalakulni a városokban a tanács Kulturális Osztályának égisze alatt olyan központok, melyek célja az őslakosság kultúrájának közvetítése a jövevény ipari lakosság és a turisták felé. A néhány kulturális középkáderből álló intézmények „fogyasztóképes” népművészeti kiállítások és folklór fellépések rendezésével foglalkoznak, folytatnak némi tárgy- és folklórgyűjtést is. Az archívum kezdettől fogva igen szoros kapcsolatot tart velük, nehogy a népi kultúra hamis formában terjedjen általuk. A belojarszkiji kulturális központ munkatársait az archívum képzí ki, repertoárjuk nagy része archív anyagon alapul. A berjzovi központ hármas profiljából (északi vogul, berjzovi osztják és közép-obi osztják részben pedig a központ vezetője, D. G. Gindisev külön tudományos szerződésben áll velem (l. alább).

Falusi kultúrintézmények

A szovjet korszakban a filmvetítővel ellátott kultúrház volt a falusi művelődés központja, működése csak annyiban volt etnikus jellegű, amennyiben üzemeltetői és közönsége nemzetiségiek voltak. Jelenleg tevékenysége diszkó- és videoműsorok rendezésére szorítkozik, inkább nevezhető klubnak, mint kultúrháznak. Az archívum igény esetén rendelkezésre bocsátja az adott faluban felvett videó- és magnetofonanyagának e célra montírozott változatát. Mivel a kisebb falvakban csak a kultúrházban van videó, a lakosságnak juttatott egyéni videoanyag is itt válik megtekinthetővé. Leginkább az obi falvakkal alakult ki együttműködés.

Osztják rádióadás

A folklórfelvételek leggyorsabb felhasználási módja egyéni-, illetve falurepertoárok bemutatása a rádióban. Az ilyen műsorokat a lakosság nagy érdeklődéssel fogadja. A napi 10 perces központi hanti-manszijszki adásban gyakran hangzanak el az archívum felvételei. A heti kétszer tíz perces belojarszkiji adás vezetője az archívum kiképzettje, eszköztámogatásban is részesül az archívumtól.

Osztják TV-adás

Az együttműködés szórványos, mivel az archívum 8 mm-es videokameráinak anyaga nem alkalmas adásra. A munkatársak közül Tyimofej A. Moldanov dolgozik super VHS kamerájával a TV-nek, az ő nevéhez fűződnek olyan történelmi jelentőségű művek, mint pl. az 1992. évi polnováti medveünnep TV-sorozat formájában való bemutatása.

Osztják újság

Az Osztják Szó című négyoldalas központi hetilappal szoros partnerkapcsolat áll fenn. A rádióban sikert aratott felvételek többnyire megjelennek az újságban is, és az archívum munkatársai közül többen ideiglenes szerződéssel az újságnak dolgoznak. Az újságban megjelenő egyéb folklóranyagot gyűjti az archívum.

Amatőr gyűjtőhálózat

Az utóbbi évtizedekben nem ritkaság az osztjákoknál, hogy valaki magnetofonjával közeli rokonai énekét, beszédét örökíti meg. E kezdeményezést fejleszti tovább az archívum kísérleti amatőr gyűjtőhálózata, mely főként a falusi értelmiség képviselőiből áll. Tagjai magnetofont, kazettákat kapnak, útmutatásban részesülnek a helyes gyűjtő- és felvételtechnikáról, de semmilyen tematikus kötettség nem befolyásolja őket. A felvételeket nem kell leírniuk, az eredeti felvétel náluk marad, az archívum másolatot készít az anyagról. Többnyire rokonaik egyéni énekeit tartják dokumentálásra érdemesnek. Képzésük, valódi hálózattá szervezésük a jövő feladata.

Lakossági szolgáltatás

A belojarszkiji Északi-osztják Folklórarchívum valószínűleg az egyetlen intézmény, mely hivatalos feladatának ismeri el anyagának visszajuttatását az adatközlőkhöz és rokonságukhoz, egyáltalán az osztják embert egyedileg az információ kezelésének egyenrangú tényezőjeként fogja fel. Az információszolgáltatásnak két típusa van. Egyrészt az ügyfél érdeklődhet a falujára, rokonságára vonatkozó írásos és magnetofonos anyagról, ezekről ingyenes másolatot kaphat. Másrészt a terepmunka során megrendelheti a készülő video-, illetve magnetofonfelvételek őt érdeklő részeit. A szöveges felvételeket általában az idős rokonokról rendelik meg, hogy haláluk után emléküik megmaradjon, a gyerekekről video-, illetve fényképfelvételt szoktak kérni. Előfordul, hogy fontosabb eseményekre külön meghívják az archívum munkatársait. Ez az ingyenes szolgáltatás biztosítja az archívum és a lakosság közt az egyenrangú kapcsolatot, kölcsönös bizalmat.

A vidéki városokban működő archívumoknak természetesen nincsenek kiszolgáló háttérintézményei, a néhány munkatársból álló közösség a munka minden fázisát, s intézménye fenntartását önmaga végzi. Ez igen nagy megterhelést jelent, különösen az intézményvezetőnek. Nekem pl. a következő munkaköröm van: az archívum adminisztratív vezetése, pénzügyi ellátásának megszervezése, a teljes eszközkészlet beszerzése és szállítása, a helyiségek fenntartása, a munka-

társak betanítása és ellenőrzése, terepgyűjtés, lejegyzés, fordítás és komputerbe írás, a kiadandó video- és magnóanyag montírozása, másolása, amatőr gyűjtők, lakossági megkeresések ellátása. A komplex profillal járó elfoglaltság leginkább a tudományos feldolgozást károsítja, különösen a szövegek orosz fordítását, amit az osztjások sem igényelnek igazán.

Minden anyag, ami bármely módon potenciálisan visszajuthat a lakossághoz, különös gondosságot igényel. Az írásbeliséghez és a tömegkommunikációhoz nem szokott közösségek igen élesen reagálnak a normák legkisebb megszegésére is, lényegtelen apróságok miatti támadásnak kitéve a figyelem központjába kerülő személyt. Ezt már a felvételek elkészítésekor is figyelembe kell venni, és el kell távolítani minden zavaró momentumot. Az osztják társadalom a dokumentációban saját ideáltípusait szeretné vizsgálni, így igénye ellentétes a tudományos dokumentálással. Egy órányi oktatóanyag elkészítése sokszor több energiát köt le, mint egyheti tudományos kutatómunka.

Az archívum kutatási körzete és kiemelt témái

A Kazim folyó alsó folyásán fekvő archívum két néprajzi csoport dokumentálást van hivatva végezni: a kazimi réntartó osztjásokét és a Kazim-torkolat környéki lórtartó halász-vadász falvakét a Nagy-Ob mentén. Bár mindkét csoport a kazimi nyelvjárás változatait beszéli, kultúrájuk, mentalitásuk erősen különbözik egymástól, szinte két külön világot alkot. A réntartók csoportja a szovjet korszak embervesztései (az 1930-as évek „kazimi felkelése”, II. világháború) és a jelenlegi kőolaj- és földgázkitermelés ellenére meglepően erőteljes, az északi osztjakság vezető erejének számít. A hagyományos kultúra a felső folyás nomadizáló lakosságának idős korosztályánál jól megőrződött, a harmincas évek megtorlásai előtt keleti osztják területre menekült, „rejtőzködő” szórványok konzerválódott kultúrája afféle információbankként szolgálhat. A réntartók önállóak, sőt individuálisak, indulatosak, célratörők, politikai gondolkodásúak, hatalomcentrikusak – így ellenállóbbak is az asszimiláló törekvésekkel szemben. Az obi népesség kultúrája az ősfoglalkozások jelentősége miatt sok tekintetben archaikusabb, a háziállattartás és a korábbi orosz kapcsolatok hatása érdekes kevértípus hoz létre. A községekbe telepített lakosság fiatal generációja az Ob egész hosszában eloroszosodóban van. Az obiak közösségibb mentalitásúak, visszafogottabbak, a civilizációhoz kiegyensúlyozottabban alkalmazkodóak, passzívabbak és fatalistábbak, rendszerint a rövidebbet húzzák mind a jövevénylakossággal, mind a réntartókkal szemben.

Az obi és kazimi kultúrváltozat hordozói hagyományosan rivalizáló viszonyban vannak, az archívum kollektívájában sem hangolódnak össze egykönnyen.

Részemre kezdettől fogva az obi terület kutatása van engedélyezve, ahová korábbi kapcsolataim kötnek.

Az archívum dokumentálja a folklór összes megnyilatkozását, mivel a többséget kitevő letelepített falusi lakosságnál a szellemi kultúra és folklór állapota katasztrofális. A kultikus életből az 1940-es évektől kivesztek a védőszellemek epikus hagyományt és maszkos színjátszást tartalmazó ünnepei. A területen a gazdag sámánhagyománynak halvány visszfénye is alig maradt. A medveünnepek az 1950-es évektől be voltak tiltva, az idős énekeseknek nincs utódlása. Néhány évtizede megszakadt a régen oly általános esti mesélés szokása mind a felnőttek, mind a gyerekek számára, az öregek előadási alkalom hiányában elfelejtik repertoárjukat. Az egyéni éneklés, mely hajdan létfontosságú volt, mára az italos vendégeskedések eseményévé korcsosult. A két-három nemzedék óta internátusban nevelkedett falusi lakosság ifjúsága alig ismer komolyabb prózai folklórt, nem tud hagyományos stílusban énekelni, s többnyire anyanyelvét is elhagyja. Az osztjások nincsenek tudatában, hogy az idős generáció halála után, 10–15 év múlva az etnikus kultúra elsajátításának egyik fő módja az archív felvételekről való visszatanulás lesz majd.

A néprajz területén kiemelten dokumentálandó a századelőre rekonstruált település, frátriális és nemzeti rendszer, családfák, hagyományos életmód, védőszellemek kultusza, medvekultusz, lélek- és reinkarnációs képzetek, női kultúra.

Az archívum tudományos képzési rendszere

A káderképzési terv szerint az orosz oktatási rendszerből hiányzó szövegfilológia és folklorisztika területére irányul azzal a céllal, hogy a nemzetiségi tudományt az európai obugrisztikával összeegyeztethetővé tegye. Az oktatásnak teljes mértékben az osztják mentalitáshoz kell alkalmazkodnia. Kezdetől világos volt, hogy a szerződés első három éve alatt aligha akad a tajgai kisvárosban olyan káder, aki hivatásos folkloristává képezhető lenne, mivel az osztjások saját kultúrájuk kezelésére a folklorisztikai obugrisztika ismereteinek csak töredékét igénylik. 1991–93 között tulajdonképpen mindössze egy képezhető munkatársa volt az archívumnak. Idővel két oktatási szint alakult ki: a belső munkatársaké és a külső kádereké. Az archívum bármilyen közép-, illetve felsőfokú végzettségű érdeklődő képzését vállalja.

A belső munkatársak képzése

Szövegfilológia (1. év): saját nyelvjárás mellékjeles cirill átírással, prózai szövegjegyzés (2–3 hónap). Később fakultatívan latin betűs fonematikus lejegyzés. A fonematikus írás olvasását bármely iskolás gyerek könnyen elsajátítja, aktív használatának kidolgozása azonban több hónapot igényel. A szövegek adatlása, helyi kiadáshoz szerkesztésük; (2. év:) Tudományos szövegfeldolgozás, fordítás, közeli nyelvjáráson lejegyzés.

Nyelvészet (1. év): alapismeretek, fonológia, saját nyelvjárás morfológiája; (2. év:) a dialektológia alapjai, közeli nyelvjárások ismertetése.

Metrika, stilsztika (1. év): az év második felétől hagyományos egyéni ének lejegyzése saját nyelvjáráson. Az éneknyelv sajátosságait külön tanítani kell, mert a fiatalok csak hézagosan értik az archaikusabb szövegeket; (2. év:) kultikus énekek lejegyzése. Egyéni énekek közeli nyelvjáráson.

Tudománytörténet (1. év): XIX. századi európai kutatók, kiadott szövegek szüzséinek ismertetése; (2. év): folytatás, XX. századi kutatások.

Forrásismeret (1. év): saját nyelvjárású, fonematikus lejegyzésű kiadványok olvasása, szövegek cirillre írása; (2. év:) közeli nyelvjárású, korábbi átírású szövegek olvasása (a XIX. században lejegyzett hősénekek oktatására még nem került sor).

Néprajz (1. év): alapismeretek, családfák összeállítás, gyűjtéstechnika; (2. év:) saját területre vonatkozó forrásművek ismertetése.

Technikai ismeretek (1. év): magnetofon- és videofelvételek, másolás, montírozás; (2. év:) komputeres szövegírás.

Külső káderek kiképzése

A belojarszkiji és berjozovi Nemzetiségi Kulturális Központ, valamint a berjozovi Folklórarchívum munkatársaira vonatkozik, anyaga a fenti tárgyak 1. évi oktatásának egyszerűsített változata.

A képzésben jelenleg nincs előírt órarend. A cirill lejegyzés és technikai ismeretek oktatásában T. A. Moldanov segédkezik. A tapasztalat az, hogy a kezdő munkatársaknál a tudományos státusz elérése és ritkaságszamba menő ismeretek megszerzése saját személyiségük túlértékelését idézi elő, veszélyezteti társadalmi beilleszkedésüket. A régi szakrális szövegek olvasása beláthatatlan következménnyel átvizsgálja bennük a szellemkultusz belső erőit. Így az oktatás csak nagyon visszafogottan, személyre szabottan végezhető, hogy pszichikumuk hozzáfejlődjön az ismeretekhez.

Az archívum munkatársai és 1994. évi munkájuk

Az intézmény a következő kutatógárdával dolgozik:

Tyimofej A. Moldanov. Felső-kazimi születésű, állatorvosi felcser képezésű. 1991-től kiképezve. Feleségével, Tatjana A. Moldanovával az osztjákság szellemi vezetője. Rendkívüli intellektuális képességű, a hagyományos kultúráról, nyelvről enciklopédikus tudású, energikus, kiváló szervező. Igen népszerű az idősebb korosztály körében is. Ő az egyetlen gyűjtő, aki bármilyen információt meg tud szerezni, és távolabbi nyelvjáróterületeken is tud dolgozni. Résztvevője minden osztársadalmi kezdeményezésnek, az ő nevéhez fűződik a szellemi újjászületést jelző medveünnepek teljes videodokumentációja. Egyetemi tanulmányokat folytat. T. A. Moldanov hanti-manszijszki illetőségű, s mivel az összes létező intézeti együttműködési programban, sőt, nemzetközi munkákban is részt vesz, viszonylag ritkán tartózkodik az archívumban, anyagának is csak töredéke kerül ide. Archívumi tervmunkája az 1991. évi júliusi medveünnepek szövegeinek lejegyzése és fordítása. Feleségével 1994-ben megalkotta az első osztják dokumentumvideót a sámánok sorsáról, a berjzovi archívummal együttműködve rendezte az első vogul néprajzi gyerektábort, terepgyűjtést folytatott a berjzovi osztjákoknál, megszervezte és lejegyezte a készülő akadémiai színvonalú folklórkötet kazimi énekvételeit. 1994 decemberétől kilépett a belojarszkiji archívumból, hogy Hanti-Manszijszkban új archívumot szervezzen.

Szofija Sz. Lozjamova (Uspenszkaja). Közép-kazimi születésű, kultúra- és ismeretterjesztés szakot végzett, 1994 óta áll kiképzés alatt. Kiváló nyelvész és zenei adottságai vannak, ha teljes oktatásban részesülne, olyan szakember válna belőle, aki az obugrisztika számos eldöntetlen kérdésére választ adhatna. Ő az egyetlen munkatárs, aki nemzetközi standard szerinti fonematikus írású szövegkiadványok elkészítésére képes lehet. A Közép-Kazim folklórlját gyűjti, híres mesélőként ismert apjának a repertoárját készíti elő cirill írású kiadványnak.

Ljudmila R. Leljhova (Homljak). Obi születésű, könyvelői képezésű. 1994-től áll kiképzés alatt. Az idősebb korosztályba tartozik, igen lelkes, jó szervezőképességű, így titkárnői teendőket is ellát. Három obi falu folklórlját és néprajzát gyűjti, egyéni- és falurepertoárként készül kiadni anyagát.

Szemjon L. Volgyin. Közép-kazimi születésű, 10 osztály iskolai végzettségű, félállású kiképzetlen. Ő a leghagyományosabb mentalitású, legnehezebb sorsú munkatárs. Filológiai munkára kevésbé alkalmas, viszont extrémén nehéz terepen is képes gyűjteni. Lakáshiány miatt az erdőben él magán-rénnyáját őrző öregekkel, innen hozza be sokszor szenzációs magnetofon-felvételeit. A

Közép-Kazim toponimiai térképén dolgozik, s mivel jó művészi adottságai vannak, rajzolással is foglalkozik.

Ljudmila F. Dolgusina (Kotova). Obi születésű, óvónői képezésű, aki osztják nyelvtudással nem rendelkezik, 1992-től archivistának van kiképezve. Értelmes, rendkívül megbízható, jó fillógiái képességű. Ő végzi az orosz szövegek komputerbe írását és az adminisztratív teendőket. 1993-tól gyermeknevelési szabadságon van.

Tamara R. Pjatnyikova. Obi születésű, nevelői képezésű, 1994-től szerződéses munkatárs. Értelmes, megbízható, néprajzi közlések orosz fordítására van kiképezve, teljes állásban jó filológus válna belőle.

A képzést és munkát nagy mértékben hátráltatja, hogy a státuszok, szerződéses keretek igen bizonytalanok, a munkatársak ideiglenes foglalkozásként kénytelenek felfogni jelen tevékenységüket.

Schmidt Éva munkája

Oktatómunka

Tavasszal és kora nyáron az 1993 decemberében munkába állt Sz. Sz. Lozjamova és L. R. Leljhova egyéves kiképzése folyt, a továbbiakban már önállóan végezték munkájukat. A belojarszkiji és a berjzovi Nemzetiségi Kulturális Központ, a berjzovi Folklórarchívum munkatársai alkalmanként cirill lejegyzési gyakorlaton vettek részt.

Expedíciós kutatás

1992 óta a nyári expedíciók programja a Kazimtól távolabbra eső északi osztják csoportok felmérő vizsgálata, mely ideális esetben minden északi tájegységet felölel majd. Az egyes csoportoknál néprajzi vázlat készül a hagyományos (1940 előtti) település- és társadalmi rendről, életmódról, kultikus életről stb. Videófelvétel dokumentálja a folklór reprezentatív darabjait jó előadóktól, valamint a nyelvjárás romlatlan állapotát egy-egy jó beszédkészségű idős asszonytól. Kedvező esetben elkészül a nyelvjárás nyelvtani vázlata, a helyi énekstílus, metrika elemzése. A terepanyag mind tudományos kutatás, mind oktatás céljára alkalmas. Az 1994-ben megkezdett alsó-obi programot a szalehárdi Etnolingvisztikai és Néprajzi Kutatóműhellyel kötött szerződés teszi lehetővé.

(1) Kunovát folyó, 1994. augusztus–szeptember, 1 hónap. Az Ob eme keleti mellékfolyója nyelvészeti és folklorisztikai szempontból soha nem volt kutatva, kultúrájára mindössze egy néprajzi cikk alapján lehet következtetni. A terep-

munka során majdnem a mellékfolyóig sikerült bejárni a a folyót, melyet az iparosítás csak fakitermelés formájában érintett meg. A felső folyáson erdei réntartás, a torkolatvidéken a halászat dominál, a helyi nyelvjárás és kultúra az Ob szemközti mellékfolyóján, a Szinján található típus változata. A folyóvidék egész lakosságát az 1950-es évektől beköltöztették a torkolatvidék Lophari nevű községébe, mindössze egy kisebb téli falut hagyva a középső folyáson. A réntartó társulást átszervezték az Urálban tartott szovhoz-nyájához, a folyónál két kisebb egyéni réntartó társulás maradt csak. Lophariban, bár kevés a jövevénylakosság, az osztják fiatalság eloroszosodik, így a XX. század közepéig érintetlen és ismeretlen csoportot a gyors eltűnés veszélye fenyegeti. A nemzetiségi kultúrával helyi intézmény nem foglalkozik. Az idősebb nemzedék által őrzött folklórt, még elérhető medveünnepi repertoárt sürgősen dokumentálni kell. A kutatás 1995-ben tovább folyik majd. A terepmunka eredménye a néprajzi vázlaton, helyszínen összeállított részletes térképen kívül a két legjobb énekes, G. I. Tolba és Sz. T. Tojarov repertoár-részletei (medveünnepi énekek, két hősének), M. A. Muratova gazdag meserepertoárja – kb. 6 óra videofelvétel, nyelvtani vázlat.

(2) Szinja folyó, 1994. július, két hét. A folyó alsó folyásán tett rövid utazás mellett a kutatás főleg az obi Azovo községbe betelepedett színjai osztjákoknál folyt. Itt még 1993-ban kezdtem dokumentálni az ideális beszélt nyelvet a 75 éves A. Sz. Longortovától, aki ez alkalommal mintegy 4 órányi videoanyaggal gazdagította a gyűjtést.

(3) Pitljar, 1994. július, 1 hét. Pápay József énekeinek cirill átírása szükségesé tette az alsó-obi nyelvjárások közelebbi megismerését. Pitljar községben az egyik korábban nem kutatott tájszólás teljes nyelvtanát, több órányi példaszöveget vettem videóra a közeli Katravosból ideköltözött uráli rénpásztor osztjákoktól. Mivel egy finn és egy orosz nyelvész is elkezdett foglalkozni ezzel a területtel, az anyag közös feldolgozása igen értékes nyelvészeti művet ígér.

(4) Igrim, 1994. augusztus, 3 nap. A közép-szoszvai városkában él a délies serkáli osztjakság néhány jeles képviselője. Mivel a nyelv és a kultúra az eltűnés határán van, pár napos kitérőt tettem dokumentálására. Kaltiszjániból, a vogulok-osztjások főistennőjének szent falujából származik A. N. Liszkova, tőle vettem videóra az istennő és a helyi szellemek kultuszára, a hajdani társadalomszervezetre vonatkozó alapinformációt. A kis-szoszvai osztjások utolsó képviselője, M. J. Szmolina saját maga és csoportja sorsát mondta el. A terepmunka során nem kis nehézséget jelentett a különböző nyelvjárásokra való áthangolódás. Ennek ellenére kb. 40 órányi, magyar egyetemi oktatásra alkalmas videoanyagot hoztam haza.

A XIX. században lejegyzett kultikus szövegek átdolgozása

A programot két ok tette szükségessé. Egyrészt az osztjárság sorsának alakulásában döntő szerepe van most a felső-középső rétegek öntudatának. Képviselőik, éppen iskolázottságuk miatt, a hagyományos kultúrától eléggé el vannak szakadva, annak értékeit a valóságban nem tudják megélni, már csak azért sem, mert az azt hordozó falusi lakosság állapota szívszorogató. A ráébredésnek két rendkívül hatásos eszköze van: a teljes medveünnepek videofelvételei és a hősepika. Utóbbi a fiatalabb korosztály körében szinte teljesen ismeretlen, noha máig funkcionáló védőszellemek, szent helyek kora középkori történeteit regéli el – az íratlan osztják történelmet. E több ezer soros eposzok konkrét vonatkozásai, díszes, ősi stílusa megdöbbentő hatást kelt. Másrészt mindenképpen gondoskodni kell arról, hogy az európai szövegkiadványok a bennük foglalt történeti információval egyetemben elérhetővé váljanak az osztjákoknak távozásom után is. E célból a szövegeket át kell írni cirill írásra, s részletesen jegyzetelni kell. Mivel a Kazim-vidékről nincsenek régi lejegyzések, legközelebbi munkatársaim nem érdekeltek e témában. Olyan nyelvjáróterületen kellett partnert keresni, ahol Reguly, illetve Pápay dolgozott. Két mellékszerződés jött ekképpen létre.

(1) Szalahárdi szerződés. Pápay József 1898–99. évi hőséneklejegyzései a mai Jamal-Nyenyec Autonóm Körzet területéről származnak. A szalahárdi Etnolingvisztikai és Néprajzi Kutatóműhely igazgatója, Antonyina M. Szjazi személyében kitűnő partnerre találtam munkámhoz. 1994. áprilisában három hétre Szalahárdba utaztam, ahol sikerült azonosítani a régi énekmondók nemzetségeit. Értelmiségi utódaikban élénk érdeklődést keltettek őseik száz év múltán visszakérülő eposzai. A munkát G. Torikoptin szövegeivel volt érdemes kezdeni, akinek berjozovias nyelvjárása számomra könnyen érthető. Az ő utódjának bizonyult Leonyid Tarakupta, a legkiválóbb folklorista és filozófus. Kísérletképpen kézzel átírtam cirillre a Tegi öreg éneke című hőseposzt. A nyári expedíció során jártam az énekes hajdani falujának környékén is. Ősszel komputerbe írtam és jegyzeteltem a Lyukas kőszikla áttörése című éneket, valamint az énekestől származó sámánszertartás-szövegeket. Így G. Torikoptin minden eddig kiadott szövegének átírása elkészült. Az alsó-obi, obdorszki nyelvjárású hősénekek átdolgozásához nyáron megismerkedtem a katravosi nyelvjárással. Az énekek azonban északabbról valók, 1995 nyarán a sarkkörü Urálban vándorló réntartóknál lesz szükséges a kutatást folytatni.

(2) Berjozovi szerződés. A Reguly Antal által 1844–45-ben lejegyzett híres hősénekek közlőjének, M. Nyikilovnak szigvai nyelvjárása azóta eltűnt. A szövegek átdolgozására alkalmas partnert a berjozovi Nemzetiségi Kulturális Központ vezetőjének, Dmitrij Gindisevnek személyében találtam meg, aki egyben ismert énekes is. 1994 őszén átírtam az ő berjozovi-kazimi átmeneti nyelv-

járására a Pelimi isten éneke című eposzt, Gindisev 1995. január 24. és február 8. között a Művelődési Minisztérium meghívására hazánkba látogatott. Egyetemi oktatás céljára 5 órányi énekes és prózai videoanyag készült vele, mely tartalmazza a hősének felolvasását is.

A teljesség kedvéért felkutattam még Pápay kazimi nyelvjárású közlőjének, V. Mikiskinnek a rokonságát. A tőle lejegyzett medveéneket szintén átírtam cirill írásra.

Az 1994. évi terepkutatásoknak az volt a tanulsága, hogy Pápay ideje óta minden kutatóponton megváltozott a beszélt nyelvjárási variáns. Az átírásakor az eredeti szöveget némileg közelíteni kellett a munkapartner nyelvéhez. Az archaikus éneknyelvet olvasáskor nehezen értik meg a partnerek, így a kérdéses helyekhez kiírtam a köznyelvi változatokat, az elhomályosult jelentésű szavakat bőséges osztják nyelvű magyarázattal láttam el. A munka a magyar tudomány számára is igen hasznos, mivel a partnerek sok filológiai problémára tudnak választ adni. A hősénekszövegek átdolgozása az osztják nyelvű szövegfilológia megalapításának első kísérlete a történelemben.

Munkabeszámoló az 1994-es évről

A tárgyévben nemzetközi együttműködés keretében Nyugat-Szibériában, a belojarszkiji Északi-osztják Folklorarchívum vezetőjeként dolgoztam.

Kutatási témák

Alap kutatások

Az északi osztjákság kisebb tájcsoportjainak jelenlegi elhelyezkedése, nyelvjárása, az 1990-es évekre rekonstruált életmódja, társadalomszervezete, hitvilága. 1994-ben négy nyelvjárás területén végeztem alap kutatást:

(a) Kazim-torkolat: település, társadalomszervezet, hitvilág.

(b) Serkáli (délebbre): Kaltiszjáni falu környékének települése, társadalomszervezete, családfák, védőszellemek, Kaltesszennő kultusza; kis-szoszvai településrend, népesség, védőszellemek, a folyó elnéptelenedésének folyamata.

(c) Suriskári (északabbra): Szinja-folyó – az 1993-as kutatások folytatásaként: településrend, frátriák, védőszellemek, sámánizmus, medvekultusz, reinkarnáció, női élet, családtörténetek.

Kunovát folyó: e vidéken hivatásos nyelvész-folklorista nem dolgozott, a népesség nyelvjárása és folklórja teljesen ismeretlen. Terepanyagom alapján elkészítettem a folyó néprajzi térképvázlatát az 1940-es évekre rekonstruálva az összes település frátriális és nemzeti megalapozásával. Adatok: életmód, társadalomszervezet, védőszellemek, medvekultusz, reinkarnáció, női élet. Külön vizsgálódások tárgyát képezte a szoszvaközépi vogulok betelepülése és beolvadása, ami a Reguly által lejegyzett Szoszvaközépi ének (A Szoszva-középi öreg védőszellem hőse) alapján volt sejtendő.

(d) Alsó-obi (katravosi): a Szob folyó vidékének az Urál felé nomadizáló réntartó csoportja, obdorszki-alsó-obi átmeneti nyelvjárásáról nincs részletes leírás (jelenleg egy finn és egy orosz nyelvész kutatja). Teregyűjtésem eredménye a teljes nyelvtani vázlat, a rokonsági terminológia teljes rendszere, továbbá települések, életmód, hiedelemvilág, nyelvtanulás céljából felvett szövegek.

Kiemelt folklór téma

A kunovái osztjákság folklórja. Énekes folklór: két hőse, medveünnepi szellemtánc- és színjátékénekek, néhány egyéni ének. A kunovái énekstílus és metrika felmérése el van végezve. Próza folklór: M. A. Muratova mesélő kb. 4 órányi repertoárja.

Kiemelt magyar vonatkozású téma

Reguly és Pápay József szövegeinek rekonstrukciója.

(a) Pápay József lejegyzési helyszíneinek, adatközlői utódjainak felkutatása, hősénekeinek cirill átírása és újraértelmezése (a Szalehárdi kutatóintézettel kötött mellékszerződés keretében. 1994-re a kis-obi Grigorij Torikoptin és a kazimi V. Mikiskin anyagának feldolgozása van tervbe véve. Torikoptin rokonságát sikerült megtalálni, adatolni és együttműködésre bírni. Utóda, L. Taragupta folklorista segítségével elkészült az összes szöveg cirill átírása (két nagy hősének, imák), osztják nyelvű alapjegyzetekkel. A további feldolgozás folyamatban van, a szövegek oktatási célra videóra lesznek olvasva.

V. Mikiskin rokonságát megtaláltam, minden szövege (medveénekek) át van írva cirillre.

Az obdorszki nyelvjáróterületről V. Sziberov rokonságára derült fény, utódai hősénekeinek feldolgozására készen állnak.

A Pápay-szövegekkel kapcsolatos terepkutatások tanulsága az, hogy ma minden faluban más nyelvjárási változat van, mint a XIX. század végén!

(b) Reguly osztják énekesének, Nyikilov Maximnak adatolása, hősénekeinek cirill átírása (a berjzovi Nemzetiségi Kultúrközponttal kötött mellékszerződés keretében): az énekes személyére vonatkozólag magyar és orosz források kutatása folyik, Nyikilov Maxim osztják ill. vogul származásáról heves viták folynak. A berjzovi D. G. Gindisev személyében sikerült olyan partnerre találni, aki érti a kihalt szigvai nyelvjárást, van nyelvészeti alapképzettsége, hagyományos énekrepertoárja, képes prózában (lehet, hogy énekben is) megeleveníteni Reguly 150 éve lejegyzett híres hősénekeit. Az első hősének cirill átírása és kommentálása elkészült. Gindisev 1995 januárjában Budapestre érkezik, hogy oktatási célra videóra olvassa a szöveget.

A XIX. századi szövegek cirill átírásának többsége számítógépen készült, alapkomentálásuk a kiadó személy jegyzeteit és Steinitz szótárának vonatkozó anyagát tartalmazza osztjákul – ez a nemzeti filológia megalapítását jelenti.

Terepmunka

Szalehárd: 1994. április, 3 hét – a suriskári nyelvjárás tanulmányozása, Pápay József Torikoptin Grigorijtól lejegyzett A Tegi öreg hősénekének cirill átírása.

Azovo – Szinja: 1994. július, 2 hét – suriskári nyelvjárás, az 1993-ban A. Sz. Longortovával elkezdett gyűjtés folytatása – kb. 4 óra videó.

Pitlor: 1994. július, 1 hét – katravosi nyelvjárás – kb. 5 óra videó.

Lophari (Kunovát): 1994. augusztus–szeptember: 1 hónap – suriskári nyelv-

járás, G. I. Tolba, Sz. T. Tojarov énekei, M. A. Muratova meserepertoárja – kb. 6 óra videó.

Igrim (Közép-Szoszva): 1994. augusztus, 3 nap – serkáli nyelvjárás, A. N. Liszkova, M. J. Szmolina – kb. 4 óra videó.

1994-ben kb. 40 órányi videoanyagot hoztam haza Magyarországra, egyetemi oktatásra alkalmas minőségben.

Konferencia

Északi népek folklór fesztiválja, Szalehárd, 1994. szeptember, részvétel.

Oktatómunka

1994. február–április: a folklór archívum új munkatársainak betanítása cirill és fonematikus átírású lejegyzésre, folklorisztikai szövegfilológiára.

Népszerűsítő munka

1994. január–február, december: Halmy György Ősök ösvényén című kétrészes, 140 perces videofilmjében az osztják medveünnepi szövegek nyers- és műfordítása, forgatókönyv, szereplés; az angol és az orosz változat munkálatai.

Jelentés a belojarszkiji Északi-osztják Folklorarchívum 1995. évi munkájáról

Általános helyzet

1995-ben az oroszországi gazdasági és társadalmi válság tovább mélyült. A keleti szláv társadalmak, melyek a XX. század elején saját szabadversenyos kapitalizmusuk problémáit kerülték meg a szocializmussal, a fogyasztói társadalmakkal szembesülve most a (feudális) tekintélyelv és a (jobbágy) közösség viselkedésmintáit ötvözik anarchikus vadkapitalizmussal. A világekorszak-váltás általános válságtüneteivel kapcsolódva mindez olyan mértékben abszurdá teszi a mindennapi életet, hogy pusztán passzív elviselése is tiszteletreméltó teljesítmény. Nem csoda, hogy a férfilakosság és a fiatalság számára is a legegyszerűbb megoldást a narkomániák és az antiszociális beállítódás jelentik. A fogyasztói társadalmak merőben idegen, lélekrombló hatása, valamint a saját helyi kizsákmányolók ellenében az átlagember egyre inkább szélsőbaloldali, illetve nacionalista vezetéstől várja élete rendeződését.

Nyugat-Szibéria előnyös helyzetű, nyugodt területnek számít. Kőolaj- és földgázkincse révén a közelmúlt felhalmozásai és a jövő konjunktúra-kilátásai még elegendő stabilitást nyújtanak ahhoz, hogy a civilizáció peremterületeire oly jellemző "vad" állapotok némiképp ellenpontozva legyenek. Bár a munkanélküliség elérte már a legelisebb ágazatokat is, a jövevény ipari lakosságból sokan inkább önellátásra rendezkednek be a kockázatos elvándorlás helyett. Az ellátottság látványosan javul a külföldi bartel-árak jóvoltából, az életszínvonalbeli különbségek fokozódnak.

A nemzetiségi falvakban a közigazgatás kísérleti jellegű, a gazdasági struktúrák fel vannak bomolva. Ahol az öngazgatás faluközösségi formáját választották, ott ez inkább a terület jogi védelmében jelent segítséget. Az előző években alakult kisvállalkozások, farmergazdaságok hitel és infrastruktúra hiányában életképtelenek. Az északi területen mindössze öt-hat versenyképes vállalkozás maradt. Az átlagos falvakban csak a költségvetési státuszon dolgozóknak (tanító, felcser, gépész) van többé-kevésbé fix jövedelme, a többi lakos munkanélkülinek számítható. Minden család gazdálkodik és kereskedik – ahogy tud, ha egyáltalán van benne munkaképes férfi. Az eltartó nélküli nyugdíjasok alig tengődnek, munkám során az adatközlésért cserébe saját pénzből én szoktam ellátni őket a legszükségesebb árucikkkel. Hasonlóan katasztrofális a fiatalság helyzete is. A kultúrélet egyetlen intézménye a heti diszkóklub. A videokészülékek és az amerikai horrorkazetták száma gyarapodik. Az alkoholizmus a férfilakosság után elérte már az özvegy nőket és a fiatal lányok egy részét.

Az obi-ugor nemzeti mozgalom

A vogul és az osztják etnikum érdekeit felső szinten két szervezet képviseli: az állami adminisztratív vezetés és pénzügy szerve, az Északi Fond, valamint a Jugria Megmentése Társulás. Az érdekképviselésben kétféle irányzat van. Az egyik a szokásos „szolgálati” úton alakul ki: képviselői felfelé orientálódva magukba építik a birodalmi gondolkodást, jogi szemléletet, közigazgatási gyakorlatot. A problémák megoldását a legfelsőbb szervekkel kidolgozott törvényrendeletekben látják – s ehhez járul újabban a nemzetközi szervezetekkel való együttműködés reménye is –, a lakosság szerveződését az adminisztratív hierarchia mintájára képzelik el. Azzal a valós tapasztalattal érvelnek, hogy (leg)felső(bb) személyes kapcsolatok és jogi hivatkozási alap nélkül a helyi érdekvédelem lehetetlen. Ez a mentalitás főként férfiakra jellemző, s gyakoribb a civilizáltabb, Ob-vidékről származók közt. A másik, „plebejus” irányzat lefelé orientálódik. Az etnikus kultúrát, szokásjogot, személyes kapcsolatrendszert, konkrét helyi érdekeket tekintik alapnak, az efölé rétegződő adminisztratív, gazdasági, stb. struktúrákat leginkább legyőzendő vagy megkerülendő akadállynak tartja. Nemzetközi kapcsolataiban óvatos a civilizált közvetítőkkel. A lakosság szervezésében az informális szokásjogi alapokra támaszkodna. Nézete szerint a törvények sosem voltak többek pusztán hivatkozási alapnál, s aligha lehetnek előnyösek a konkrét személyek számára, ha alkotóiknak sem érdekközössége, sem elegendő ismeretsége nincs az érintett etnikummal. E vélekedés főleg a nőkre, ill. a mellékfolyók lakóira jellemző. Természetesen mindkét érvelés igaz a maga nemében, s az obi-ugorság ügye akkor lenne méltón képviselve, ha a két irányzat szövetkezve kiegészítené egymást. Ez azonban a jövő vágyálmái közé tartozik még.

A hanti-manszijszki nemzetiségi vezetés az elsőként leírt irányzat középutas változatát képviseli. Tagjaival, valamint az elnöki helytartóval, V. M. Kurikovval igen jó a kapcsolat. Ezt Göncz Árpád köztársasági elnök és Magyarország összes illetékes képviselőjének erkölcsi támogatása szavatolja.

A Jugria Megmentése Társulásban a konzervatív vezetéstől visszavette a hatalmat a „plebejus” irányzat. A jelenlegi vezetők azonosak az alapítógárdával. Az elnök a szigvai vogul Tatjana Gogoljeva – nyílt, intelligens, kiváló szervező. Az elnökhelyettes és ideológus a kazimi osztják Tatjana Moldanova. A szervezet érdekvédelemmel, gazdaság-, kultúr- és tudománypolitikával egyaránt foglalkozik. A fővárosi értelmiségi vezetőréteg és a tanuló ifjúság tudatát különböző fórumokkal igyekszik fejleszteni, pl. 1995. decemberétől az Etnikus öntudat fóruma, Anyanyelvi klubnapok (ti. a városi értelmiség oroszul beszél egymás közt). A vezetési stílus gyors, rettenthetetlen és kockázatos, ezt részben a szervezet kisebbségi helyzete és megoldatlan finanszírozása kényszeríti ki.

Az osztják tudományosság

Mire a (poszt)modern tudomány kellőképp válságba jutott, addigra a civilizáció peremterületein a tudományos munka épp elérte presztízse csúcspontját. Az obi-ugoroknak is e téren van leginkább esélye az önkifejezésre, egyenrangúságuk bizonyítására, egyéni tekintélyük növelésére. Az etnikus tudományokban a nemzetiségi kutatógárda meghozta a rég várt minőségi fordulatot. Megkezdődött a rendszerszerű adatgyűjtés és belső szempontú elemzés, melynek akadályoztatása a szocializmus alatt szinte karikatúrává torzította a tudományt.

A legdinamikusabban a néprajz fejlődik. Ez N. V. Lukina tomszki kutatónőnek köszönhető, aki az 1980-as évek végétől létrehozta aspiránsaival a nemzetiségi tudomány első regionális „lefró” iskoláját. A nyelvészetben a gyakorló nyelvtanok mellett megindult olyan témák kutatása, melyekhez anyanyelvi kompetencia szükséges (pl. a szintaxis egyes részei). Hagyományos dialektológia nincs. Nincsen hivatásos folklorisztika, bár sok apró szöveggözlés jelenik meg. Távol élvén a tudományos központoktól, én sem tudok e helyzeten javítani.

Hanti-Manszijszkban az élmezőnyt Tatjana Moldanova, a néprajztudomány kandidátusa vezeti. Szakterületén kívül hozzá tartozik most a központi folklór archívum irányítása is. Férjével, Tyimofej Moldanov folkloristával egészen kivételes intellektusuk és produktivitásuk révén nemcsak hazai hegemoniát alapítanak, hanem nemzetközileg is elismertek. Mivel a normákhoz (pl. az osztják társadalom információkezelési szabályaihoz) a legkevésbé sem alkalmazkodnak, működésük egyre erősebb feszültséget kelt a nemzetközi kutatógárdában. A tudományosság (és presztízsz) kritériuma ugyanis az orosz nyelv és az akadémiai előírások betartása. A Moldanovok konkurenciája belekergeti a többi tudományos kádert egy olyan versengésbe, melyben teljesen intim, sőt, tilos információk feltárása az érdem. A kutatók jó része a jövő osztják nemzedékek számára szeretné feltárni a hagyományos kultúrát, egy világnyelven írva azonban ez az egész világgal való közlést jelenti. Mivel az etnikus kutatók és az adatközlők pszichikuma teljesen más szinten van, mint a civilizált tudósoké, a jelen tendencia hosszú távon személyiségük megbomlását vagy a szakrális szféra elvilágiasodását idézheti elő.

Az obi-ugor dualitáskényszer e helyzetben engem és intézményemet szorította ki az ellenkező pólusra. Paradox módon, míg az etnikus tudományosság most profanizál, popularizál és kifelé közvetít, addig a nálam folyó munka – akaratlanul is – szakralizálódik és egyre belsőbb jelleget ölt (pl. én készítem a jövő nemzedéknek a medveünnepről, az archaikus énekstílus videó oktatóanyagát). Az 1995. decemberi hanti-manszijszki tudományos konferencián időszerűnek látszott megfontolásra ajánlani (1) az akadémiai standardoknak megfelelő tudomány és az ettől eltérő modelláló rendszerek, (2) a korlátlanul, illetve korláto-

zottan (pl. csak az etnikumon vagy ennek kisebb csoportján belül) közölhető információbázisok megkülönböztetését, valamint (3) az osztjákul művelhető tudományok lehetőségét.

A folklórarchívum helyzete

Mivel szerződéselem 1996 tavaszáig szól, fokozottan törekedni kellett arra, hogy az intézet önállóan munkaképes állapotba kerüljön. A magyar eszközellátás és az osztják munkatársak jóvoltából sikerült is elérni egy kisebb közép-európai kutatóműhely színvonalát, bár a helyiségek és a státuszok bizonytalansága sok nehézséget okozott.

Az Művelődési és Közoktatási Minisztérium 1994-ben kiutalt eszközsegélye 1995 tavaszán realizálódott két komputerkészlet formájában, melyek októbertől kezdve forradalmasították a munkát. Ugyanebben az évben a Nemzeti Kulturális Alap miniszteri keretéből Török András által kiutalt valutatámogatással megvalósult a videostúdió, valamint a két évre szóló fogyóeszköz-ellátás. Ezúton is hálaán köszönöm Göncz Árpád köztársasági elnöknek, a Művelődési és Közoktatási Minisztérium, a Múzeumi Alap, a Nemzeti Kulturális Alap, a moszkvai Magyar Kultúrközpont, valamint a Chemokomplex vállalat minden érintett munkatársának az archívum számára nyújtott létfontosságú segítséget.

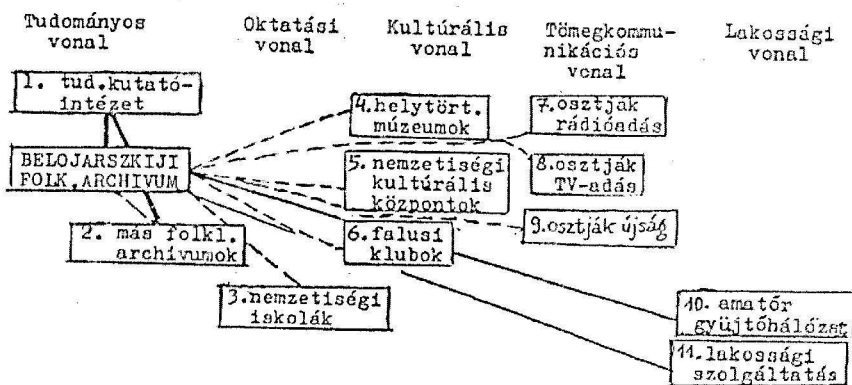
Az archívum helyi finanszírozása viszonylag egyenletes, de az infláció miatt oly csekély, hogy a nyári expedíciókat többnyire már saját pénzen folytatom. A körzeti és a városi vezetőség – szerződéselem végére számítva – az év végén valószínűleg elkezdte volna a bérleti helyiségek és a státusok csökkentését, sőt, az eszközállomány további sorsa is elég bizonytalannak látszott. Szerencsére 1995 decemberében V. M. Kurikov elnöki helytartó, J. Ajpin képviselő, N. V. Lukina tudományos tanácsadó, valamint a kiváló diplomáciai érzékkel tárgyaló Mayer Rita támogatásával az Északi Fond meghosszabbította szerződésemet 1999-ig, s a munkahelyiségek megvásárlására is intézkedés született.

A folklórarchívum működéstruktúrája

Kutatóintézetek

Az intézményi kapcsolatok közül csak azokat tárgyalom, melyekkel jelentősebb együttműködés volt 1995-ben.*

* A következő ábrával Schmidt Éva illusztrálta jelentését.

A hanti-manszijszki Obi-ugor Népek Újjászületése Tudományos Kutatóintézet

Tudományos felügyeleti szervként a kutatóintézet vezetősége 1995 decemberében igen pozitívan értékelte az archívum éves beszámolóját, s támogatta szerződésem meghosszabbítását. Sajnos kiküldetésem túl rövidnek ahhoz, hogy a fővárosi kutatókkal hatékonyan együtt lehessen működni. Így évek óta húzódik a Nyelvészeti osztállyal a cirill dialektológiai átírás, valamint a serkáli és az alsóobi nyelvjárás írásának kidolgozása. Normák hiányában sok szöveg lejegyzése marad el. A Néprajzi osztályon két aspiráns kutató (M. A. Ljapina és T. V. Volgyina) kért fel konzultánsnak. 1994 óta tagja vagyok a nemzetiségi tudomány fő fórumának, a Tudományos Tanácsnak.

A szalehárdi Etnolingvisztikai és Néprajzi Kutatóműhely

Az intézményhez külön-mellékszerződés köt, így szibériai munkám egyharmada a Jamal-Nyenyec Autonóm Körzet területére vonatkozik. Itt a kisebbségi helyzetű osztják csoportok kb. tíz év lemaradásban vannak a Hanti-Manysi Autonóm Körzethez viszonyítva. Kezdeményezésemre partnerem, A. M. Szjazi igazgató megalapította az első folklór archívumot az intézménynél. Ezt én szereltem fel lejegyző magnetofonokkal, s ide került a területen 1994-ben felvett, szerkesztett video- és magnóanyagom is. Kölcsönös elfoglaltságunk miatt az obdorszki nyelvjárás tanulmányozása, mely Pápay József hősének-kiadványainak cirill átírásához szükséges, 1995-ben elmaradt. Kiválóan alakul viszont az együttműködés a folklorista-filozófus L. A. Taraguptával Pápay suriskári nyelvjárású anyagának átdolgozásában (l. alább).

A legészakibb osztják nyelvjárásoknak nincs kidolgozott cirill írása, Pápay József expedíciója (1898–99) óta az utóbbi években folytatódott csak kutatásuk. Szalehárdban még nincs állandó nyelvészpartnerem.

Más folklórarchívumok

A Hanti-Manysi Autonóm Körzetben a járási archívumok alapítása tovább folytatódna, ha lenne anyagi fedezete. A jelenleg működő berjozovi, varjogáni, hanti-manszijszki archívum finanszírozása igen egyenlőtlen, a Ljantor városában A. Sz. Szopocsina nyelvész által alapítandó archívum ügye is bizonytalan. Nagy reményekkel indul viszont a Halmy György forgatócsoportjának hatására az obi vogul Alsó-Narikariban Z. Matvejeva által alapított első magánarchívum. Az intézményszervezés, technika, gyűjtési és feldolgozási módszertan kérdéseiben minden archívumnak én, vagy volt munkatársam, Tyimofej Moldanov a konzultánsa. A legszorosabb az együttműködés a Sz. Popova vezette, vogul profilú berjozovi archívummal mind irodalmi források, terepanyagok feldolgozása, mind közös vállalkozások terén.

Az archívumügy már elérte azt a szintet, ahol egységes szervezeti és archiválási rendszer kidolgozása, valamint egységes szövegfeldolgozó képzés szükséges. A feladatot ezidőtájt nem a hanti-manszijszki „központi” archívum, hanem az én intézményem igyekszik megoldani. A rendszerek kidolgozása és az oktatás megkezdése 1996 első félévére van tervezve.

A Jamal-Nyenyec Autonóm Körzet déli, suriskári járásában Muzsi és Lophari községekben égetően szükséges az archívumalapítás, ez ügyben a szalehárdi kutatóműhellyel indul előkészítő munka.

Nemzetiségi iskolák

Az anyanyelv és népismereti tárgyak 8. osztályig való kidolgozása folyamatban van. Az alsóbb osztályok tankönyveiből jó néhány megjelent már, helyesírási normáik változóak. A bentlakásos körzeti iskolákban általában van magnetofon és videó. Az órák anyagát szakutastítás alapján a tanárok többnyire maguk kénytelenek rögtönözni.

Az archívum körzetébe tartozó kazimi kultúranropológiai kísérleti mintaiskola el tudja magát látni oktatóanyaggal. Az obi terület iskolái részére a folklór oktató és videoprogramok terepfelvételei nagyjából megvannak, szerkesztésük 1996-ban esedékes. Érdekes módon a legszorosabb együttműködés a Jamal-Nyenyec Autonóm Körzet Lophari községével alakult ki. Ellátatlan iskolájának a helyi meserepertoárból terjedelmes video- és magnetofonprogramot szerkesztettem 1995-ben.

Az oktatóanyagok készítése rendkívül munkaigényes, hogy a tanulók figyelmét a felvétel hibái ne vonhassák el.

Nemzetiségi kulturális központok

A tanácsi kulturális osztályok által vezetett, vegyes profilú, sokszor csak látszat-funkciókra tervezett intézmények szakirányítása és káderállománya igen gyenge. A tudományos intézetek keveset törődnek velük, munkájuk a tárgyi kultúra népszerűsítésében, városuk és körzetük etnikus kultúrprogramjainak szervezésében merül ki, finanszírozásuk siralmas. 1995-re ez az új intézménytípus válságba kezdett jutni. A referenciámba tartozó belojarszkiji és berjzovi központ munkatársainál két éve igyekszem előmozdítani azt a minőségi fordulatot, miszerint nem a külső igények szerint érdemes tevékenykedniük, hanem saját hagyományos kultúrájukat feltárva a teljesen magukra hagyott falvakban erősítsék az etnikus kultúra helyzetét, annál is inkább, mivel a kultikus ünnepek (medveünnep, áldozati ünnepek) szervezése is az ő munkakörükbe tartozik.

A belojarszkiji központ igen gyenge minőségű gárdájával az együttműködés mindennapos, hiszen a szentpétervári Herzen Egyetemen folytatott tanulmányaikra az én intézményemnél készülnek fel. A vidéki ünnepi programokat is együtt csináljuk, pl. 1995-ben Tugijániban a Varjú-ünnep rekonstrukcióját, és a messze földön híres Vezsakori kultuszközpontban a az első nagy közösségi áldozatot. A berjzovi munkatársak kiemelkedően értékesek a tudomány- és kultúrafejlesztés számára. D. G. Gindisev, az intézményvezető jó nyelvészeti felkészültségű, s a Reguly-féle hősénekek rekonstrukciójának programjával Magyarországon is járt. L. V. Liskova az eltűnő serkáli osztjakság dokumentálásának szinte egyetlen le-téteményese, és Kaltiszjániban a főistennő kultuszának referense. Képzése az én feladatom. A két sürgős program közül azért nem tud megvalósulni egyik sem, mert a berjzovi központ a szomszédos Belojarszkijba sem tud kiküldetést fizetni. Az intézményt én látom el magnetofonokkal és kazettákkal (saját pénzen), s a leselejtezendő magyar videotechnikát is nekik szándékozom átadni.

Osztják rádióadás

A heti 20 perces belojarszkiji adás 1995 őszétől az archívumban készül, mivel munkatársa, R. K. Szeburova főfoglalkozásuként itt dolgozik. Az archívum minden tagja adást készít legjobb folklórfelvételeiből a fővárosi osztják rádiónak. A hagyományos kultúra népszerűsítése elég gyakori műsor. Újabban szó van belojarszkiji osztják tévéadásról is, amiben az archívum munkatársai – mint egyedül képzett káderek – nyilván részt fognak venni.

Osztják újság

Az Osztják szó című négyoldalas hetilap szerkesztőségével szoros kapcsolat van, a kiadott egyéni folklór cikksorozatok hasonlóak a rádióadások anyagához.

Amatőr gyűjtőhálózat

Kiépítése kezdettől fogva szerepel a tervben, de igazi hálózat kialakítására és kiképzésére majd a következő években lesz alkalmas a falusi fiatalság. Az alkalmi vállalkozók ellátása, felvételeik archiválása már évek óta folyik. Az ügy nem tud kibontakozni addig, amíg szerződések kötésére nincs pénz.

A folklórarchívum működése

Az archívum káderállománya

Az első, 3 fős gárda 1992 elején alakult ki. Azidőtájt Belojarszkijban és környékén a legkevesebb érdeklődés sem mutatkozott a hagyományok írásos dokumentálása iránt. Tatjana Moldanova, a Jugria Megmentése Társulás kultúrpolitikával és tudománnyal foglalkozó elnökhelyettese választotta ki a munkatársakat. Direktívája szerint az európai hivatásos tudományt nem lehetett megkövetelni az őslakosságtól – már csak azért sem, mert az egyik munkatárs nem beszélt osztjákul, a másik meg alig tudta elvégezni a tíz osztályt. Az archívum a fiatalság foglalkoztatottságáról volt köteles gondoskodni különösebb követelmények nélkül.

1994-ben az állami vállalatok leépítése során meglepően sok iskolázott, értelmes helybéli osztják nő maradt munka nélkül, később pedig már képesítés nélküliek is tömegesen jelentkeztek felvételre. Közben a fővárosban a Moldanovpár úgy megemelte a tudományos követelményeket, hogy hovatovább a státuszokhoz kandidátusi fokozat kell. Így az eredeti, főleg kazimiakból álló gárda lecserelődött. Mivel az obi osztjások jobban alkalmazkodnak a civilizációhoz, kultúrájuk pedig végveszélyben van, továbbá mert magam is az obiakhoz tartozónak számítok, az archívum átprofilózódott az Ob-vidék kutatására. Vezetésre alkalmas személy csak 1995-ben került az intézményhez.

Jelenleg viszonylag összeforrott, egymással és velem rokoni kapcsolatban álló, bármilyen feladat elvégzésére kész közösség működik. Archívumunk az egyetlen intézmény a Hanti-Manysi Autonóm Körzetben, ahol a munkatársak osztjákul beszélnek egymással, s ha kell, megállás nélkül írják komputerbe a folklór szövegeket. A munkaidő 6 óra. Az állomány a következő:

Szofia Sz. Lozjamova (Uszpenszkaja) közép-kazimi születésű, kultúra- és ismeretterjesztés szakos képesítésű, a Herzen Egyetemen tanul. 1994 óta dolgozik az archívumban, híres mesemondó apja repertoárját dolgozza fel. Nyelvészeti és zenei érzéke kiváló. Szakképzés után tőle várható egyedül európai hivatásos szintű szövegkiadványok készítése, s a mikrofilológia sok vitás kérdésének megoldása.

Ljudmila R. Leljhova (Homljak) obi születésű, könyvelői képesítésű, 1994 óta munkatárs. Az idősebb nemzedék tagja, lelkes, jó szervező és adminisztrátor. Három obi faluban élő rokonságának hagyományait dokumentálja.

Tamara R. Pjatnyikova obi születésű, nevelői képesítésű, a Herzen Egyetemen tanul. 1994-től dolgozik az archívumban, igen ritka nyelvjárásvariánst beszél. Gyűjtés helyett inkább szövegfeldolgozásra és orosz fordításra specializálódik, adminisztratív teendőket is ellát. Munkaképessége átlagon felüli.

Rima K. Szeburova (Szlepenkova) obi születésű, újságíróként dolgozott, a Herzen Egyetemen tanul. 1995-ben lépett munkába a helyi vezetőség ellenzésének dacára. Kiváló vezetői és szervezői adottságú, az obi és kazimi vidéken egyaránt jól gyűjt, dolgoz fel anyagot. Mellékállásban a városi osztják rádióadást egyedül vezeti.

Az archívum tematikája és munkarendje

A gyűjtőmunkában semmilyen tematikus kötöttség nincs, legfeljebb kiemelt témák vannak. Az utóbbiak a jövő nemzedékek szellemisége, pszichikuma szempontjából fontosak, az információ megszakadása itt végzetes következményekkel járhat. Ilyen téma pl. a világrend, mitológiai alapstruktúrák, a medvekultusz, a helyi szellemek kultusza, a lélekképzetek és a reinkarnáció rendszere stb. – és természetesen a folklór minden formája.

A munkatársak családfájuk összeállításával, falujuk történetének adatolásával kezdik munkásságukat, később érdeklődésüknek és adatközlőik hajlamának megfelelően egyes témákat kiemelten is kutatnak. A folklóralkotásokat feltétlenül lejegyzik és komputerbe írják, az orosz fordítás nem kötelező. A feldolgozásnál olyan felhasználást tartanak szem előtt, mely megfelel a hagyományos információátadás rendszerének (pl. egyéni repertoár, falumonográfia-kiadványok, tematikus magnetofon- vagy videoanyagok). Az etnikus gyűjtőknek épp annyi nehézséget jelent a kezdeti bizalmatlanság, vagy ellenkezője, a szereplésvágy, mint bárki másnak. Két-három évet vesz igénybe a jó munkakapcsolat kialakulása. Sokuk hajlamos fensőbbeséges magatartásra az adatközlőkkel.

Az év tavaszi hónapjai általában a képzés és közös munka ideje, ekkor kerül kipróbálásra a Magyarországról újonnan hozott felszerelés. Nyáron én expedícióra indulok szeptember végéig, a munkatársak a közeli falvakba járnak. A sza-

badságolás a szénakaszálásban segédkezőknek nyáron, a bogyógyűjtést végzőknek ősszel van. Októbertől folyik a gyűjtött anyag leltározása és feldolgozása. December–februári szabadságom idején mindenki a maga belátása szerint dolgozik. A kiküldetési keret szűkössége miatt a munkatársak a fővárosba is alig jutnak el, magam pedig csak a hajójegyek erejéig terhelem az intézményt az expedíciók során. Az archívum sokrétű profilja miatt a napi munka változatos, s a közbejövő teendők miatt egy-egy repertoár feldolgozása évekig elhúzódhat.

Az archívum szakképzési rendszere

A jelenlegi gárda – Sz. Lozjamova kivételével – tudományos középkaderi szint elérésére képes. A filológiai és folklorisztikai képzést 1995-ben szinte teljesen leállították három munkatárs egyetemi tanulmányai. A külső partnerek egyedi instruálása is az oktatásra szánt időt csökkenti. Belső programként 1996-ra a nyelvjárások morfológiai vázlatának összeállítására való képzés van tervbe véve, előkészítendő az egyes falvak tájszólását dokumentáló videoanyagot.

Gyakorlati tevékenységek terén a munkatársak ki vannak képezve az audió-technika kezelésére a felvételtől kezdve rádióműsorok szerkesztéséig, tudnak VHS videóval másolni és szerkeszteni is. A tavalyi évig 8 mm-es videokamerával való gyűjtést nem oktattam, mivel az eddigi tapasztalatok szerint a kamera erősen „infláló” hatású a személyiségre és élesíti a rivalizálást. Ajánlatosabb volt megvárni, míg három kamera állt rendelkezésre, így 1995-ben R. Szeburovával megkezdődhetett a képzés. 1995 őszén a munkatársak elsajátították a Chi-writer alapú, saját tervezésű cirill osztják komputerprogram kezelését.

Schmidt Éva munkássága

Tevékenységem első négy évében az intézmény működéséhez és ellátásához szükséges összes munkakört (beleértve a fizikaiakat is) én láttam el. Eleinte alig volt érdeklődés és partner a munkához, utóbb a sürgősen elvégzendő feladatok és külső partnerekkel folytatott programok nagy száma vált a témák kidolgozásának fő akadályává. A különböző osztják és vogul nyelvjárások gyors váltogatása messze meghaladja az emberi teljesítőképességet.

Az 1995. évi nyári expedíció

Tavasszal felkészültem terv szerint a legészakibb, obdorszki nyelvjárás tanulmányozására és az ottani folklór gyűjtésére. A sors azonban másképp döntött, mert a szalehárdi partnerek elfoglaltsága miatt nem volt értelme kiutazni az ismeret-

len terepre, viszont Halmy György forgatócsoportjának programja a déli csoportokhoz szólított.

Serkáli osztyák és obi vogul kutatás

A forgatócsoport útiterve tavaszi magyarországi látogatásom idején alakult ki. A célul kitűzött leghíresebb déli szent helyek: Kaltiszjáni, a főistennő kultuszközpontja és Vezsakori, a medvekultusz központja lakosságukkal egyetemben 1980-tól ismerősek voltak számomra. A szent helyeken nyáron amúgy is esedékes áldozati ünnepekhez úgy csatlakozott a magyar csoport szertartása, mintha valami több ezer éve megszakadt kapcsolat egyesülne újra. Az esemény a hitélet dinamikája és a revival-jelenség megértése szempontjából sokkal érdekesebb volt, mint a hagyományos ünnepek dokumentálása, és sok szempontból egészen meglepő információtartományt nyitott meg mindkét fél számára. Az itt felvett professzionális videoanyagból megegyezés szerint csak a helyi kultuszvezetők irányításával készülhet bemutatóanyag.

Ez az utazás felelevenítette korábbi kapcsolataimat. Láttam, hogy az egykor központinak számító régió, a mitológia főalakjainak székhelye, melyet csak az 1930-as évektől fedezett fel a tudomány, most az utolsó pillanatokban mennyire elhagyatott. Az öregek meg vannak hatva, ha valaki kicsit is érti nyelvüket. Mélyebb ismeretség esetén átéreznék, hogy hagyományaik az egész ugarság számára létfontosságúak. A serkáli osztyák nyelvjárás a 60-as évekig irodalmi nyelvnek számított, most sem kidolgozott helyesírása, sem a helyszínen lejegyző szakembere nincs. A vezsakori medvemisztika folklórja az obi voguloknál legjobb esetben tíz évig gyűjthető még. A serkáli nyelvjárás részéről néhány hét alatt felfrissíthető lenne, de a vogulra való áttérés aránytalanul nagy erőfeszítést igényelne. Északra irányuló munkaterveimnek ez bizony nagy kihívást jelent, s a dilemmát ez idő tájt nem sikerül megoldani.

Kunováti osztyák kutatás

Augusztus–szeptemberben az előző évi szövegek ellenőrzésére visszatértem a Jamal-Nyenyec Autonóm Körzet Kunovát-torkolati területére. Mivel e vidéken hivatásos nyelvész soha nem dolgozott, feltett szándékom volt egy nyelvtani vázlat összeállítása és videóra vétele. Az egyik helyi tanítónő is magáévá tette a célt, felolvasásra alkalmas személy is került, így a nyelvtan és első olvasata elkészült. Tovább dolgoztam Sz. T. Tojarovval, a legjobb énekesek egyikével. Medveünnepi repertoárja sok újdonsággal szolgál, bár még zavarja az öreget, hogy alkalmon kívül, nyáron, ráadásul idegen nő előtt kell előadnia a szent énekeket. Természetesen az lenne az igazi, ha a szalehárdi kutatóintézetrel együttműködve videóra lehetne venni a Kunováton egy teljes medveünnepet, amíg nem késő. Ezt korábban észt kutatók is megkísérelték, de eredménytelenül. Másik adat-

közlőmtől, M. A. Muratova mesemondó asszonytól ismét terjedelmes anyagot sikerült gyűjteni. Az oktatásra is alkalmas kunováti videofelvételek lejegyezve vaskos kötetet tesznek ki.

A XIX. században lejegyzett hősénekek cirill átírása és újraértelmezése

A három éve elkezdett, rendkívül idő- és munkaigényes programnak több célja van. A hősénekek tulajdonképpen ma is tisztelt védőszellem ősök szent epikus hagyományai. Az északi területen – ellentétben a jóslatokkal – nem tűntek el még teljesen, de kevés előadójuk maradt. Archaikus nyelvezetüket a fiatalság alig érti, sietni kell hát, míg a középgeneráció néhány tanult, de a folklórban is járatos képviselőjének közreműködésével át lehet vezetni őket az új etnikus kultúrába. Az adott szellem kultuszközpontja körül élő osztjások számára e szüzsék tele vannak konkrét helyi és történeti vonatkozásokkal, amelyeket ha most nem azonosítanak az idős nemzedék segítségével, akkor az írásos emlék nélküli középkori történelem elveszti legjobb adatbázisát. Mihelyt azonban tudományosan, történeti forrásként kezdik felfogni őket, a hagyomány elkezd deszakralizálódni. Így a munkát a vallási filológia mintájára ajánlatos végezni, melyben a szakralitás és a tudományosság megférnek egymással. Ez komoly információkorlátozást jelent, kizárja az orosz fordítást, a népszerűsítést – és minden bizonnyal néhány évtizeddel elhalasztja a hatást is. A szövegek részletes osztják nyelvű kommentálása azonban az etnikus tudományosság legjobb fejlesztője, olyan terület, ahol a korábbi nyelvészeti kutatások eredményei valóban igen hasznosak. A szövegek jövőendő értelmezőiben egyszer majd döntő öntudati változást hoz ez az anyag. Jelenleg az énekesek utódai, valamint a megénekelt falvak lakói, a védőszellemek tisztelői részéről van erős érdeklődés.

Pápay József szövegei (1898–99)

Pápay legkedvesebb énekesétől, a berjuzovi-suriskári átmeneti nyelvjárást beszélő Grigorij Torikoptintól lejegyzett szövegek ügye meglepően kedvező fordulatot vett. A legjobb szalahárdi folklorista, L. A. Taragupta, az énekes egyenes reinkarnációjának bizonyult, így érthető érdeklődéssel és kompetenciával kezeli azt a repertoárt, amit előző életében önmaga adott elő. 1995-re Torikoptin teljes anyagát átírtam cirillre, legértékesebb részét partnerem magnetofonra olvasta és részletesen interpretálta. Pápay obdorszki nyelvjárású hősénekeinek átdolgozása – éppen megfelelő partner hiányában – még csak az előkészítés fázisában van.

Reguly Antal szövegei (1844)

Reguly énekes a berjuzovi nyelvjárás egy azóta eltűnt változatán beszélt. Az ő hősénekeit többnyire berjuzovi és suriskári dialektusban is átírom aszerint, hogy

feldolgozó partnerem a berjozovi D. G. Gindisev vagy pedig L. A. Tarakupta. 1995-ben újabb két éneket írtam át, az ellenőrző munka még hátra van.

Nyelvjárási variánsok grammatikai vázlata és az anyanyelvi gondolkodás

Van még néhány olyan témakör, melyet nemcsak sürgős, de nagyon hasznos is adatolni. A gyakorlati nyelvtanokat író helyi nyelvészeket szemmel láthatóan hidegen hagyja az, ami az európai kutatókat érdekelte: a különböző települések nyelvjárásváriánsainak rendszeres gyűjtése. A kis falvakat az 50-es években mesterséges nagyközségekbe telepítették. Azóta a nyelvállapot annyira összekeveredett, hogy hosszasan kell keresgélni az idősebbek közt a régi falu tájszólását még viszonylag tisztán beszélőket. Szerencsére van néhány évjárat, amelyik a 40-es években már iskolázva volt, de még beletanult a tájszólásába, vagy később született, de faluja tovább maradt érintetlen. Ezek közt nem reménytelen vállalkozókat találni, hogy fizetés ellenében videóra olvassák falujuk tájszólásának előkészített vázlatát. Adatolásra érdemesek a mostani települések szinte generációnként változó nyelvvariánsai is. A fonológia, morfológia jellemzőit, valamint néhány szintaktikai jelenséget leíró vázlatot egy egységes komputerprogram képezi, amibe kézzel könnyen be lehet írni a felolvasó kívánsága szerint a változó hangokat. Az első felolvasás videós oktatóprogramnak nem szokott alkalmas lenni, de nyelvészeti célokra kisebb javításokkal megfelel. Eddig két kísérleti anyag készült el: egy alsó-obi és egy kunováti falu tájszólása.

Hasonlóképpen nehéz olyan emberre találni, aki viszonylag tiszta osztjaksággal gondolkodik és fejezi ki magát. Ilyen csak a legidősebbek közt akad. Minden új gyűjtőhelyen ki szoktam keresni egy mintaszemélyt, akitől igyekszem minél több kötetlen beszélgetést felvenni nem az információtartalom, hanem a tiszta nyelvállapot kedvéért. Ilyen anyagból is összegyűlt már egy kötetre való.

A kutatások eredményét természetesen az aligha belátható helyi körülmények határozzák meg. Ritka az az anyag, amit a nehéz körülmények, sok sürgős feladat közepette az akadémiai tudományosság normái szerint kész állapotba lehetne hozni, de legalább az osztjások és a jövődő kutatók nem maradnak feldolgozható adatbázis nélkül.

Ez úton is köszönetet mondok mindazoknak, akik munkámat bármilyen formában segítették.

Melléklet az obi-ugor szellemiségről

A jelentésben említett események alapjai nyilván nem mindig érthetők az európai olvasó számára. Ezért mellékletként röviden leírom a belső tapasztalással érzékelhető „szellemiség” néhány jellemző vonását.

A kultúrtípusról

Az obi-ugoroknál – mint általában a természeti népeknél – a szellemvilág, a természet és a pszichikum energetikája osztatlan, egységes rendszert alkot, ami szinkretisztikus metafizikus-mágikus világmegélés-ként tükröződik. Ez a rendszer konkrétan megfelel a földrajzi térnek és a rajta levő vérségi csoportoknak. Az utóbbiak egy domináns kollektív-tudattalan tartományra alapulnak („szellemi archetípus”), amelyből az egyén vékonyka hajtásként nő ki.

A kultúra úgy szerveződik, hogy a részrendszerek közötti kapcsolatot, átjárhatóságot optimális szinten tarthassa. A rendszer bármelyik elemének változása kihat a hozzá kapcsolódó más elemekre. Ez a magyarázata annak, hogy e kultúrák végtelenül alkalmazkodóképesek a természeti létben, de teljesen védtelenek a civilizációval szemben. Ha a hagyományos életmód megrendül, a Természet-Anya nem engedi szabad fiait a civilizáció rabságába. A férfiak jelentős része életképtelenné válik, mert a primér természeti erőkön alapuló pszichikumukat lehetetlen hirtelen más rendszerűvé alakítani. A nők sikeresebben alkalmazkodnak, de támasz nélkül nem tudják fenntartani az etnikus kultúráját.

A „területi energetikáról”

Az obi-ugorok lakta térségben két, egymást keresztező energiatengely van. (1) Főtengelynek tekinthető az Ob vonala. Itt a felső folyás (=dél) a felső világ és a lét, a torkolatvidék (=észak) az alsó világ és a nemlét jegyével értelmeződik. A legfontosabb energiacentrumok, azaz kultuszközpontok úgy helyezkednek el mellette, mint a gerincen a csakrák. Az Ob köti össze két oldalról a mellékfolyókat, így az egymással szemközti folyók kultúrája és nyelvjárása középső folyásukig hasonló. Az Ob vonalán délről szoktak terjedni a kultúra főbb tendenciái. (2) A főtengelyre merőleges a mellékfolyók tengelye. Energiája, információtartalma komplementer jellegű. Fő energiacentrumai az olyan vízválasztó területek, amelyekből több égtáj felé erednek a mellékfolyók. Ezek felső folyásain különböző nyelvjáráscsoportok, sőt etnikumok érintkeznek, míg alsó folyásaik lakói jószerivel meg sem értik egymást. Az Obnál a halászat dominál, a né-

pesség sűrűbb, letelepültebb, közösségibb gondolkodású, nyugodtabb vérmérsékletű. A mellékfolyók felső szakaszán a réntartás jelentős. A népesség gyérebb, mozgékonyabb, politikusabb, individuálisabb és akaratosabb.

Az obi-ugor társadalom és az egyén akkor harmonikus, ha a két energiatengely tendenciái egyensúlyban vannak. Az impulzusok, ha délről indulnak is, csak akkor tudnak kiteljesedni, ha a forrásvidékek lakossága saját variánst képez belőlük, és ezt „vizontprogramozza” a többi területre.

A főtengelyen délről az utóbbi századokban sajnos az idegen betelepülés és a vele járó civilizáció terjed. A felső istenségek kultuszközpontjai leblokkolódtak, az eloroszosodás megállíthatatlannak látszik. Mivel a mellékfolyók forrásvidékét csak a 70-es évektől érintette az olaj- és gázkitermelés, az etnikumhordozó lakosság leginkább itt őrződött meg. A külső feszültségek fokozódásának természetesen az a hatása, hogy az őslakoságnál bármilyen dualitás, szembenállás feszültsége növekszik. Az etnikus kultúra alakításában jelenleg a forrásvidékiek érdekei törnek előtérbe, az obiak pedig hovatovább már rivalizálni is gyengék. Ha a kettősség megszűnne, végleg elveszne az etnikus kultúra, hiszen a távoli, kis létszámú forrásvidéki csoportok szigetszerűen nem tudnák fenntartani azt. Szerencsére azonban a forrásvidékek eme „vizontprogramozó” tendenciája éppúgy hathat az etnikum újjászületése irányában is, mint ellenkezőleg.

A medvekultusz és az „Arvisura-jelenség” magyar vonatkozásairól

A medvekultusz az emberiség egyik legősibb kultusza. A matriarchátus korából ered, metafizikailag női lunáris és „föld” jegyű. Gyakorlati alapja egy olyan ősi teremtmágia, melynek segítségével a „túlso világban” levő energiák és tartalmaik „átvalósíthatók” ebbe a világba – innen származik természet- és termékenységmágikus jellege is. Kiegészítő „férfi” jegyű vonatkozásában az „alvilági” (kaotikus, pusztító) erőket szabályozza, védve minden létező dolog folytonosságát. Az obi-ugoroknál – szinte kiválasztottságként – a mai napig megőrződött egy olyan változata, mely az egész világrendet és emberi ego-struktúrát képes ebben a rendszerben modellálni és irányítani. Ennek egyik fontos kultuszközpontja az obi vogul Vezsakeri falu volt.

A jelenlegi világkorszak-váltásnál a Föld ökológiája, az emberi pszichikum korábbi minősége és az etnikus identitás folytonossága egyaránt veszélyeztetettnek érződik. A hagyományos rendszert romboló tendenciákat a mi kultúránk az „amerikai” jeggyel jelöli. A válság mélypontján várható, hogy felbukkannak a kollektív tudattalanból a medvekultusz elemei, hiszen ezeket minden ember hordozza pszichikuma legmélyebb, anyadominált rétegeiben. létfontosságú szerepük most az, hogy az eredetekhez való visszatérés és a folyamatok átfordítása

lehetőségét hordozva ne engedjék az új korszak szellemiségét az előzőekhez képest szerveslenné, földidegenné válni. A korai megnyilvánulások közé sorolható Pál Zoltán ózdi kohász „Arvisura” című műve, melyben éppen a kiháló obi-ugorok szerepelnek az ősök szellemi üzenetének közvetítőjeként.

A romantikus kerettörténet szerint Pál Zoltán egy 1944-ben szovjet felderítőként érkezett, Vezsakori környéki vogul sámántól egy medveünnepen megkapta több ezer év sámántörténelmét. Az ebből íródott „Arvisura” látomások és szakolvasmányok keveréke, mely számomra sem értelmezhető. A látomások valódisága azonban kétségtelen. A szövegben valóban vannak olyan kulcsszavak és ősképek, melyekre a kellően nyílt ember tudattalanjában felemelkedik egy ősi, keleti, sámánisztikus réteg, komoly átrendeződést indítva meg a személyiségben. Ez nem kevés problémát okozhat a jelenkori valóság megélésében, viszont az elidegenítő tendenciák ellen tökéletes védelmet nyújt. Az ősi keleti titok és hordozásának kiválasztottság-érzése egyre több embert vonz Magyarországon. Ez az „Arvisura-jelenség”, amin saját elnyomott kollektív tudattalanunk teljesen jogos aktivizálódása értendő. Az Arvisura, bár szövegei történeti etnikus formát öltenek, távol áll a nacionalizmustól vagy egyéb veszélyes irányzatoktól. A belőle kiinduló mozgalom azonban értő vezetést igényel, mivel a megmozduló energiák mélyebbek és kiszámíthatatlanabbak, semhogy azt kultúránk és átlagos hordozói kezelni tudnák.

Pál Zoltán története 1992 óta Halmy György filmrendező és munkacsoportja révén visszacsatlódott kiindulási helyére, a vogul Vezsakori falu környékére. Itt az Arvisura-szövegek ismerete nélkül is elkezdte létrehozni az Arvisura-jelenség obi-ugor változatát (l. alább).

1995 – az etnikus újjászületés harmadik fordulataának éve?

Az etnikus kultúra értékessége, újrafejlesztése az 1980-as évek első felétől jelent meg mint idea, 1989/90-től kapott szervezeti lehetőségeket, s kezdett konkrét programokban kifejeződni. Feladata: az új obi-ugor kultúrvariáns kialakítása a hagyományos „természeti” kultúra és a civilizáció összehangolásával. Az északi természeti népek azonban eddig nem tudhattak igazán sikeres választ adni az erőszakos civilizálásra. Az obi-ugoroknál szerintem szellemi szinten attól függ a megoldás, hogy jelenlegi, széttroncsolt erdei kultúrájuk alól tudják-e 10–15 éven belül mozgósítani a valahai lótarató-fémműves ugor kori réteget, amely a magyarok esetében már bebizonyította, hogy teljesen reménytelen helyzetben is képes civilizációalkotásra. Az etnikus túlélésben a nép nem hisz, és nem is tartja feltétlen értéknek. A vezető értelmiségben 3-4 embernél nincs több, akiben a megmaradás realitásként élne. A folyamatok időrendje vészesen feszített, amit

az is jelez, hogy a hagyomány hatalmas kataklizmáival beálló világrend-változást jósol a 2000. év körül.

1995 második felétől egyre több jele mutatkozik annak, hogy miközben az etnikus pusztulás halad a saját menetében, a megújulás folyamatai új szakaszba jutottak. A teljesen ellehetetlenült, tartását veszített férfi középgeneráció vezető rétegében meglepő módon kezdenek feltűnni olyanok, akik belső minőségi változást éreznek. Egyelőre nem értik, s nem tudják mindennapi életükben realizálni – még annyira sem, mint a 2-3 éve kiemelkedő társtalan falusi értelmiségi nők, akik valami magasabb szellemiséget keresve felhagynak a negatív életvitellel. Ennek a férfigenerációnak hatalmas megrázkódtatások árán kellene majd feláldoznia saját önpusztító beidegződéseit, alkoholizmusát, pesszimizmusát, hogy újra képes legyen viselni családjáért és népéért a rárótt terheket. Az a tény, hogy esetenként már bennük is érződik valami változás, nem átlagos erejű tendenciákat sejtet.

A területi csoportok vonatkozásában az utóbbi években a mellékfolyók felső részéről származó értelmiség tör hatalomra. Legnyilvánvalóbb példája ennek a felső-kazimi osztják Tatjana Moldanova – Tyimofej Moldanov pár hegemonikus törekvése a politika, szellemi vezetés és tudomány terén. Kivételes képességekkel és morált nem ismerő módszereikkel félelmetes nyomást gyakorolnak riváisaikra. Aki mellettük nyeregben akar maradni, annak minden erejét össze kell szednie. Valószínűleg az ő kíméletlen stílusuk az egyetlen, ami az utolsó pillanatban felrázhatja fásultságukból az embereket. Ennek hatására 1995-ben a szinte reménytelen helyzetű obi csoportok értelmisége aktivizálódni és szövetkezni kezdett – sokan közülük rám orientálódnak.

1995-ben érte el azt a mértéket az obi-ugor Arvisura-jelenség, hogy érdemes külön szellemi irányzatként jellemezni. A Pál Zoltánt beavató vogul sámán nyomát keresve Halmy Györgynek 1993-ban lehetősége nyílt egy külön ez alkalomra rendezett medveünnep videofelvételére. A Pál Zoltán rejtélyt és medveünnepet ötvöző, mozaikos tematikájú „Ősök ösvényén” című videofilmje 1995 nyarán Hanti-Manszijszkban különdíjat nyert. Ugyanakkor a helyi vezetőségtől és lakosságtól maximális segítséget kaptak, hogy a legfontosabb istenségek déli, obi szent helyein Barasits Zsuzsa, az egészen kivételes képességű látnoknő, valamint Somogyi István színházrendező „sámán” közös szertartást végezhesenek. Természetesen Halmy filmjét és a szertartásokat az egyszerű ember éppúgy képtelen felfogni, mint a magyarok az Arvisura-szövegeket. Azonban a kettős kultúrájú értelmiségi középnemzedékre, akitől most az etnikum sorsa függ, Halmy és Barasits személye és a mű is – kellő magyarázat mellett – hihetetlen hatást gyakorol. Elsősorban a vezsakori vogul sámán izgalmas konkrétumokban bővelkedő története villanyozza fel a helybélieket, de a kulcsszavak és ősképek nyomán felemelkedő energia is döbbenetes. Az úgy ugyanazt a csillogó, titok-

zatos ősi érzésvilágot mozgatja meg, ugyanolyan kiválasztottságba vonja be az embert, mint a magyaroknál.

Az érintett déli területen, a legfőbb istenségek székhelyein eltűnni látszik az etnikum. Halmyék hatására támaszkodva most újraszerveződik a főistennő szent helye és a vezsakori medvekultusz-központ. A légközelebbi nagyközségben azonnal magánarchívum alakult, megkezdődött a hagyományok mentése. Az Arvisura-irányzat a déli részeken sorsdöntő, de nem kevésbé fontos az egész etnikum szempontjából sem. A gyarmatosított népeknél szinte elkerülhetetlen, hogy a kétnyelvűség állapotából kultúrájukat ne a gyarmatosító világnézetén keresztül, eltorzítva újítsák meg. Ez történik az obi-ugor kultúra minden területén. Jelenleg az Arvisura-irányzat az egyetlen, mely az ősök ösvényén közvetlenül vissza tud vezetni a civilizációalkotó ugor réteghez. Ehhez szintén avatott szellemi vezetők szükségesek magyar és obi-ugor részről egyaránt.

Munkabeszámoló az 1995-ös évről

A tárgyévben nemzetközi együttműködés keretében Nyugat-Szibériában, a beloruszkiji Északi-osztják Folklórarchívum vezetőjeként dolgoztam.

Kutatási témák

Alapkutatások

Az északi osztjakság kisebb tájcsoportjainak nyelvjárása, az 1930-as évekre rekonstruált társadalomszervezete, hitvilága, folklórja. 1995-ben három nyelvjárás területén folyt kutatás.

(a) Kazim-torkolati: (a terület kutatása az archívum három munkatársának munkakörébe tartozik, az én vizsgálódásaim az előző gyűjtések kiegészítésére irányulnak).

(b) Serkáli (délebbre): Kaltiszjáni falu hitélete, Kaltes istennő kultusza, szertartásai, egyéb környékbeli szellemek. A dokumentáció magába foglalja Halmy György filmrendező és teamje 1995 június–júliusi utazását, a helybéliekkel közös szertartássorozatot a legfőbb istenségek szent helyein, melynek során 10 órányi professzionális filmanyag készült az eredeti helyszíneken. A Csernyecov által felfedezett vezsakori periodikus ünnepekről, medvealakú védőszellem kultuszáról s ennek társadalmi vonatkozásairól megdöbbentő új információ került felszínre.

(c) Suriskári (északabbra): Kunovát folyó, az 1994. évi néprajzi és folklór felmérés pótgyűjtései, különösen a településtörténet, archaikus világnézet témakörben. Nyelvészeti tanulmányként elkészült a kunováti tájszólás eddigi első részletes leírása, s egyetemi oktatását célzó videokursusának felvétele.

Kiemelt folklór téma

(a) A kunováti osztjakság folklórja. Az előző évi gyűjtések alapján az volt a cél, hogy (vissza)tanulásra a legjobb előadóktól minél nagyobb repertoár kerüljön helyszíni, de stúdiószerűen tiszta videofelvételre. A neves énekestől, Sz. T. Tojarovtól 17 hosszú éneket (medveénekek, medveünnepi szellemtánc énekek), 8 mesét; M. A. Muratovától, a legjobb mesemondótól 14 mesét, 34 kisebb egyéni éneket, hiedelemmondákat; K. F. Ruszmlenkótól 7 medveünnepi szellemtánc- és színháték éneket vettem fel. A tavalyi gyűjtésekkel együtt így 5–6 órányi folklóranyag áll rendelkezésre egy-egy előadótól.

(b) Az Ob-torkolatvidéki osztjakság folklórja: Pápay József obdorszki nyelv-

járású hősénekeinek cirill átírásához a legészakibb csoportok nyelvjárásának, epikus énekstílusának aktív ismerete szükséges. Előkészületként megfejtettem és fonematikus írással lejegyeztem Irina Nyikolajeva, a moszkvai Nyelvtudományi Intézet munkatársának alsó-obi énekvételeit, utángyűjtéshez feldolgoztam Pápay hősénekeinek egy részét is. A nyárra tervezett terepmunka a szalehárdi Jamali tudományos kutatóműhely munkatársainak egyéb elfoglaltsága miatt a következő évre tevődött át.

A XIX. századi magyar kutatók szövegeinek cirill átírása

(a) Pápay József szövegei (szalehárdi mellékszerződés keretében): G. Torikoptin kis-obi énekesnek a Bibliotheca Papayensis utolsó kötetében megjelenendő, Vértés Edit által kéziratban a rendelkezésemre bocsátott szövegeit átírtam és L. Taragupta szalehárdi folkloristával feldolgoztam. Így az énekestől felgyűjtött teljes szöveganyag elérhetővé vált az osztják értelmiség számára.

(b) Reguly Antal szövegei: újabb két hősének, a Bálvány-hegyfoki ének című és az Ob-falu éneke című készült el cirill átírásban. Utóbbi a nevezett faluból származó L. Taragupta olvasatában részletes kommentárokkal magnetofonra van véve oktatás céljára.

Terepmunka

1995-ben kb. 30 órányi VHS videoanyagot, ennek magnetofonra másolt hanganyagát, valamint 10 órányi egyéb hanganyagot hoztam Magyarországra egyetemi oktatásra alkalmas minőségben.

Kaltisjáni–Vezsakori: 1995. június–július, 2 hét: serkáli osztják, obi vogul nyelvjárás, rituális folklór, hitvilág (Halmy György forgatócsoportjával).

Szalehárd: 1995. augusztus, 2 hét – berjozovi, suriskári nyelvjárás, Reguly, Pápay hősénekeinek feldolgozása L. Taraguptával.

Lophari (Kunovát): 1995. augusztus–szeptember, 3 hét – suriskári osztják nyelvjárás, Sz. T. Tojarov, M. A Muratova, K. F. Ruszmilenko folklór repertoárja, utógyűjtések, kb. 9 óra videó.

Konferenciák

A hanti-manszijszki Ugor Népek Újjászületése Tudományos Kutatóintézet konferenciája, Hanti-Manszijszk, 1995. december 14–15, A tudomány típusairól és az osztják nyelvű tudományosság lehetőségeiről című előadás.

Oktatómunka

1995. február–áprilisban a folklór archívum új munkatársainak betanítása cirill lejegyzésre, folklorisztikai szövegfilológiára. A belojarszkiji nemzetiségi intézmények munkatársainak felkészítése belföldi egyetemi tanulmányokra (nyelvi és néprajzi forrásmunkák, szövegfilológia).

Népszerűsítő munkavállalás

1995 január–február, május: Halmy György Ősök ösvényén című 140 perces videofilmjének kétrészes magyar változata, háromrészes magyar változata (szereplés, forgatókönyv, osztják szövegek nyers- és műfordítása). Az orosz nyelvű változat 1995 júniusában a hanti-manszijszki Nemzetközi Videófesztiválon elnyerte az „Ugor gyökerek feltámadásáért” különdíjat, a háromrészes magyar változatot a Magyar Televízió 1995 decemberében mutatta be.

Lektorálás

O. von Sadovszky – M. Hoppál: Vogul Folklore collected by B. Munkácsi. Budapest 1995. (a vogul szövegek angol fordításának lektorálása).

Tudományos publikációs jegyzék:

E. Smidt: Osznovü metriki v szeverohantijszkom peszennom tvorcesztve (vnutrisztrocsnűj uroveny). In: V. I. Mologyin, N. V. Lukina, V. M. Kulemzin, E. P. Martünova, E. Smidt, N. I. Fedorova: Isztorija i kuljtura hantov. Izdatyeljsztvo Tomszkogo unyiverszityeta, Tomszk, 1995, 122–152.

Szövegforrásnak számító, megrendelhető videoanyag osztják használatra: Kunováti énekek I.: G. I. Tolba (40 perc); Kunováti énekek II.: Sz. T. Tojarov (110 perc); Kunováti mesék és énekek I.: M. A. Muratova (230 perc).

Munkabeszámoló az 1996-os évről

A tárgyévben nemzetközi szerződés keretében Oroszországban, a belojarszkiji Északi-osztják Folklórarchívum vezetőjeként dolgoztam. Tevékenységemért a Magyar Nyelvtudományi Társaság Fokos-díjjal, a finn Suomalais-Ugrilainen Seura tiszteletbeli tagsággal, a hanti-manszijszki Obi-ugor Népek Kutatóintézete elismerő oklevéllel tüntetett ki.

Kutatási témák

Hitvilág

Tekintettel az idős adatközlők rohamos fogyására, az 1996. évi kutatások közeli ismerős asszonyok belső világának megismerésére összpontosultak. A Kazim-torkolati és serkáli osztják nyelvjáróterületen, ahonnan nincs illetén publikáció, fény derült az igazán nehezen kutatható témákra: az emberi lélek struktúrája, a legközelebbi egyéni segítőszellemek, az embert elhívó ellenkező nemű természeti szellem és ennek háziszellemmé tétele, a pszichikumot veszélyeztető démonok és elhárításuk. Kaldes főistennő kultusza, a „medveelv” női, termékenységmágikus vetületei stb.

Folklór

Az év kiemelt témája volt a szakirodalomban ismeretlen énekelt mese műfajának meghatározása, szövegszerveződésének, előadásmódjának kutatása az összes északi osztják nyelvjáráson.

Nyelvészet

Anyagmentő kutatások folytak már alig elérhető nyelvjárásokon. Az obi voguloknál egy részletes, videóra olvasható nyelvtani vázlat volt a cél. Az osztják Tyerjoskin-hagyaték feldolgozásával is kapcsolatos serkáli nyelvjárás kutatása, valamint a jelenlegi legdélibb nyelvjárás, a nyizjami első videós dokumentálása. Ezen az osztják dialektuson már csak az 50 éven felüliek beszélnek, a nyelvtan összes megoldatlan kérdését néhány év leforgása alatt tisztázni kell.

Tudománytörténet

A múlt századi magyar kutatók adatközlőinek dokumentálása során Pápay József Kazim-torkolati énekesének, Vaszilij Mikiskinnel több személyes ismerősét találtam meg, akik különösen az énekes sámáni tevékenységéről nyújtottak érdekes adatokat. Elkészült a magyar kutatók hőségnek-gyűjtéseinek analitikus statisztikája és lokalizációjuk kísérlete.

Terepmunka

1996-ban kb. 25 órányi videofelvétel került Magyarországra.

(1) Kazim-torkolati osztják: Tugijáni (március 6–9), Polnovát (szeptember 25–30) hitvilág, mese, énekelt mese gyűjtése.

(2) Serkáli osztják és obi vogul: Oktyabrszkoje, Nyizsnyije Narikari, Vezsarkori (július 7–27): hitvilág, nyelvészeti gyűjtés.

Konferenciák

Osztják folklórarchívumok találkozója, Belojarszkij, április 12–18: szervezés, tudománytörténeti és folklór előadásorozat (a történelem első teljesen osztják nyelvű féltudományos rendezvénye).

A hanti-manszijszki Obi-ugor Népek Tudományos Kutatóintézetének A. Ahlqvist és K. F. Karjalainen tiszteletére rendezett konferenciája (december 3–5.): A magyar kutatók eredményei az északi osztják folklór megörökítésében című orosz nyelvű előadás.

Oktatómunka

(1) Serkáli osztják szövegolvasás és lejegyzés (április) a berjozovi folklórarchívum munkatársainak.

(2) Tudománytörténet, néprajz, folklór felkészítés a szentpétervári Herzen Egyetem 3–4. évfolyamára a belojarszkiji járásból való hallgatók számára (május–június).

(3) Számítógépes osztják szövegszerkesztés az archívum munkatársainak.

Nemzetközi tudományos tevékenység

A hanti-manszijszki Obi-Ugor Népek Tudományos Kutatóintézete Tudományos Tanácsának tagja.

Ismeretterjesztő tevékenység

Osztják nyelvű rádióadások: Reguly vogul dallamlejegyzéséről (Hanti-Manszijszk); Énekes mesék (Belojarszkij); Magyar kutatók Északon, valamint Osztják szellemiség címmel (Szalehard).

Publikációs jegyzék

(a) szövegközlésnek számító szerkesztett videoanyagok osztják nyelven, Belojarszkij, 1996:

- Asz imet arilat (Obi asszonyok énekelnek);
- Arang monysat (Énekelt mesék);
- Vozsakova E.: Angkem monysat (Anyám meséi).

Szövegközlésnek számító szerkesztett magnetofonanyagok osztjákul:

- A. N. Liszкова arat (A. N. Liszкова énekei);
- P. G. Szmolin pa imet arat (P. G. Szmolin és felesége énekei);
- P. G. Szmolin: Pupi jak hot arat (Medveünnepi énekek);
- Jemvos verat (Vezsakori hagyományok).

(b) vogul nyelven:

- Asz mahum eret (Az obi nép énekei).

Kézirat

P. G. Szmolin: Vissum szunteng Ulyakszi uj erge (P. G. Szmolin: A Visszumtorkolati Alekszej medveéneke) 16 lap, vogul és orosz szöveg, Novoszibirszk.

Belső használatú oktatási anyagként: Belojarszkij 1996:

– Ukazatyel' manszijszkij tyeksztov, opublikovannüh B. Munkácsi (A Munkácsi Bernát által publikált vogul szövegek mutatója) 45 lap.

– Osznovaja bibliografija po obszko-ugorszkomu fol'kloru (az obi-ugor folklór alapbibliográfiája) 30 lap.

Jelentés a belojarszkiji Északi-osztják Folklórarchívum 1997. évi munkájáról

Az osztják folklór archívum vezetésére vonatkozó szerződés 1999 elején lejár. Az összes nyelvjáróterület archívumrendszerének kialakítása, valamint a végveszélyben levő Ob melléki csoportok kultúrájának mentése érdekében feltétlenül szükséges a szerződés meghosszabbítása. Ennek támogatásáról már 1998 elején időszerű gondoskodni.

Általános helyzet

1997-ben a Hanti-Manysi Autonóm Körzetben a gazdasági és társadalmi helyzet megőrizte „stabil káosz” jellegét. A lakosság az utóbbi évek során zseniálisan kialakította túlélési taktikáit a feudál-vadkapitalizmus viszonyai közt. Ehhez a hagyományos keleti-szláv közösségesítési készség (újabban a filozófusok nem a „kollektív” hanem az azt felülstrukturáló „obsznosztj” jelentőségét hangsúlyozzák) és a szükségállapotokon edződött, igénytelen-találékony-gátlástalan poszt-szocialista embertípus kiváló alapot biztosít. Így a lakosság középrétegeinél oly értelemben lehet normalizálódásról beszélni, hogy az egyik napról a másikra élés mechanizmusai egyre inkább rutinná válnak. Sőt, mivel az „Oroszországban minden a Nyugat fordítottjaként működik” elv értelmében az 5-6 hónapnyi fizetéshátralékát (részben) megkapó polgár kénytelen pénzét azonnal tartós fogyasztási eszközbe fektetni, e rétegek látványosan gyarapodnak, technizálódnak. A társadalom két pólusa szédítő sebességgel távolodik egymástól.

Természetesen meghatározó jellegű az, hogy a Hanti-Manysi Autonóm Körzet olaj- és földgázkincse a szó szoros értelmében egész Oroszország fenntartója. A külföldi nagyvállalkozók versengenek a termelési és piaclehetőségekért, hatalmas beruházások, építkezések folynak, hihetetlen gyorsan épül ki az infrastruktúra és információkezelés. A városok, így a főváros, Hanti-Manszijszk is, minden évben évtizednyit fejlődnek, s a 20 évvel ezelőtti faházas, lakóvagonos települések hamar emlékképpé válnak. Az újjgazdagok a kisebb községekben is luxus-kötegzéseket építenek, és az Emirátusokba vagy Törökországba tett bevásárlóutak a középosztályban sem számítanak különösebb szenzációnak. Az átlagember számára Európa (Németország, Olaszország stb.) és Törökország jelenléte érződik a külkereskedelemben. Magyarországot mindössze néhány konzervkészítmény képviseli. A kiskereskedelem mostanára egyenletesen betérítette a városokat, a kínálat csak magasabb áraival különbözik Közép-Európától.

Az alsóbb rétegek elszegényedése hasonlóan gyors. A falvakban felbomlottak a kolhozok és szovhozok, maradványaikat az idősebbek tartják fenn megszo-

kásból. Hitel hiányában túl kockázatos kisvállalkozásba fogni. Munkahelyek nincsenek, legkevésbé pedig az őslakosság falvaiban. Itt a nőknek és a fiataloknak még csak reménye sincs állandó keresetre. A halászat, gyűjtögetés, marhatartás szolgál alkalmi bevételi forrásul (sajnos a tejtermékek értékesíthetetlenek). A hal és a hús átvétele valamivel szervezettebb, de az árak rendkívül alacsonyak, a kifizetés pedig késedelmes. A legegyszerűbb megoldás alkoholért cserélni a zsákmányt, és mindjárt el is inni. Az öregek jelentősége növekszik a családban, mivel sokhelyütt az ő nyomorúságos nyugdíjuk az egyetlen biztos pénzbevétel. A magányosan élők – különösen az öregek – elszegényedése félelmetes. (Mellékhatásként: sokkal könnyebb fizetett adatközlőket találni, mint valaha, de az adminisztratív intézkedések nem teszik lehetővé alkalmazásukat. Így marad a saját zsebből fizetett kutatás.)

A politika kevésbé érdekli a fásult közembereket, akik sok tekintetben érettebben viselkednek, mint vezetőik. A hatalom korrupszája az egyetlen biztos tény. 1997-ben a főmunkáltató gáz- és olajtrösztök sorsa, külföldi mamutvállalatokkal való lobbizásaik álltak a figyelem központjában. Élénk értékpapír- és pénzmozgást okozott a jövődő pénzreform. A decemberi helyi közigazgatási választások kevesebb érdeklődést keltettek. Az őslakosok egyetlen jelöltje sem jutott pozícióhoz.

A világekorszakváltás a rendszerváltással súlyosbítva az egész népesség számára emberfeletti terhelést jelent. A szabadverseny lehetőséget nyújt mind a negatív, mind a pozitív megoldásokra, az emberek kezdenek lassan hozzászokni az önálló választáshoz. A nívótlan nyugati és távol-keleti tömegtermékek elárasztják mind a gazdaságot, mind a kultúrát. A negatív hagyományok jegyében a városokban minden sarkon alkoholt és egyéb élvezeti cikkeket árulnak, a nemzetiségi falvakba mindez hatalmas felárral, feketén jut el. Itt a férfiak után már a nők is a mámorban keresnek megkönnyebbülést. Megdöbentő a narkotikumok terjedése a városi lakosságban, beleértve az iskolás gyerekeket is. A férfiak közt továbbra is magas a halálozás: az őslakoságnál az (ön)pusztítás minden formája dívik, egész nemzetiségek halnak ki férfiaágon. A jövevényeknél az extrém időjárás okoz gondokat (újabbán egyre sűrűbbek a napi 20–30 foknyi hőmérséklet-ingadozások).

E folyamatok lassan eljutnak valami határhoz, ahonnan kezdenek visszafordulni. Szervezett menekülési módként az egyházak szolgálnának. A pravoszláv egyház kisebb templomok építésére aktivizálódik, de népes hívőtáborát nem képes vezetőikkel ellátni (Belojarszkij városnak sincs önálló pópája). Ezzel szemben szédületes sebességgel terjednek az amerikai eredetű, sláv közvetítésű új-protestáns felekezetek, melyek valóban gyors údvállalaphoz tudnak elvezetni. Nincs az az apró falucska, réntartó szállás, ahol ne agitálnának. A jóérzésű középkorú nők, akik a nemzeti megújulás letéteményesei lettek volna, egyre töb-

ben válnak meg őseik szellemiségétől. A legkiválóbb eredmények a menthetetlennek látszó kultúraváltó fiatalságnál mutatkoznak, de a megtértek minden típusa rendkívül türelmetlen hagyományos környezetével. Vallástól függetlenül is terjednek a nyugati és keleti gyógymódok, alkohol elleni kezelések, és már az osztják falvakban sem kelt különösebb ellenszenvet, ha valaki kipróbálja őket.

Belojarszkij város helyzete, ellátottsága igen jónak számít. Az árukínálat alig különbözik a magyarországitól, de technikát Moszkvában érdemesebb venni. Sokat fejlődött a város kultúrélete, egyre profibbak a rendezvények, elég színvonalas a helyi TV és újság. Az egész társadalomban pozitív menekülés jelleggel nagy a tanulási kedv – olyan jelenség ez, amelyért tisztelet illeti Oroszországot.

Az obi-ugor közélet és tudomány

A vogul-osztják társadalmi életben 1997-ben az őslakosságnak nem túl kedvező eredményű helyi választásokon kívül különösebb esemény nem volt. Folyamatosan tart az őslakosság jogait szabályozó törvénytervezetek kidolgozása, ami a továbbiakban példaértékű szokott lenni a többi északi nép számára. Az őslakosok társadalomvédelmét legközvetlenebbül szolgáló Jugria Megmentése Társulás központja T. Sz. Gogoljeva és T. A. Moldanova vezetése alatt igen aktív: jogi tevékenységén kívül társadalmi-politikai, tudományos, kultikus, művészeti rendezvények egész sorát szervezi hivatásos gárdájával. Vidéki alcsoportjai elég gyengék, a falvakban alig van helyi képvisellete, de azt már mindenki tudja, hogy ha semmi más nem segít, ehhez a társuláshoz kell fordulni.

Az autonóm körzet nemzetiségi vezető szervei kitüntető jóindulattal viseltetnek a magyar alapítású folklór archívum iránt, olyannyira, hogy vigyázni kell, nehogy ez feszültséget keltsen a helybeliek köreiben. Belojarszkij város vezetősége ebben az évben kezdte jelét adni annak, hogy a hovatovább történelmi nevezetességű intézményt nem tekinti ideiglenes tüneménynek. Elég segítőkész volt a közvetlen felettes, a helyi Északi Népek Osztálya is.

A vogul-osztják tudományosság nagy iramban fejlődik már csak azért is, mert viszonylag gyors kiemelkedési lehetőséget nyújt. Mint más népeknél is, a néprajz idegen (orosz) nyelvű és feltáró jellegű, a nyelvészetben viszont megindultak az anyanyelvi kompetenciát igénylő normatív részkutatások. Professzionális finnugrisztika és folklorisztika még mindig nincs az autonóm körzet területén, eredeti nyelven csak kisebb folklór forráskiadványok jelennek meg. Az obi-ugor témájú (orosz nyelvű) közlések követhetetlenül szaporodnak. Számos disszertáció is készül, a néprajznak Tomszk, a nyelvészetnek Novoszibirszk és Pétervár a központja. Amint az várható volt, egyre többen folytatnak tanulmányokat finnugor országokban (különösen Finnországban), s nincs messze az az

idő, mikor a korábbi kutatásokat eredeti nyelven integrálják majd. Itt kell felhívni a figyelmet, hogy előbb-utóbb Magyarországnak is gondoskodnia kellene legközelebbi nyelvrokoni „testreszabott” finnugrisztikai és hungarisztikai képzéséről. Ez már csak azért is sürgős, mert e népek kultúrája kezd konjunktúratárggyá válni, s a gazdag országok kiszoríthatják a magyarokat a kapcsolatokból és terepkutatásból.

A helyi intézmények közül a hanti-manszijszki Obi-ugor népek Újjászületése Tudományos Kutatóintézetben feszültség érzékelhető a küszöbön álló nemzedék- és vezetőségváltás miatt. A szalehárdi kutatóintézet „tudományos centrum”-má minősült át. A vidéki folklór archívumok hálózattá alakultak, jelenleg finanszírozásuk kevésbé problematikus, mint káderellátásuk.

A folklórárchívum helyzete

1997-es év mérföldkönek számít, mivel az archívum megérte teljes működésbelépésének öt éves évfordulóját. Komoly győzelem ez a nehéz körülmények és a megszüntetés állandó veszélye felett, elismerés illeti érte az archívum ügyének minden magyar- és oroszországi támogóját.

Anyagi ellátottság tekintetében kiemelkedő volt a jubileumi év. Magyar Bálint művelődési és közoktatási miniszter 1000 USD támogatásából a moszkvai Magyar Kulturális Központ hathatós segítségével sikerült biztosítani a munka alapját képező műszaki fogyóeszköz készletet (kazetták, akkumulátorok stb.). A támogatást ezúton is hálásan köszönöm. Tavasszal látogatta meg először az intézményt a belojarszkiji polgármester, Sz. P. Manyenkov. A magyar felszerelésnek és az Ob-vidéki munkatársnők gondoskodásának köszönhetően az archívum oly jó benyomást keltett, hogy a polgármester jubileumi jutalomként engedélyezte a helyiségek átépítését és renoválását. Ez júniusban és novemberben meg is valósult, így végre a bérelt lakás kezd kutatóműhelyre hasonlítani. Nagy előrelépés, hogy a fenntartó Északi Pénzalap lehetővé tette egy értékes xerox-készülék, lézer-printer és fax beszerzését, a magyar Larus cég Nagy András igazgató jóvoltából pedig megajándékozta az archívumot az első pentium komputerrel.

Az archívum rendjének kialakítása

A hanti-manszijszki kutatóintézet vezetőségével való megegyezés szerint a jubileum alkalmából került sor az osztják, vogul és nyenyec folklór archívumok első konferenciájára, hiszen ezek mind a belojarszkiji magyar kezdeményezés nyo-

mán jöttek létre. Az új fázisban az anyaggyűjtés és archiválás olyan rendjét kellett kidolgozni, mely nem a magas tudomány, hanem az apró helyi archívumok számára nyújt vonzó és azonnal követhető példát. A belojarszkiji archívum is „átmeneti állapotú” volt kísérleti jellegű, változó szerződésű, munkatársai és technikai feltételei miatt. A mintaintézmény kialakítása nem kevés munkát igényelt a tavasz folyamán, de eredményeképp az értelmesebb obi-ugorok példaképei közt a tanító, pilóta stb. mellett feltűnni látszik a tudós archivista alakja. A részrendszerek kidolgozása a következő:

(1) Audio- és videotár: minden 8 mm-es videofelvételről VHS kópia készül (Schmidt Éva anyagáról +1 kópia Magyarországnak), és a hang magnetofonra külön is le van másolva legalább 1 példányban. A magnetofonos gyűjtésekről munkakópia készül. Mivel a nappali munka mellett a másolás lehetetlen, éjjelenként én szoktam ezt végezni. Mintegy 370 órányi felvételt őriz az intézmény.

(2) Tárgymutató: a terepfelvételek tematikus leírását a könnyebb keresés érdekében WINWORD programon vezetik.

(3) Irattár: külön egységben, kartotékozva őrződik minden obi-ugor nyelvű folklór-, ill. avval kapcsolatos anyag (kéziratok, sajtótermékek, stb).

(4) Térképtár: a nagyító xerox lehetővé tette egy elég érdekes térképtár létrehozását, ahol minden térkép asztali- és terepváltozatban is megvan.

(5) Könyvtár: az archívumnak 5 év alatt saját kis könyvtára gyűlt össze, emellett folyamatban van az én 1000 lapnyi xerox-gyűjteményem másolása is.

Az archívum 5 éves jubileumi rendezvényei

Az ünnepség kezdeményezése és rendezése a Jugria Megmentése Társulás elnökének, T. Gogoljevának és szervezőjének, Z. Rjabcsikovának az érdeme, financiális megvalósítása az Északi Pénzalap elnökének és a belojarszkiji polgármestereknek köszönhető, kivitelezői az archívum obi munkatársai. Értékes támogatást nyújtott az államelnöki helytartó, V. M. Kurikov, valamint a hanti-manszijszki tudományos kutatóintézet igazgatója, E. A. Nyomiszova. Rendkívüli hatást keltett Göncz Árpád üdvözlete és az elnöki aranyéremmel való elismerés, a moszkvai Nagykövetség, Kulturális Központ, a magyar minisztériumok, akadémiai intézetek, tanszékek stb. táviratai, melyekből a szibériaiak megérezhették, hogy az archívum korántsem csak egy ember ügye. Nagyon szépen köszönöm mindenkinek az erkölcsi és gyakorlati támogatást.

A június 26–29. közt lezajlott tudományos konferencia volt a Hanti-Manysi és a Jamal-Nyenyec Autonóm Körzet folklórral, dokumentációval foglalkozó kádereinek első találkozója. A díszvendégektől eltekintve csak nemzetiségiek vettek rajta részt. Az előadások, viták során minden archívum bemutatta saját rendszerét, anyagait, közösen kidolgozták a módszertan alapjait, határozatot hoz-

tak az archívum-hálózat fejlesztéséről. A rendezvényt falulátogatás és búcsúműsor zárta, ahol jó osztják szokás szerint énekköltéssel és előadással emelték a hangulatot. A résztvevőket nagyon fellelkesítette, hogy végre kitárgyalhatják munkabeli problémáikat, szinte alig akartak elválni. A jubileum alkalmából ismertető kiadvány jelent meg a mintaarchívumról, és végre megindulhatott a saját osztják nyelvű évkönyv kiadása is.

Az archívum tematikája és munkarendje

Az etnikum információbázisának kulcsfontosságú területei, mint pl. a folklór minden formája, a védőszellem- és medvekultusz, reinkarnációs képzetek, genealógiák stb. folyamatos gyűjtés tárgyai. Mivel a lehetőségek a terület és a gyűjtő képességei szerint nagyon változóak, idővel le kellett mondani a „magas tudomány” sablonjairól. A helyi társadalom és az archívum belső körülményeinek kölcsönhatásaként a következő rendszer alakult ki. Területileg az intézmény a Belojarszkiji kerület Ob menti részére specializálódik, mivel itt a legveszélyeztetettebb a kultúra (a középgeneráció kezdi elhagyni anyanyelvét), s innen származik a munkatársak többsége. Tematikailag minden dokumentálandó, ami osztjákul kifejezhető, hiszen minden egyformán veszendőben van. Tulajdonképpen azt a tudattalan kódot kell tudni leképezni, ami az etnikus kultúrát, a világfelfogást és világmegélést létrehozza – magának a népnek erre lesz majd égető szüksége (tehát pl. a folklór kutatásával újra aktivizálódik az énekköltés stb.). A női munkatársak kiválóan alkalmasak e feladatra.

Az utóbbi néhány évben jól érzékelhető fordulópontot jelez az, hogy a kultúra legöntudatosabb idős hordozói maguk keresik a kutatókat tudásuk továbbadására. Ez azon alapul, hogy miközben az öregek saját rokonságukban nem találnak érdeklődőre, a kultúrát mégis valamilyen formában megőrzésre és újrafogalmazásra érdemesnek kezdik látni. A híres folklór előadókért valóságos versengenek a gyűjtők.

A belojarszkiji az egyetlen archívum, mely – tekintettel az osztják nyelv katasztrófális helyzetére – külön dialektológiai programmal rendelkezik. Ennek egyik része a fonológia és morfológia általam összeállított komputeres kérdőív-re alapul. Jó nyelvallapotú helyen a kitöltött táblázatokat oktatási céllal videóba olvassák, eltűnő nyelvjárás esetében a kérdés teljes terjedelmében videózza van. Verbális téren az etnikus kódnak a romlatlan nyelvi gondolkodás- és kifejezés mód felel meg, s ez lesz hovatovább a legnagyobb értékek egyike. A civilizáció egyrészt megsemmisíti a tiszta élő nyelvet, másrészt visszaköveteli a kialakuló irodalom és tömegkommunikáció céljára. A dokumentációs stílus részben azért olyan kötetlen, hogy az önkifejezést és a terminológiát ne befolyásolja. Ko-

rábban csak én foglalkoztam a nyelv vizsgálatával, újabban kezdenek beletanulni a munkatársak is. Az archívum több száz órányi felvétele a század egyik legértékesebb forrásanyaga lesz majd.

A munkatársak kimagasló érdeme az, hogy megközelítik a hivatásos szövegfeldolgozó és szerkesztő színvonalát. Az osztják társadalomban ez nagy ritkaságnak számít, az sem kevésbé, hogy kötött munkaidőben képesek dolgozni. Az értékesnek ítélt felvételeket magnetofonról számítógépre (mellékjeles cirill Chi-Writer és WINWORD programra) írják. Az orosz fordítás nem kötelező, hiszen saját kultúrájukat dokumentálják. Az alapidokumentációból később igény szerint szerkesztenek szövegkiadványt, montírozott rádió- ill. videoanyagot.

Oktatási programok

1997-ben saját munkatársainknak csak cirill lejegyzési és szerkesztési gyakorlatot tartottam, továbbá megkezdtem a WINWORD könyvszerkesztés oktatását. Változatosabb volt a külső partnerek tanítása. Mivel a délebbi Ob-vidék eltűnő nyelvjárásai mind az én hatáskörömbe tartoznak, filológiai előképzésben részesítettem a serkáli osztják nyelvjárású L. V. Liszkovát. Az archívumi munka alapjait ismertettem az obi vogul Nyizsnyije Narikari, valamint a sarkkörön túli osztják Akszarka községben. A berjozovi archívum igazgatóját, Sz. A. Popovát szoszvai vogul fonematikus lejegyzésre tanítottam.

Az archívum munkáját rendkívüli mértékben hátráltatta, hogy három munkatársa a pétérvári Herzen Egyetem esti tagozatának tanulmányaival töltött évi 3–4 hónapot. Ketten közülük, R. K. Szeburova és T. R. Pjatyikova az idén sikeresen letették az államvizgát.

A munkatársak és tevékenységük

A káderállomány nem változott az utóbbi időben.

A kazimi származású Sz. Sz. Lozjamova (Uszpenszkaja) a Herzen Egyetem 4. évfolyamát végezte, magnetofonos folklór és néprajzi gyűjtést folytat. Apjától, az egyik legjobb helyi mesélőtől gyűjtött anyaga orosz fordítással nemsokára kiadásra készen áll.

R. K. Szeburova (Szlepenkova) obi származású, videós és magnetofonos gyűjtő. Kiemelt témája a világgép sosem dokumentált természetmodellálása. Ő csinálja a városi osztják nyelvű rádióadást, népi együttesben szerepel, „visszatanulta” az osztják énekköltést, verseket is ír.

L. R. Leljhova (Homljak) obi születésű, a Jugria Megmentése

Társulás szervezője, gazdasági vezető is. Magnóval gyűjt folklórt és néprajzot. Ő adta ki ez évben az archívum évkönyvének első számát, egy egyéni meserepertoárt. Együttesben énekel, táncol, bemondóként is szerepel.

T. R. Pjatyikova obi származású, néprajzi szövegek fordítója. Ő az archívum adminisztrátora, könyvtárosa és számítógép-kezelője, szintén tagja a városi folklór együttesnek.

Visszajött a gyermekgondozásból L. F. Dolgusina (Kotova), akit 1992-ben helyeztek az archívumhoz aktív nyelvtudás nélkül, s komputeresként dolgozott. Csak az Északi Pénzalap vezetőségének jóindulatán múlt, hogy eddig nem kellett megválni miatta valamelyik képzett munkatárstól. A legtöbb gond a kazimi és obi osztyákok hagyományos rivalizálásából származik (én magam obi illetőségűnek számítok).

Schmidt Éva munkássága

A kezdeti közöny után az utóbbi években annyi nagy szöveganyag és engem igénylő partner van, hogy a munkát leginkább a bőség eme zavara hátráltatja. Ennek ellenére az 1997. év gyűjtés szempontjából a leggazdagabbnak bizonyult: kb. 100 órányi videós szövegfelvétel másolata került Magyarországra.

Tematika

A szellemi kultúra terén kiemelt téma a világkép vallási modellálása, mivel ez kódolja a manapság kozmikus, természeti, egyéni energetika terminussal illetett létfontosságú jelenségeket. Északon a Kunovát menti osztyákoknál alap kutatások folynak, hogy még az eltűnés előtt rekonstruálható legyen medveünnepeük. A délibb csoportoknál a helyhez kötődő fő istenségek (Kaltés főisten-nő, Szent-városi öreg – a medvekultusz kulcsfigurája stb.) kultusza dokumentálandó sűrűn.

Folklórból – a magyar gyűjtői hagyománynak megfelelően – az énekes epika van kiemelve. Most nemcsak az eposzok, énekelt mesék szüzséjét kell megmenteni, hanem minden teremtő mechanizmusukat, hiszen az etnikus ébredést a nagyepika iránti igény szokta kísérni. A dallamkincset már csak a magyar párhuzamok kedvéért is folyamatosan kutatni kell. Több éve van célul kitűzve a sarkkörön túli csoportok folklórával való ismerkedés.

Nyelvészetből 1997-ben a délebbi vidékek vizsgálata jutott feladatul. Itt az eltűnő nyelvjárásokkal senki sem törődik, míg nekem osztyák tanítómestere, Ny. I. Tyerjoskin (és hagyatéka) jóvoltából ismerős és kedves a helyi kultúra. Tulajdonképpen végig kellene pásztázni, hogy az Oktyabrszkij kerület me-

lyik falujánál végződik az osztják nyelv ismerete (használatról már úgysem beszélhetünk), s hol, melyik variánsát hányan vallják magukénak. E néhány tucat idős asszonytól kb. 5-6 évig lehet még dokumentálni a hajdani virágzó kultúra maradványait. Új téma a sosem vizsgált osztják intonáció, szövegeimet Molnár Zoltán nyelvész elemzi.

Tudománytörténeti kutatásként Pápay József 1898. évi obdorszki osztják hősénekgyűjtésének közlőiről, valamint Tyerjoskin 1940-es évekbeli serkáli-nyizjami előadóirol kellett tájékozódni. Reguly híres osztják adatközlőjének, Makszim Nyigiljevnek a falujával idén sikerült felvenni a kapcsolatot.

Expedíciós munka

(1) A Kazim folyó felső folyása (március 20–27.) és Kazim nagy község (április 1–7.). Az osztjákságnak jelenleg ez a réntartó csoport a legjobban megőrződött része, ritka gazdag folklórral. Mivel én Ob-vidékinek számítok, kezdettől fogva ki voltam tiltva e területről. Annál nagyobb öröm volt, hogy a legjobb énekes-mesemondó meghívott, mondván, hogy szeretné lelkiismeretes lejegyzőnek hagyni repertoárja néhány értékes darabját. Hallottam, hogy régen szokásban volt 2–3 éjjelt betöltő meséket mondani, de nem nagyon tudtam elképzelni. Most megtapasztaltam, hogy 3 napon keresztül, 8–9 óra terjedelemben lehet videóra venni egyetlen mesét, 4–5 óra hosszat egy hőséneket anélkül, hogy az előadó egyszer is szavát tévesztené. Valószínűleg a folklór rekordok közé tartozik az a kb. 30 órányi felvétel, amit szinte nyomdakészen, magyarázatokkal hagyott rám a híres előadó. Ilyen intenzív együttműködésnél (mint azt Pápay József is tapasztalta 1898-ban) a gyűjtőbe annyira belevésődik az epikus előadási mód, hogy akár együtt énekelhetné a hőseposzt közlőjével. A világképről is sok újdonságot sikerült megtudni.

(2) Közép-Ob vidék, Oktyabrszkij kerület (augusztus 3–23.). Nyizsnyije Narikari vegyes lakosságú új nagyközségben 1980 óta ismerős vagyok, s mivel itt kezd újraéledni két magas rangú istenség kultusza, évente lelátogatok ide. A településen részben délies serkáli osztjákok és obi vogulok élnek, a fiatalság eloroszosodik. A voguloktól ritka nyelvjárásuk kedvéért veszek fel adatközléseket. Rátaláltam viszont az eltűnő nyizjami osztják dialektus egyik ismerőjére, akitől a múlt évben már vettem föl próbaszövegeket. Sikerült összeállítanunk és videóra vennünk a teljes nyelvtant (korábban alig kutatták), csak a pótfelvételek szükségesek még. Mivel Ny. I. Tyerjoskin hagyatékának ez a fő nyelvjárása, a hangzás dokumentálására rekonstruáltunk néhány szöveget. A közeli Muligort falu maradványaiban mindössze 3 család lakik, serkáli nyelvjárásúak. Közülük az egyik a főistennő kultuszát őrző 85 éves néni, akitől 1980 óta kötetnyi folklórt és hitvilágot gyűjtöttem – ez alkalommal is 5

óra videofelvétellel gyarapodott az anyag. A nyizjami nyelvjárás kedvéért elutaztam Bolsoj Atlim faluba, videóval megörökítettem azt a megrázó jelenetet, mikor az utolsó két néni osztjákul szól egymáshoz. Örömtelibb volt, hogy a Kazimnak Mojum mellékfolyójáról odatelepült réntartóktól váratlanul színes folklór repertoárt sikerült felvenni. Végezetül, a legizgalmasabb az volt, hogy Oktyabrszkoje járási központban tavaly felfedeztem a déli keusi nyelvjárás alighanem utolsó ismerőjét, egy jól képzett, érdeklődő nyugalmazott tanítónót. Idén videóra összeállítottuk az alig ismert dialektus nyelvtanát. Az eltűnő nyelvjárások képviselőivel igen nehéz dolgozni, mert nem elég hogy öregek és idegen környezetben 30–40 éve nem beszéltek nyelvüket, de közben más dialektusok hatására emlékeik is összezavarodtak. Tyerjoskin adatközlőiről többektől sikerült informálódni. Próbáltam Oktyabrszkojében megkezdeni egy archívum szervezését: külsős vegul munkatársak még csak akadnának, de osztjákok nem.

(3) Kunováti folyó (szeptember 5–16). Négy éve folyó kutatásaim fő célja a Lophari község közelébe vándorló neves énekes, Sz. T. Tojarov repertoárjának dokumentálása és egy medveünnep előkészítése. Most 5 órányi felvétellel egészült ki Tojarovot bemutató videoprogramom, a helybéli asszonyoknál pedig az alig ismert énekes mese műfaját tanulmányoztam.

(4) Alsó-Ob vidék (szeptember 24–29). A Kunovátról szerződéses programként a Jamal-Nyenyec Autonóm Körzet fővárosába, Szalehárdba utaztam. Itt a Tudományos Központon kívül az én intézményemhez nagyon hasonló körülmények közt működő Sjopar-awat osztják TV-stúdió a partnerem, ahol a legjobb folklorista, L. A. Taragupta a vezető. Eddigi északi gyűjtéseimet is leginkább ők hasznosítják. Egy hét együttműködés után lehetőséget kaptam a sarkkörön túli két osztják-nyenyec réntartó falu meglátogatására. A ksarka község Kulturális osztályának segítségével jutottam Tavpugolba és Csapajevszkbe. Itt hallottam először Pápay József gyűjtéseinek nyelvét, az obdorszki dialektust. A kis falvakban vannak ugyan oroszos faházak, de az osztjákok szívesebben laknak sátorban. A gyűjtés elég nehezen indult az Evangéliumi egyház fanatikus térítése következtében, s a hajóforgalom lezárása miatt csak néhány napig tarthatott. Csodával határos módon találkoztam egy asszonnyal, aki nemcsak Pápay adatközlőinek honából származott, hanem ontotta az énekes és prózai folklórt, néprajzi magyarázatokat. Amennyit tudtam, videóra vettem, s megegyeztünk, hogy jövőre ő lesz a nyelvmesterem. Ha ez sikerülne, az északi osztjákság minden nyelvjárásán tudnék beszélni, gyűjteni. Akadozó hajózással, kalandos körülmények közt jutottam haza október elején Beloarszkijba.

A jelen beszámoló csak töredékét tudja érzékeltetni a jelenlegi obi-ugor valóságnak. Oly gyorsak a változások, olyan sebességgel és visszavonhatatlanul tűnik el a nyelv és etnikus kultúra a terület nagy részén, az osztjákoknak annyi mindent kellene megtanítani, hogy napi 24 óra munka is kevés lenne. Hálásan

köszönöm a segítséget minden támogatómnak, és egyben kérem, hogy a hantimanszicski vezetőségnek szóló ajánlólevéllel segítsék elő szerződéselem 1999–2002 időszakra való meghosszabbítását.

Jelentés a belojarszkiji Északi-osztják Folklórarchívum 1998. évi munkájáról

Általános helyzet

1998 általános válságév volt a FÁK térségében, minek következtében Északnyugat-Szibéria kiemelt jelentősége egyre növekedett. Most már valóban e régió földgáz- és kőolajtermelése képezi Oroszország kül- és belgazdaságának alapját, az életszínvonalat pedig egyre közvetlenebbül a nemzetközi részvénytársaságok taktikázása és a világpiaci áringadozások határozzák meg. Nehéz elképzelni, mi lenne Oroszországgal a tyumenyi kőolaj és földgáz nélkül.

Miközben a gazdasági és társadalmi abszurditás mértéke országszerte veszélyesen közelgeti a tűréshatárt, a Hanti-Manysi Autonóm Körzet ipari lakosságának helyzete elviselhető. Igaz, a trösztök átszerveződése miatt voltak elbocsátások, a kőolajtermékek árcsökkenése pedig még rendszertelenebbé tette a dolgozók fizetését, de a munkadíjra, az egyéni adósságok törleszthetőségére vonatkozó r e m é n y reális maradt. Így a dolgozó, mikor sokhavi késedelemmel kézhez kapja fizetését, az infláció miatt azt vásárol, amit lát. Számításait egyre inkább dollárban végzi – a tajgai kisváros bankjában a valutaszámlák átutalásai a New York-i bankrendszer szerint történnek. A magánkereskedelem kínálata alig tér el a magyarországitól, a piacon nagy a konkurencia a kaukázusi és belorusz, ukrán árusok közt. A munkáltatók gyakran alkalmaznak olcsó vendégmunkásokat (különösen az építőiparban), miközben a helybeliek állás nélkül tengődnek.

A mezőgazdasági lakosság helyzete romlott. A hal, hús, prém felvásárlási ára igen alacsony. Nyáron a magas vízállás miatt gyenge volt a halászszezon, az árvíz használhatatlanná tette a kaszálók jó részét is. Tél elején mind az egyéni, mind a közös gazdaságokban tömeges volt a marhaállomány kényszervágása (a Kazimi szovhoz pl. teljes állományát kénytelen volt felszámolni). A motoros szánok miatt újabban nem fogatolt lovak gondozás hiányában rátértek a szilaj erdei életmódra. Az egyéni gazdálkodást bénítja, hogy a hagyományosan őrizet nélkül, távol legelő, rendszertelenül hazajáró állatokat húsupért egyszerűen levadásszák a modern „betyárok”. Egyedül a réntartásban volt némi fellendülés. Etnikus megújító programként tavaly 1000 tundrai rénszarvast vásároltak a Jamal-Nyenyec Autonóm Körzetben és a kazimi, szurguti erdőlakó osztják és nyenyec gazdák közt szétosztották. Tavasszal a rének egy része ugyan visszaszökött, de a tartási kedv megelégnült, a vérfrissítés jót tett, s a merész kísérletet folytatják. Szerencsére a növénytermesztésben a burgonyatermés jó volt – a jövevény népesség és a letelepült őslakosság áttelelése e tekintetben biztosítottnak látszik. Dús volt a gombatermés, viszont a bogyók gyűjtögetését a korai hó akadályozta.

A vidéki lakosság – etnikumtól függetlenül – komoly válságban van. A falvakban egyáltalán nincs munka. A helyiek előjogai ellenére a halászati-vadászati felügyelőség drákói törvényei és végrehajtásuk az őslakossági termelést akadályozza, ám a törvénytelen természethasználatot nem tudja kordában tartani. A prémipart kiszorítja az import irha- és prémtermék. A nagy ígéretekkel indult közösségek, nemzeti terület elvesztették gazdasági jelentőségüket, s mint jogvédelmi egység funkcionálnak csak. Hitel hiányában jószerivel megszűntek a vállalkozó farmergazdaságok. A mezőgazdasági termékekre égető szükség van, de a hivatásos értékesítők helyett továbbra is előnyösebb azokat benzinre és vodka-ra cserélni feketén.

A falvakban az őslakoságnál (és a jövevényeknél is) a társadalmi struktúrák felbomlóban vannak, az erkölcsi normáknak nyoma is alig marad – különösen a fiataloknál. Az ellentmondások kiéleződnek, gyakori a tettlegesség. Kortól, nemtől függetlenül általános az alkoholizmus. A halálozási és öngyilkossági ráta továbbra is magas. E tekintetben a „rekordot” megdöböntő módon az Ob menti Vanzevát község tartja, melynek védőszelleme az Alsó világ és halál urának egyik megjelenülése. Az emberek önmaguk számára is érthetetlen, drasztikus változásokon mennek át, ki felemelkedik, ki elbukik – ezt védőszellemeik korszakváltó osztozkodásának tudják be, s fatalisztikusan élik meg. A terepmunka a családi tragédiák és a mindent beszövő rontások miatt sok nehézségbe ütközik, a tudományos módszertanoknak kevés hasznát látni.

A politikai élet a helyzethez képest nyugodt volt. A vezetők, fölérendeltek korruptség és cinizmusa, a maffiásodás a szocialista korszak értékelésének revíziójához vezet. A népből sokan biztonságosabbnak és emberségesebbnek tartják az előző rendszert, de erőszakos fordulatra még nem gondolnak. Konfliktus érik a nemzetiségi lakoságnál amiatt, hogy érdekeiket semmibe veszik a rajon vezetősége által kijelölt, idegen községi elöljárók.

A kultúra, szellemi élet komplementer jelleggel a gazdasági tendenciákkal ellentétes irányú. A keleti szlávság matriarchális típusú kultúrája az individualizáció feladatát ugyan nem tudja megoldani, viszont szublimálásban verhetetlen. Ez komoly tényező a Kelet és Nyugat közti hatalmi harcban, ahol éppen a nyugati (többnyire amerikai) enciklopedikus információáradat – az új világfelfogás modellje – és a romboló tömegkultúra szó szerint elsöpör mindent. A tudomány és kultúra kevésbé pénzigényes fajtái kifejezetten virágoznak, a közepesen költségesek (pl. a néprajzi, régészeti kutatások) alkalmasszerűen vegetálnak, de meglepően produktívak, a drága intézmények megszűnnek. A szellemi élet és közép-szintű vezetés egyre inkább a középkorú nők kezébe kerül, az ő világukat tükrözi (okosabbat ez idő tájt nem lehet tenni). Városunk ez évi szenzációja, hogy átadták a jó 10 éve épülő kultúrközpontot, helytörténeti-néprajzi, valamint képzőművészeti múzeummal, színházzal. Az amatőr festők, költők, tudósok alkotnak lel-

kesen, a tömegkommunikáció hatása mellett az ő személyes példájuk is hat az őslakosságra.

Az obi-ugor közélet és kultúra

1998 az átszervezések és a gazdaságosságot (azaz leépítést) célzó szakminősítések éve volt. Az év első negyede bizalomkeltően, több profi színvonalú rendezvényvel indult, különösen az Őslakosság, kőolaj, törvény című konferencia volt figyelemreméltó. A továbbiakban késő ősziig elakadt a központi pénzellátás, s a nemzetiségi intézmények jószerivel fizetés nélkül maradtak. Az utolsó negyedévre ismét beindultak a tervezett rendezvények, de pl. a könyvkiadási tervek többsége már nem valósult meg.

Az általános átszervezés jegyében a közigazgatás őslakossággal foglalkozó szervezetét (Kis Északi Népek Bizottsága), ami az Autonóm Körzet (oblaszty) Adminisztrációjához tartozott, az év végére formálisan feloszlatták. Az autonóm körzetnél csak a Hanti-Manszijszki Bizottság maradt, vidéki osztályai átkerültek a rajonok adminisztrációjához. Az északi népek érdekeit képviselő polgári szervezetnek, a Jugria Megmentése Társulásnak sok küzdelme volt az adminisztratív átszervezések, jogalkotás és finanszírozás terén. A 80-as évek végén alakult szervezet vezetősége mostanra abszolút világszínvonalú, Moszkvában is elismert, így soros közgyűlésén elnökét, a vogul T. Sz. Gogoljevát és annak helyettesét, T. A. Moldanovát újraválasztották. Kiemelkedő a titkár, Z. Sz. Rjabcsikova munkássága is.

A vezető tudományos intézmény, a hanti-manszijszki Obi-ugor Népek Újjászületése Tudományos Kutatóintézet tavasszal átesett az első nagy átszervezésen. Alapító igazgatója, a nyelvész kandidátus E. I. Nyomiszova átkerült az Oktatásfejlesztési Intézethez. Helyére a Berjozov környéki osztják etnográfus, M. A. Lapina került, akinek a hagyományos etikát leíró kandidátusi disszertációját nemrég korszakalkotó műként fogadták. Az előző igazgatóhelyettes, G. I. Bargyin, a neves keleti osztják sarkkutató meghalt, helyét a kazimi osztják származású néprajzi kandidátus, T. A. Moldanova (a Jugria Megmentése Társulás elnökhelyettese) foglalta el. Az intézmény folklór archívumát utóbbi férje, Ty. A. Moldanov, volt munkatársam vezeti. El is kel az erőskezű vezetés, mert az intézmény az átszervezéssel sajnos elvesztette önállóságát, s az Észak elsajátítása elnevezésű, komplex (nem nemzetiségi) kutatóintézet részévé vált. Az általános átszervezés idején a Jugria Megmentése Társulással összefogva sikerült kiharcolniuk mind a kutatóintézet, mind az archívumhálózat megmaradását. NB. kiváló érvként szolgált a professzionális képzést is lehetővé tevő, nemzetközi archívum megléte.

A tudományos vezérszemélyiségek, akiknek az egész világ előtt kell kompetensen képviselni kultúrájukat és érdekeiket, többnyire Nagyvezsda Vasziljevna Lukina tomszki néprajzprofesszor tanítványai. Mind a politikai, mind a tudományos vezetés mostanra a legéletképebb, s intellektuálisan is kimagasló, „hódító” kazimi réntartó osztjások kezébe került, akik az etikára nem sokat adnak, viszont letéteményesei minden győzelemnek. Az abszolút hatalmat a sámáni-fejedelmi nemzetségből származó, zseniális Moldanov-házaspár bírja, s mivel Lukina feltétlen támogatását élvezik, senki más közelükbe se érhet.

Az információkonjunktúra hihetetlen mértékű, a kelet-nyugat vetélkedésben mindenki biztosítani igyekszik saját információs monopóliumát az új világkorszakra, az élet rohamosan „scientifizálódik”. A helyi intézmények (mint pl. a Hanti-Manszijszki Körzeti Könyvtár) és egyéni szerzők úgy ontják a helytörténeti irodalmat és a XIX. századi orosz forrásmunkák reprintjét, mintha válságnak nyoma se lenne. A finnugor téma politikai veszélytelensége miatt futtatott. Már kialakult az etnikus = tudományos lét paradigmája: az ellehetetlenült osztják világ és identitás a tudomány (esetleg a művészet) tárgyaként élhető meg. Mostanra fordult ellenkezőjébe az intellektuális leblokkoltság. Az anyanyelvet ismerő (sőt gyakran az asszimilált), értelmesebb öslakosok versengve diplomáznak, hovatovább aki nem aspiráns, az nem is ember, aki nem doktor, az nem is tudós. Az ideál: Lukina aspiránsának lenni, könyvet adni ki a szülőfalu kultúrájáról. A nyelvet, kultúrát aligha ismeri jobban más, mint maga az öslakosság – így az utolsó pillanatban temérdek értékes információ menekül meg. A tudósképzésre nehéz feladat hárul, különösen hogy egyetlen orosz se beszél az obi-ugor nyelveket – egyre inkább a saját nemzetiségi értelmiségen a tanítás sora. Az intellektualizálódási folyamat hol az etnikus pusztulásnak, hol az újjászületésnek a kezdete, kissé érződik rajta az elkerülhetetlen „kolhozterv-teljesítési szindróma”, ami a valódi ugor szellemiséget fenyegeti. A tudományos konjunktúra még nem integrálja, hanem helyettesíti a hagyományos finnugrisztikát. Ha ez így megy tovább, az eredeti nyelvű szövegeknek vajmi kevés súlya lesz majd az orosz és angol világnyelven kiadott művekben – a tartalomra kíváncsi olvasótömeget úgyszem érdeklí, hogy milyen volt az ugor kultúra eredeti formában. A tudományos versengésnek az idén annyi hatása volt, hogy miután az archívum első öt évében a fonematikus lejegyzés meg sem indulhatott, most presztízsokból érdeklődni kezdtek iránta. Az év szenzációja, hogy a japán kulturologusok nagy befektetéssel és szupertechnikával felvették az osztják medveünnep legjobb énekesek által előadott változatát a Kazim folyó felső folyásán. Nekem meg volt tiltva a részvétel ezen az eseményen.

Érdeemes még megjegyezni, hogy a vallás terén a védőszellemek áldozati szertartásai „visszagyökeresedni” látszanak a középkorú nemzedéknél, bár ide-

ológiai alapjuk, folklórjuk fokozatosan elfelejtődik. Párhuzamosan bizarr képet nyújt a nyugati újprotestáns szekták igen aktív térítőmunkája a fiatalságnál.

A „revival” legtisztábban a közéleti tömegkommunikációban érződik. Az osztyák újság, rádió, TV rohamosan fejlődik, fiatal munkatársai nagyon ügyesek. Idősebb értelmiségi vezérszemélyiségek példájára kezd megújulni a hagyományos stílust továbbalakító egyéni énekköltés vagy versköltészet, ami az obi-ugor kultúrában az életerő visszatérésének biztos jele. Az újságban, rádióban kedélyes trubadúrverseny folyik (én is részt szoktam venni benne). Ez idő tájt a felső-kazimi erdei réntartóknál észlelhető olyan tendencia, hogy a hosszú kultikus énekeket, medveünnepi szertartásrendet videóról, magnóról megpróbálják visszatanulni. Nem kell különösebben prófétának lenni annak jelzéséhez, hogy ha a következő nemzedéknél „feléled” az osztyák kultúra, úgy ez a passzív nyelvismerettől az aktív énekköltésig az első folklór archívum mintáját fogja követni.

A folklórarchívum helyzete

Az 1998. év nem volt unalmasnak nevezhető. Szerződéselem közeledő lejártával az anyagi nehézségek és a riválisok nyomására a kollektívánál beállt a szokásos világvége-hangulat, miszerint távozással felosztatják az egész intézményt. Göncz Árpád államfő budapesti tárgyaláson, ill. a moszkvai Magyar Kulturális Központ közvetítésével támogatta a meghosszabbítás ügyét az autonóm körzet vezetőségénél, ami döntően hozzájárult a sikerhez. Támogató levelet küldött a művelődési- és közoktatási miniszter, a MTA Néprajzi Kutatóintézete, valamint több finnugrisztikai intézmény. A 2002 végéig érvényes új szerződést végül december elején írta alá V. Sz. Szondikov, a Hanti-Manysi Autonóm Körzet Adminisztrációjának vezetőhelyettese, ami az egyszerű egyéni szerződések szintjét jelenti. Az előkészítésben döntő szerepe volt a Jugria Megmentése Társulásnak és a hanti-manszijszki Obi-ugor Népek Újjászületése Tudományos Kutatóintézet vezetőségének. Szintén az ő érdemük volt az intézmény új státuszának kivívása, mikor az általános átszervezések során novemberben városi felettesünk közölte, hogy az archívum 1999. január 1-től megszűnik, mivel eltarthatását a rajon költségvetése nem tudja átvállalni. Az új szervezeti formában önálló jogi személyként, független munkarenddel működhet majd az intézmény.

1998-ban változni kezdett jogi státuszom: tisztázódott, hogy milyen regisztráció szükséges a Migrációs Hivatalnál, hogyan kerüljenek ellenőrzésre Magyarországra vitt gyűjtéseim, milyen különszerződésre van szükség, hogy az archívumban tárolt anyagomból publikáljak. Tavasszal a rivalizáló osztyákok részéről fenyegetés érte személyemet és az intézményt, ezért hatósági védelmet kellett kérni. Az autonóm körzet vezetősége, az elnöki helytartó (V. M. Kurikov) to-

vábbra is kitüntető jóindulattal viszonyulnak hozzám. Egyedül a közvetlen felettes, a városi Északi Népek osztálya részéről volt tapasztalható vezetői jogaim korlátozása és munkatársaim lekezelése, de az a probléma az önállósodással megoldódik.

Az ellátás improvizációk sorozatából állt. A technikai fogyóeszköz-ellátást sikerült februárban a Művelődési és Közoktatási Minisztérium által kiutalt 1000 USD segélyből Moszkvában beszerezni. Tavasz végén a körzet költségvetési intézményei finanszírozás és munkabér nélkül maradtak közel fél évre. A Kis Északi Népek Fővárosi és Városi Bizottságának diplomatikusságát dicséri, hogy az archívum dolgozói csökkentett mennyiségben ugyan, de folyamatosan kaptak fizetést. A munkaprogram váratlan változása miatt már nyáron kifogyóban voltak a videokazetták. Elsőként a Larus cég igazgatója, Nagy András nyújtott gyorssegélyt, a helyzetet véglegesen a Finnugor Világkongresszus 860 USD segélye oldotta meg Rubovszky Éva jóvoltából.

Ezúton is hálásan köszönöm mindenkinek a nekem nyújtott erkölcsi és anyagi támogatást!

A folklórarchívum munkája

Gyűjtés

A gazdasági nehézségek miatt terepmunkára nem volt lehetőség, a városban készültek felvételek. A kényszerhelyzetben minden tematikai megkötöttség nélküli néprajzi adatközlést dokumentáltak a munkatársak. Érdekes módon nekem az egyik legtermékenyebb évem volt (l. alább).

Feldolgozás

A belojarszkiji archívum számára 1998 méltán nevezhető „a (szöveg)fordítás évének”. Miután 1992-től kezdve meg volt tiltva szövegfordítások készítése és kiadása az intézménynél, tavalyi, első osztják forráskiadványunk (L. R. Homljak: Énekem, mesém ha tovább megy) után ellenkezőleg: megkövetelt lett a fordításos kiadás, és az egynyelvű osztják kiadvány nem számít tudományosnak.

Jelenleg az obi-ugor filológia döntő feladata ugyanis kettős: az utolsó teljesen hagyományos nemzedék repertoárjának mentése, és a közvetítőnyelv váltása (németről oroszra). A folklórmunkálatok több mint felét az teszi ki, hogy azoknak a nyelvi elemeknek (pl. frázis, formula), amelyeknek standard német vagy magyar fordítását gondolkodás nélkül írjuk, most orosz megfelelőt kell keresni.

Mivel a gyűjtő-fordítók kétnyelvűek, az értelmezések, jelentésárnyalatok hasonló eredetiségét egyetlen nem-anyanyelvű tudós sem tudná produkálni. Igaz, a fantáziálást és népetimologizálást sem. (NB. az eltűnő nyelvjárások esetében a lejegyzést kell fő feladattá tenni, mert a hangfelvételekről 10–15 év múlva nem lesz ember, aki „lehallja” a szöveget.

Az általam alapított archívum típusú intézményben a nyelv, szövegfilológia és szabadfordítás ismerete kötelező, a tudományos fordítás és apparátus kevésbé, hiszen gyors dokumentálás a cél. A veszélyeztetett obi nyelvjárást beszélő három munkatárs ilyen típusú, a kazimi származású Sz. Sz. Uszpenszkaja alkalmas tudományos feldolgozásra. Az archívumnak a nemlét határán épp bizonyítani kellett teljesítőképességét, a könyvírás divattá vált, terepmunka nem folyhatott. A megoldás kézenfekvő volt: forráskiadványok készítése. A fordítási stílus kidolgozása igen sok időt vett igénybe. A tudománytörténetben elsőként létrehoztuk a következő, vegyes hasznosítású kiadványtípust, mely tanulásra ill. folklór előadásra is alkalmas:

- osztják szöveg mellékjeles cirill írással;
- ugyanaz a szöveg latin betűs fonematikus átírással;
- professzionális kottamelléklet (Lázár Katalin, MTA ZtI);
- orosz fordítás jegyzetekkel;
- (magnetofon- ill. videofelvétel-melléklet).

A munkatársakkal WINWORD programmal az alábbi kiadványok kéziratát készítettük elő:

(1) Homljak, L. R.: Arem, monysem jel ki manl... (Énekem, mesém ha tovább megy...) – Griskina, P. A. tugijáni (obi) előadó mese- és énekrepertoárja, bővített, kb. 90 lap.

(2) Szlepenkova, L. P.: Vanysavat arat pa monysat (Vanzevái énekek és mesék) – Moldanova, E. E. (obi) repertoárja Sabarsina, Ny. gyűjtésében, kb. 90 lap.

(3) Schmidt É. (gyűjt., lejegyz.) – Pjatnyikova, T. R. (ford.): Arang monysat (Énekes mesék) – e kevésbé ismert műfaj szövegei prózai és énekes változatban, polnovái, berjozovi, suriskári nyelvjárás, kb. 110 lap.

Képzés

A fonematikus átírás használata eddig reménytelen volt, nem annyira a kezdő munkatársak színvonala, mint inkább az oroszországi tudomány közömbössége miatt. Kb. 3 kurzust vezettem előzőleg az archívumban, de az elsajátítottakat a munkatársak gyakorlás hiányában újra elfelejtették. Az idén váratlanul T. A. Moldanova, a hanti-manszjszki kutatóintézet igazgatóhelyettese a tudományos felkészültség kritériumaként követelni kezdte az átírás ismeretét. Az obi száрма-

zásúaknak, akik mindenben a reproductív szabályokat keresik, a tanulás többszörösen nehezebb, mint a kazimiaknak. Érdekes volt megfigyelni az egyéni el-sajátítási technikákat is. Kb. negyedévnyi gyakorlás után a lejegyzés, ha nem is hibátlan, de elfogadható lett.

A pétervári Herzen Egyetemen Sz. Uszpenszkaja kiváló eredménnyel befejezte tanulmányait, mindjárt három helyre hívták aspiránsnak. Valószínűleg át-megy a hanti-manszijszki kutatóintézethez. L. Homljak, aki egyben felső szintű szervező is, sikeresen befejezte a 2. évfolyamot.

Egyéb események

Júliusban tartották a Nemzetiségi Kultúrközpont és kollektívánk részvételével az obi Tugijáni falu – a hova munkatársaim java és fiktíven magam is valók vagyunk – újjáalakításának 60. évfordulóját. Ezt egybekötötték a hagyományos Pé-ter-Pál napi Vízfejedelem-ünnepség rekonstrukciójával. Elég megrázó dolog az obi falvak hivatalos szervezésű ünnepeit dokumentálni, ahol a megmaradt 4-5 hagyományos nagymama mellett az unokák a legújabb amerikai divatot hordják és táncokat táncolják...

Szomorú eseménye az évnek, hogy kezdő gárdánk volt munkatársa, Szemjon Leonyidovics Volgyin gyilkosság áldozata lett.

Schmidt Éva munkássága

A programok elég eklektikusan alakultak, mivel az utolsó pillanatig bizonytalan volt finanszírozásuk, sőt a szerződés és archívum megmaradása is. Kívánatos volt minden témát „elutazásképes” állapotba hozni. Így egyéni műszakként az éjjelek video- és magnófelvételek másolásával, komputeres szövegírással teltek.

Gyűjtés

Tavasszal pénz hiányában épp elkezdtem a városban lakó osztjások felgyűjtését, mikor a sors szeszélyéből az archívumnál szállásolódott el másfél hónapra az északi osztjakság leghíresebb előadószemélyisége, egy felső-kazimi réntartó gazda. Az idős ember a városi lakásban jobb híján meséléssel mulattatta magát, és élvezte, hogy a mai cinikus fiatalsággal ellentétben még kompetens kérdéseket is felteszek neki. A stúdiószerű környezetben mesékkel, mondákkal, kisebb részben énekekkel, egyetemi előadásnak beillő magyarázatokkal betelt az egész évi 8 mm-es videokazetta-ellátmány. Egybevéve tavalyi gazdag gyűjtésemmel, a 100 órát jóval meghaladó felvétel az eddigi legnagyobb egyéni pró-

za anyag az osztjákoktól. Az egészről két VHS másolatot készítettem, egy példányt természetesen hazahoztam. A továbbiakban két probléma merülhet fel: (1) a Felső-Kazimra specializált osztják kutatók letilthatják a szerzői jogot; (2) a többségében longplay üzemmódban felvett anyagot át kell kódolni digitális technikára.

A belföldi szerződések (a berjzovi archívummal ill. a szalehárdi kutatóintézzel) és a nyári expedíció kölcsönös pénzhiány miatt nem valósulhatott meg. Mindössze a Kunovát folyó torkolatához látogattam el ősszel egy hétre, hogy medveünnepi folklórgyűjtéseim ellenőrizsem. Télen közelebb, Polnovátban munkálkodtam a Hold-ünnep rekonstrukcióján. Annak a programnak keretében, amely szerint a veszélyeztetett nyelvjáróterületekről egyéni világkép- és életmód-elbeszélések gyűjtendőek minél nagyobb terjedelemben, egy 76 éves asszonytól kezdetként jó 25 óra videobeszélgetést vettem fel. Így szülőfalujának, Pastarinak nyelvvariánsa van legjobban dokumentálva az obi területen kb. 40 órányi anyaggal. Ugyaninnen származik az a 75 éves, énekművésznek beillő asszony, aki legszebb dalait „ajándékol a magyaroknak” videóra énekelte.

1998-ban egyes korábbi felvételek pótmásolataival együtt kb. 160 órányi hang- ill. videoanyag került Magyarországra.

Feldolgozás

A saját tervezésű fonematikus (ill. mellékjeles cirill) komputerprogram az idén már lehetővé tette nagyobb mennyiségű szöveg írását, segítségével pl. a kultikus éneklés majdnem az elhangzás gyorsaságával jegyezhető le. A következő fonematikus írású anyagok készültek el:

(1) Pastari nyelvi standard szövegek (a standard kiejtés meghatározása céljából „finom lejegyzéssel” írt prózaszöveg), Molnár Zoltán, a MTA Nyelvtudományi Intézet munkatársa végzi majd az elemzéseket – 80 lap;

(2) „Énekes mesék” kiadvány kézírata – 40 lap;

(3) Az 1993. évi polnováti medveünnep teljes repertoárja – 180 lap.

(4) Sz. T. Tojarov (Kunovát) medveünnepi énekei – 130 lap;

(5) Elkészülőben van vogul énekgyűjtéseim előlejegyzése kottázás céljára, amit Lázár Katalin végez majd. Minden anyagot hajlékonylemezen Magyarországra is áthoztam.

Nyelvészeteti kutatás

Bár terepgyűjtés nem volt lehetséges, a nyelvjárási variánsok nyelvtanának kidolgozása nem szünetelt. Ebben az évben a magyarokat különösen érdeklő berjzovi nyelvjárás volt a soron. Ennek különböző változatain gyűjtött Reguly és

Pápay József. A XIX. századi szövegek nagy része ide tartozik anélkül, hogy valaha hallható lett volna. Egyik tanítványom, az aspiránsnak készülő Z. Rjabcsikova e nyelvterületről származik, témája a morfológia leírása. Elkészítettem a magnós, ill. videós dokumentációhoz szükséges komputeres táblázatok többségét, megkezdődtek a felmérő felvételek.

Oktatás

Több oktatási terv közül végül a következők valósultak meg:

- (1) fonematikus lejegyzés, polnováti (= obi) nyelvjárás – az archívum munkatársainak;
- (2) fonematikus lejegyzés, szövegfilológia, serkáli nyelvjárás – L. V. Liszkóvának, a berjzovi archívum munkatársának;
- (3) fonológia, morfológia, berjzovi nyelvjárás – Z. Sz. Rjabcsikova aspiránsnak;
- (4) szupraszegmentális szint, polnováti nyelvjárás – PhD témakonzultánsként Molnár Zoltán tudományos kutatónak.

Együttműködési szerződések

1998-ban az obi-ugor társintézményekkel való munkamegosztás és szerződések új változatát dolgoztam ki és terjesztettem elő. Eszerint az obi-ugor csoportok állapota, és kultúrájuk dokumentálása szerint két kategóriát kell megkülönböztetni: a „normál” és az „extrém” kategóriákat. Az előbbi a jobb helyzetű, folyamatos kultúrájú csoportokra vonatkozik, s kutatási programja kb. megfelel az oroszországi átlagnak. A Hanti-Manysi Autonóm Körzetben sajnos csak egy ilyen csoport van: a réntartó kazimi osztjások. Mivel erdei szállásaikon 1000 fő fölötti nyelv- és hagyományhordozójuk van, a tudományos munkatársak és kutatási projektek az ő köreiből kerülnek ki. Az összes többi csoport „extrém” helyzetű, azaz nyelvük, alapkultúrájuk egy nemzedéken belül eltűnhet. Mivel képviselőjük kevés, kádereik szét vannak szórva, dokumentálásukra sem jut kellő lehetőség az utolsó pillanatokban. A „természet törvényei” értelmében minél veszélyeztetettebb egy csoport, annál kevésbé törődnek vele.

Az extrémén veszélyeztetett csoportoknak különleges dokumentációs projektre van szüksége témánkénti kérdőíves gyűjtőprogramokkal, amatőr gyűjtők betanításával stb. Ez intézménytől függetlenül összefogna egy kompetens kutatókból álló csapatot, amely másodlagosan lenne csak valamely helyi intézményhez csatolva, finanszírozása is külön történne. Próbaképp felvázoltam az Ob menti serkáli, berjzovi, polnováti osztják, valamint obi vogul csoportok dokumentációs tervét. Tervezni nem nehéz, mert náluk sajnos egy ké z e n m e g -

számlálhatók a nemzetiségi falvak és bennük az idős emberek. Minimális programként legalább azt kellene elérni, hogy falvaként egy helybéli magnetofonnal rögzítse a nyelvet bizonyos beszélgetési tematika alapján. Társintézményként az illetékes berjzovi archívum jön számításba. A projekt finanszírozását akár külföldi forrásból, alapítványok segítségével is biztosítani kell, a belföldi vezetőség jóindulatú ugyan, de anyagi támogatása kiszámíthatatlan.

A korábbi együttműködési programok (Reguly Antal, Pápay József szövegeinek újrafeldolgozása, Ny. I. Tyerjoskin szövegeinek fordítása stb.) természetesen érvényben vannak, de a partnerek anyagi gondjai és túlterheltsége miatt csak alkalomszerűen valósulnak meg.

Egyéb események

Júniusban volt 50 éves születésnapom, ami az oroszországi etikett szerint valóságos népnünnepélyt kívánt volna. Mivel épp a legnagyobb válság idejére esett, szerencsére csak szűk osztják körben volt megtartva, bár a nemzetiségi sajtó és rádió elég sokat foglalkozott vele. Itt mondok köszönetet mindenkinek, aki üdvözlétét küldte ez alkalomból. 1998-ban a Nyelvtudományi Társaság nekem ítélte az újonnan alapított Zsirai-díjat.

A folklórarchívum fejlesztési feladatai

A tapasztalatok alapján továbbra is célszerű a „csak arra számíts, amit magad érsz el” elvet tartani, mert ha jóindulatban nincs is hiány, pénzben biztosan lesz. Az anyag mentésével késlekedni nem lehet, egyrészt, mert kihalnak az adatközlők, másrészt, mert ki tudja, mit hoz a jövő. Így különböző magyar forrásokból az alábbi kiadásokat kell fedezni:

(1) 1 db Budapest–Moszkva–Budapest egy éves lejáratú repülőjegy Schmidt Évának (a MTA, ill. valamely Göncz Árpád által kijelölt pénzalap szokta fedezni);

(2) A folklór archívum éves technikai fogyóeszköz-ellátmánya: video- és audiokazetták, komputerlemezek, akkumulátorok, adapterek, stb.; 1000 USD moszkvai levásárlással (az OM vállalta magára).

(3) Az amatőr gyűjtőhálózat ellátása: évi 5–6 Sony asztali diktafon (9000 Ft), egyszerű külső mikrofonok, kazetták – a Finnugor Világkongresszus Magyar Nemzeti Szervezete vállalja;

(4) A hangrögzítésben még most februárban ki kell alakítani a digitális rögzítőtechnika lehetőségét, enélkül már Szibériában sem számít profinak egy akusz-

तिकai munkát végző intézmény. Ez 2 db mikrodiszkes diktafon (100 000 Ft/db), 2 mikrofon és 1 akkumulátor (összesen kb. 80 000 Ft), valamint 30 mikrodiszk (1000 Ft/db) beszerzését jelenti. Ugyanez a technika lényegesen olcsóbban beszerezhető valutával Bécsben.

(5) Komputerbővítés. Az év második felére lehetővé kell tenni a digitális felvételek komputeres kezelését. Ehhez az archívum 386-os komputerébe Pentium-166 vagy 200-as alaplapot, és ennek megfelelően bővített memóriát kell szerelni – finanszírozót kell találni.

Munkabeszámoló az 1998-as évről

A tárgyévben nemzetközi együttműködés keretében Oroszországban, Belojarszkij város Északi-osztják Folklorarchívumának vezetőjeként dolgoztam. Munkásságomat a MTA saját programjaként tartja számon.

Kutatási témák

Hitvilág

(a) Igen sok érdekes adat a világrendről, mitikus funkciókról, a medvekultuszról, légyölő galóca használatáról, helyi szellemek mondái stb.. (b) A kunováti medveünnep rekonstrukciójának második előgyűjtése. A decemberre tervezett ünnep a szalehárdi partnerek anyagi problémái miatt nem valósult meg. (c) Polnovát-környéki gyűjtés, különös tekintettel a Hold-ünnepre és annak rekonstrukciójára. (d) Egy Pastar falusi asszony világképe 1. rész: természeti környezet. A 76 éves asszony mintegy 20 órányi beszélgetésben kb. az állatvilág leírásáig mondta el hagyományos nézeteit, visszaemlékezéseit, de a munka a teljesség igényével folytatódik. A (c) pont kivételével minden gyűjtés videón van.

Folklor

(a) Az 1997-es felső-kazimi gyűjtés folytatása a leghíresebb előadótól. A már tavaly rekordnak számító anyag most kb. 60 órányi mese- és mondaszöveggel bővült stúdiókörülmények között. (b) A kunováti medveünnepi folklor pótgyűjtése magyarázatokkal. (c) Obi egyéni énekkincs. Ez évben sikerült meggyőzni egy 75 éves, szinte énekművésznek beillő asszonyt, hogy pastari-tugijáni repertoárját ill. dallamkészletét stúdiószerűen adja elő. Az anyag igen érdekes, mivel az én 1980–82-es anyagom variálódási szabályai is tanulmányozhatók rajta – még mielőtt eltűnne az obi osztják tájstílus. Lázár Katalin az anyagot lekottázta.

Nyelvészet

(a) Dialektológiából elkészült a berjzovi nyelvjárás komputeres gyűjtőprogramjának nagy része. Anyagiak hiányában terepen nem lehetett dolgozni. (b) A nyelvjárás beszédetelon-gyűjtemény kb. 25 óra pastari anyaggal gazdagodott. A polnováti nyelvjárás e faluja véletlenszerűen került előtérbe, mostanra olyan óraszámú homogén szabadprózai anyag van videóra véve, amelyről nyelvész nem

is álmodhatott. Lejegyzett részei a szupraszegmentális elemek vizsgálatára szolgálnak (Molnár Zoltánnal együttműködésben).

Szövegfeldolgozás

1998-ban WINWORD-re fonematikus átírással lejegyzett osztják szövegek: (a) V.97.TU.1–2. Griskina, P. A., Leljhova, U. P. prózai szöveg szupraszegmentális elemzésre, 80 lap; (b) énekes mesék és szüzséik (fonematikus és cirill) 40 lap; (c) az 1993. évi polnováti medveünnep, 180 lap; (d) Tojarov, Sz. T. (Kunovát), medveünnepi énekek, 130 lap.

Tudománytörténet

Pápay József „kazimi” énekesének, Vaszilij Mikiskinnek az unokájával sikerült végre személyesen megismerkedni. Az öregember süketsege miatt az informálódás szinte lehetetlen, de fiai készséggel vállalkoztak adatgyűjtésre. Elkészült az osztják oktatás számára a terepkutatók és szöveggyűjtések összefoglalója.

Terepmunka

(a) Lophari (Kunovát folyó) 1998. szeptember, 1 hét, medveünnepi folklór utángyűjtése. (b) Polnovát (Kazim-torkolatvidék) november, 1 hét, népszokáskutatás. A kiküldetési költség fedezetének hiányában más terepmunkára nem volt lehetőség, de igen sok felvétel készült beutazó és városi adatközlőkkel.

A hazai oktatásban való részvétel

PhD témakonzultáns Molnár Zoltán (MTA NytI): Az északi osztják nyelv szupraszegmentális szintje című disszertációjához.

Ismeretterjesztő tevékenység

Interjú a Magyar Televízióban (Hoppál Mihállyal), 4 osztják rádióadás, 4 osztják sajtóközlés.

Lektorálások, szerkesztői munka (külföldi)

Szlepenkova, R. K.: Vany savat arat pa monysat (Vanzevái énekek és mesék), Belojarszkij.

Homljak, L. R.: Arem, monysem jel ki manl (Énekem, mesém ha tovább megy): újraszerkesztés. Belojarszkij.

A tárgyév kéziratai

Schmidt, É. – Pjatnyikova, T. R.: Arang monysat (Énekes mesék), Hanti-Mansijszk, kb. 120 oldal, kottával.

Jelentés a belojarszkiji Északi-osztják folklórarchívum 1999. évi munkájáról

Általános helyzet

1999 az ellentétes tényezők kiegyenlítődésének éve volt a Hanti-Manysi Autonóm Körzetben. Két téren is komoly válsághelyzet volt: a természetben és az országos politikában. A tavalyi árvizek után reménykedtünk, hogy ezzel az ezredfordulós népi vészjóslatok már teljesültek, de nem: a nyár a század harmadik legnagyobb áradását hozta. Az Ob folyó falvai megannyi apró szigetnek lát-szottak az elárasztott kaszálók, legelők közt, s a maradék marhaállományt újra téli kényszervágás sújtja. A haljárás kiszámíthatatlanná vált, nem nyújtott biztos jövedelmet. A réntartó vidékek sem jártak jobban: tavasszal a hőmérséklet-ingadozás miatt olyan vastag jégkéreg keletkezett a havon, hogy a táplálék után kutató rének nem tudták patájukkal megtörni. A tundrákon (különösen a Jamal-Nyenyec Autonóm Körzet területén) ezrével halt éhen a jószág. Csodálatos módon azonban a Kazim folyó erdősebb tájain viszonylag kevés volt a veszteség.

A nagypolitika szerencsére csak közvetetten jut Nyugat-Szibériába, az átlagpolgár számára a feszültségek a bevándorlók ellenőrzésének szigorításában tükröződnek. Ez utóbbi jogos is, hiszen a reményteljes olajvidékeken igen nagy a népesség fluktuációja. A jugoszláv válság idején nekem mint kívülállónak rejtélynek tűnt, hogy a Hanti-Manysi Autonóm Körzet területén a sok nyugati vállalat és partner hogyan működik együtt a helyiekkel az adott körülmények közt. A továbbiakban a csecsen háború és a választások borzolták az idegeket, de a többi területhez képest nyugodt volt a helyzet. A világtendenciák ugyanis mind az éghajlati, mind a politikai válság révén egyképpen hatottak: meredeken emelkedni kezdett a kőolaj- ill. földgázigény – és ezzel a körzet bevétele. Az előző időszakhoz képest valóságos aranykor köszöntött be, amire azonban a belpolitika jövődjének megkeményedésének árnya borul...

A fejlődési tendenciák egyre erősebben polarizálódnak. A Hanti-Manysi Autonóm Körzet hatalmas beruházásokat végez, az orosz hagyományokkal ellentétben újabban az infrastruktúrát is fejleszti. A főváros, Hanti-Manszijszk építkezései láttán felsejlik, hogy ez az Amerika-szerűen kevert lakosságú és kultúrájú terület Oroszország jövődjének központja lehet. A gazdag olajvárosok ipari lakossága műszaki felszereltség és igények tekintetében száguld a nyugati civilizáció után: komputer, internet, szatelitantennák, valutaszámlák, külföldi kapcsolatok terjednek szélesebben. Van valami borzongató abban, ahogy a tajgai városkákban a gyerekek banánon, Danone joghurton és Walt Disney videókon nevelkednek – feltéve ha szüleik megkapták a fizetést. A gazdasági helyzet lassan ki-

kezdi a hagyományos lelkületet, jó ismerősök egyre gyakrabban szabadkoznak egymás előtt: nem engedhetik meg maguknak, hogy fizetség nélkül segítsenek. A lét alapjai azonban továbbra is szöges ellentétben vannak a fogyasztói társadalommal, amennyiben az egész lakosság számára kötelező a „despecializáló önkiszolgálás”, így burgonyával, zöldséggel, hallal és bogyókkal minden családnak el kell tudni látni önmagát. Az ösztársadalmi edzőprogram tehát folytatódik – szükség esetén bármelyik nénike túlélőbajnokságot nyerne a civilizált emberrel szemben. Ennek biztos jele, hogy az anyagi javakkal ellentétben Oroszország teljesen önellátó lehetne szellemi téren. A pénzhiány ellenére pezseg a kultúrélet, a színházak, kiállítások, honi kiadványok, – tulajdonképpen rejtély, hogy (a tudományon kívül) miért fogyasztanak mégis annyi import kultúrterméket. A Hanti-Manysi Autonóm Körzet egészen egyéni kulturális arculatot vett fel az ezredfordulóra: tehetségkutatók, versenyek, fesztiválok, sajtóbemutatók sokasodnak, nemsokára az egyetemek megnyitására kerülhet sor.

Az iparral ellentétben a mezőgazdaságban nincs javulás, annál kevésbé, mivel könnyebb az élelmiszert importálni, mint előállítani. A falvakban tovább tart a kolhozrendszer utáni káosz: a termelés és feldolgozás szervezetlen, a felvásárlási árak alacsonyok. Állatot nem érdemes tartani, csak egyéni húsellátásra. Az új termelőközösségek és farmgazdaságok támogatás hiányában nem különösebben életképesek. A falvakban 4-5 közszolgálati munkakörön kívül már évek óta nincs munka. Az a tisztas megélhetés, amit a 1970–80-as években bármely szovhoztag biztosítottnak tudhatott, most álomnak tűnik. Az egyéni gazdák a termelőeszköz és a motorcsónak, motoros szán költségeit nehezen tudják kitermelni. Legelterjedtebb a sózott vagy fagyasztott hal – benzin, ill. friss lazac – vodka csereakció. Szerencsére a halkereslet, valamint a korrumpálhatóság végtelen, így a lazacvaluta mindenféle ügyes-bajos dolog megoldására, képzettségek megszerzésére kiválóan alkalmas.

A legnehezebb a helyzet az Ob menti kisebb nemzetiségi falvakban (Pastori, Tugijáni, Vanzevát) ahol a világrendváltás éppen egybeesik a közp generáció nyelv- és kultúraváltásával. Itt valóban nincs mihez tartania magát az embernek, nem is lehet csodálkozni a születésszám csökkenésén (a 70-es évek átlag 5 gyerekes családjaival szemben kb. 2 gyerek), az alkoholizmuson, erőszak- és öngyilkossági hullámon. Az obi osztják és vogul nemzetiségek férfiági kihalása folytatódik, egyszerűen emberként megmaradni – különös kegye az isteneknek. A Kazim felső folyásán a réntartók falvait (Juilszk, Num-To) most éri el a degradáció és a fiatalság nyelvváltása. A vegyes nemzetiségű nagyközségekben is fel van borulva minden norma, s természetesen a civilizálatlanabb fél kerül alul. Mindenfelé veszélyeztetve vannak a őslakosság halászó és bogyógyűjtő helyei, bár az illetékes felügyelőségek kíméletlen rendszabályokat hoznak a portyázó ipari lakosság távoltartására. Megrendítő tapasztalás a világtendenciák orosz-

osztják változata. A falusi életmódra jellemző lett, hogy az emberek leginkább csak termelési kényszer és ivászat alkalmából jönnek össze, különben TV és rádió uralta otthonukban vannak. A rokonság elidegenedését a gazdasági egymásrautaltság sem tudja megakadályozni. Az egyéni élet ünnepeit tartják (ez régen kevésbé volt jelentős az obi-ugoroknál), de ha felülről nem szervezik őket, közösségi eseményre nem vállalkoznak. A falvak klubjai késdobálós diszkó céljára szolgálnak, a könyvtárak valamivel jobban működnek. A falusiak tanulási törekvései az államilag finanszírozott közép- és felsőoktatási helyek erősebb szelekciója miatt csökkentek.

Ellentendenciaként a munkanélküliség és a községi élet romlása miatt mind több időt töltenek az erdei réntartó szállásokon nemcsak az idősek, hanem a középkorúak is. Ezen minivilágokba ugyan belezavar az ipari termelés és az internatusi oroszosítás, de a kazimi osztják ember legendás önállósága és kreativitása révén kétségkívül az etnikus túlélés letéteményeseit láthatjuk bennük. A központi nemzetiségi vezetés rének juttatásával segíti elő azt a paradoxont, hogy a szarvas az általa követelt életmóddal megmenthesse gazdáját. Sajnos az obi halászszállások nem mutatnak ilyen életképességet. A világvégehelyzet különben nem sokára átfordul: akinek úgy volt rendelve, az már elitta magát és/vagy meghalt. A 90-es évek közepén az erős személyiségű nőké volt a vezető-fenntartó szerep, majd az életképes közép- és fiatalkorú férfiak is kezdtek kiállni az alkoholkényszerből. A fordulatot abból lehet érzékelni, hogy kezdenek feltűnni tehetséges (többnyire kazimi) férfi vezetők mind a közéletben, mind a tudományban.

Az 1999. évben tovább fokozódtak az ember fizikumát és pszichikumát igénybe vevő változások, melyeket a kozmikus erők évezredvégi átalakulásának tudnak be a mind az oroszok, mind az őslakosság. Talán a szubarktikum szélsőségei miatt érződtek olyan erősen, mintha bizonyos szerveket egymás után „kicserélték” volna. A lakosság nem annyira etnikumtól, mint inkább személyiségtípustól függően érrendszeri, hasüregi, izületi, allergiás rendellenességek sorozatával küszködött, ami intézményem dolgozóinak és nekem is nem kis teljesítménykiesést okozott. Most már szinte ránézésből látszik, hogy ki tud átállni a XXI. század energiájára: az obi osztják népességénél, ahova magam is számítok, 10 fő közül kb. 2-3 sikeres ebben.

Az obi-ugor közélet és kultúra

1999 sorsdöntő év volt a vogul-osztják történelemben: elkövetkezendő nagy változások fordulópontja. Azok a folyamatok, melyek már a 90-es évek közepétől érezhetők voltak, most jelentek meg teljes nyíltságukban. Nem tudhatjuk, megmarad-e az obi-ugor, pontosabban az osztják etnikum, de az már bemérhető,

hogyan – hogyan. Legközelebbi nyelvrokonaink természeti nép minőségükben kezdtek eltűnni a föld színéről, és ugyanezen az elven születnek újjá. Mostani dinamikájukat is inkább valamiféle természeti-kozmikus erő irányítja, semmint emberi. Ennek „programja” szerint egyetlen kiválasztódási kritérium van: az előre irányuló energetika, akár személyben, akár csoportban, akár valami ügyben nyilvánul meg. Hozzá képest a konkrét hagyományos kultúra vagy a nyelv másodlagos, és ha nem párosul kellő „előre-energiával”, azaz kreativitással, változó korszakunkban veszélyesen merev. Épp ezért a fiatal felemelkedő rétegnél nem az etnikus formák, információ ismerete a fontos, hanem az az energia és személyiségminőség, amivel e formák a jelen helyzethez adaptálhatók. A formákat bármikor el lehet sajátítani, ha van energia. Így aztán az obi-ugor kultúra olyan gyors változásban van, hogy leginkább emiatt alig azonosítható önmagával.

Az életenergiákat (többek közt) az oltotta ki, hogy az emberek igazi etnikus cselekvésprogramjukban folytonosan passzivizálva voltak. E merevgörccsből csak úgy szabadíthatók ki, ha állandóan aktivizálva vannak etnikus programokban, melyek egyben új közösségi tudatot és struktúrákat fejlesztenek ki. Itt élesen elválik az újjáéledésben résztvevő városi és községi értelmiség és a falvak ellehetetlenült kolhozlakossága. Az aktivizálódás fő formái: tanulás, tudományos munka, szervezőmunka, művészi tevékenység. A vállalkozói tevékenység kevésbé látványos, de szintén van. Amit az ember megismer, kigyakorol, elér, azonnal hasznosítania kell, hogy társadalmi visszajelzést kapjon. Ez volt az alapja a rendezvénytúltengésnek, melynél egyáltalán nem az a fontos, hogy a befektetett pénzhez képest milyen konkrét eredményei lesznek. Mivel bármilyen etnikus irányultság azonnal kamatoztatandó, divatba jött a mini-múzeumok, folklór együttesek, népművészeti körök alapítása, a disszertációírásról már nem is beszélve. A kulturális életben ádáz rivalizálás folyik, ami kétségkívül a leghatékonyabb aktivizáló és identifikáló tényező.

Az újjászületésben a nemzetiségi adminisztratív vezetés legjobb esetben is csak kivitelezői szerepet játszik. A szellemi irányítás a hanti-manszijszki Obi-ugor Népek Újjászületése Tudományos Kutatóintézet és a Jugria Megmentése Társulás vezetésénél van. Az előbbinél a tavalyi vezetőségváltás után megtörtént a nagy áttörés: az etnikus kultúra nemzetközi szintű központjává vált. A saját kultúra felfedezése és a világ tanítása, az etnikus létnek tudomány formájában való megélése lázba hozta a megfiatalított gárdát, publikációik száma és minősége sokkal nagyobb népeknek is dicsőségére válnék. Tavaly az igazgató, M. A. Lapina adta ki disszertációját az osztják etiketről, az idei év szenzációja az igazgatóhelyettes, T. A. Moldanova könyve: A kazimi osztjákok ornamentikája. Szemantika, mitológia, eredet; valamint férje, Ty. A. Moldanovnak az északi osztják medveünnepek világképéről írt monográfiája – az első „belső szemléletű” leírás. Ők készítenek egy terjedelmes mitológiát és medveünnepi folklórkötetet, amely

a prózai kötettel, valamint R. I. Rombangyjeva vogul kötetével együtt nemzetközi standard szerinti sorozatot alkot. Továbbra is a fő vezérszemélyiség és ideál, aki megérdemelné a „Nyugat-szibériai Tudomány Anyja” nevet: N. V. Lukina tomszki professzornő, mindenki hozzá és vele írja munkáit. Sajnos a finnugrisztikai filológia 150 évének eredményei még mindig mellőzve vannak. A kutatóintézet immár 5 folklór archívumból álló hálózat felügyelő szerve (l. melléklet). Tavasszal ezek közreműködésével tartották a szépen fejlődő Jugriai Előadások című éves konferenciát, decemberben pedig Szurgutban egy nemzetközi irodalom- és folklórkonferenciát, melynek 5 magyar résztvevője volt. Az obi-ugorok kutatása iránt rendkívül nagy az érdeklődés, jónövű belföldi tudósok szerződnek hozzájuk kutatni és oktatni, a külföldi látogatók egymás sarkát érik. A magyaroknak igencsak igyekezni kell, hogy tartani tudják kezdeti előnyüket.

A Jugria Megmentése Társulás a fő érdekvédelmi szerv, 1999. augusztusában ünnepelte 10 éves fennállását. Visszagondolva az alapító 6-7 elszánt hölgyre, hajdani rozoga irodájukra, úgy tűnik, több századnyi fejlődést tettek meg e rövid idő alatt. Nagyszabású jubileumukra Ugorföld minden sarkából érkeztek a résztvevők. Egész nyáron működtek a már hagyománnyá vált (és magyar példáról vett) etnikus gyerektáborok, a „visszaetnizálás” közkedvelt eszközei.

1999 sorsforduló volt a kultikus életben is. A vogul-osztják sorsot meghatározó főbb istenségek szent helyeinek felújítása megtörtént, az ezredfordulót kísérő különleges szertartások, melyektől a szó szoros értelmében e népek élete függ, megkezdődtek. Vezsakoriban, a medvekultusz központjában, és Muligortban, Kaltés főistennő falujában új kultuszházat építettek. Vezsakoriban nyáron közösségi áldozatot mutattak be a nép kihalásának megállításáért. Korszaknyitó esemény volt, hogy az ugorok legfőbb védelmezőjének, a lovas Világügyelő Férfi istenségnek teljesen új szent helyet alapítottak az elhagyott régi hely környékén, és megújult néhány mellékfolyó forrásvidékének védőszellemé is.

A folklórarchívum helyzete

1999-ben jelentős előrehaladás történt, amennyiben felügyelőszervünk, a hantimanszijszki Obi-ugor Népek Újjászületése Tudományos Kutatóintézet Minősítő Bizottsága végre tudományos káderekként újraigazolta munkatársainkat, akik munkaviszonyuk során mind felsőfokú végzettséget szereztek. Ez adminisztratív újraalapozta az archívum kollektíváját és munkarendjét. Öröndetes, hogy az Északi Fond és az autonóm körzet vezetősége kiállt mellettem, mikor a kutatóintézet igazgatóhelyettese egyik, esti tagozaton idén végzett munkatársamat javasolta helyettem vezetőnek, illetve megtagadta intézményünkötől az igazgatóhelyettesi státusz bevezetését. A felső segítség eredményeképp 9 év után

vége az adminisztratív és ellátmányozói munka egy részét kinevezett helyettesre hagyhatom. Archívumunk a hanti-manszijszki Obi-ugor Népek Újjászülé-
tése Tudományos Kutatóintézetnél működő Központi Folklórarchívum után a
második legjobb az autonóm körzetben, sőt Je. I. Rombangyjeva, a filológiai
tudományok doktora, az egyetlen hivatásos finnugrista szerint szövegfilológiai
potenciáljának sem Moszkvában, sem máshol nincs párja.

A Hanti-Manysi Autonóm Körzet legfelső vezetése és más hivatalos szervei
továbbra is kitüntető jóindulattal kezelik személyemet és ez idáig maximális tü-
relmet gyakoroltak ügyes-bajos dolgaiban. A pénzügyi igazgatás és ellátás is
jobb volt, mint valaha. Fellendülésünk az Északi Fond vezetőjének, az igen jóin-
dulatú, kiváló vezetői képességű V. V. Szafronovnak, a Jugria Megmentése Tár-
sulás titkárának, Z. Rjabcsikovának, valamint igazgatóhelyettesemnek, L. R.
Homljaknak köszönhető.

Kiemelt köszönet illeti az archívumot támogató
magyar szerveket: a Művelődési és Közoktatási Minisz-
tériumot, a Finnugor Világkongresszus Magyar Nemzeti
Szervezetét, a MTA Központi Hivatalát, valamint a
Larus Holdingot az általuk nyújtott segélyért.

Ebből sikerült fedezni egy digitális magnetofonnak, az amatőr gyűjtőhálózat
lejegyzőmagnetofonnal való ellátásának, az évi kazetta- és fogyóállománynak,
valamint évi hazautazásomnak költségeit.

Az év elején a helyi finanszírozás szokás szerint gyenge volt, saját költségen
jártam gyűjteni. Később, az olajárak emelkedése után soha nem látott bőség
köszöntött ránk. Külön keretet kaptunk terepmunkára, rendezvényeken való
részvételre, szerződéses segítők fogadására, majd engedélyezték irodabútor és
egy korszerű Celeron komputer beszerzését. Kiadványra tervezett pénzalapunk-
ból az év végén vehettünk még egy hasonló komputert, nyomtatót, és egy 8 mm-
es videokamerát. A valódi szenzáció ezután jött: az Északi Fond megvesz
az archívum céljára egy négyszobás lakást a mellettünk épülő
betonházban márciusi beköltözéssel! Végre önálló helyiségeink lesznek, amiket
magunk alakíthatunk, megszűnik a kilakoltatás veszélye. Lassan már minden
együtt lenni látszik ahhoz, hogy a Folklórarchívum igazi etnikus megőrzőköz-
ponttá váljon, kivéve az adminisztratív státust...

Időközben ugyanis az archívum a Hanti-Manysi Autonóm Körzet közigazga-
tási rendszerének és nemzetiségi tudományos szervezésének fejlődésével jogilag
egyre lehetetlenebb helyzetbe került. Megértéséhez vázolni kell e különleges
sorsú intézmény történetét. Az obi-ugorság első folklór archívumának megala-
kítására 1991-ben hívtott meg a Hanti-Manysi Autonóm Körzet vezetősége a
Művelődési és Közoktatási Minisztérium vezetésével megbeszélte együttműködé-
si terv alapján. Megfelelő igazgatási struktúra hiányában az intézmény eleinte az

„ideiglenes alkotói kollektíva” jogi kategóriájába került, finanszírozása, adminisztrálása a rajon Adminisztrációjának Kulturális osztályán keresztül folyt. Szakmai felügyelőszerve a hanti-manszjszki Obi-ugor Népek Újjászületése Tudományos Kutatóintézet lett. Az 1990-es évek közepén a Kulturális osztály átadta az archívumot az őslakosság ügyeit igazgató Északi Népek osztálya (Komityet po gyelam malocsiszlennüh narodov Szevera), utóbbi pedig 1999-től átkerült az Autonóm Körzet központi igazgatásából a rajonokéba. Természetesen a provinciális hivatalnokoknak (orosznak, osztjáknak egyaránt) semmi közük a tudományhoz, számukra teher az archívum ügyintézése, s minden úton szabadulni igyekeznek tőle.

A helyzet már 1998-ban megérett arra, hogy az archívum önállósodjék. Ehhez ismét alapító, finanszírozó, felügyelő intézmény, valamint nomenklatúrába illő intézményi besorolás szükséges. A jelenlegi szabályok szerint azonban „archívum” kategóriaként besorolva önálló intézmény nem létezhet: így a fővárosi Obi-ugor Népek Újjászületése Tudományos Kutatóintézet fiiláléjává (vagy az oroszországi levéltári hálózat tagjává?) kellene válnunk. Az előbbi előnyös, amennyiben e nagy hatékonyságú tudományos intézmény tudja legjobban képviselni érdekeinket (ezt felügyeleti szervként is köteles megtenni), valamint jóval magasabb fizetést nyújtana. Hátrányos viszont, hogy az anyagi és adminisztratív függőség mértéke, továbbá az archívum gyűjteményeinek és eszköztárának tulajdonjoga, gyűjtéseim másolatának kivitele tisztázatlan, és a formális szabályozás sem jelentene semmi garanciát. Az önállóan alakult archívumok nem is merik megkockáztatni az alárendelődést – mi magunk sem. A legutóbbi napokban villant csak fel annak a lehetősége, hogy az Északi Fond mégis saját közvetlen alárendeltjeként tudná jegyeztetni az archívumot.

A folklórarchívum évi munkája

A kollektíva és munkássága

Az archívumban 3 db 8 mm-es videokamerával, 1 digitális (minidiszkes) magnetofonnal, és 4 diktafonnal folyik az anyaggyűjtés. A vizuális anyagot félprofi VHS videón lehet szerkeszteni és feliratozni. A szövegfeldolgozás 3 komputeren történik egyelőre WINWORD 6 programon, mellékjeles cirill és finnugor fonetikus átírásban, szükség esetén orosz fordítással. A személyi állomány változatlan, itt röviden jelzem a munkatársak fő tevékenységét.

U sz p e n s z k a j a (L o z j a m o v a), S z o f i j a S z. közép-kazimi születésű, híres sámán- és előadónemzetség leszármazottja, aspiráns – mitológia és prózai folklór kutatása.

Homljak (Leljhova), Ljudmila R. obi származású, igazgató-helyettes – világkép, énekes folklór kutatása, közel hivatásos szinten ad elő és költ énekeket.

Szlepenkova (Szeburova), Rimma K. obi származású – világkép, énekes folklór kutatása; osztják énekeket, verseket is költ.

Pjatnyikova, Tamara R. obi születésű, archivista – szokáskutatás, szövegfilológiai munkák.

Kotova (Dolgusina) Ljudmila F. – adminisztrátor.

Ideiglenes szerződéssel bedolgozik: Beskiljeva (Kosztyina), Varvara T. nyugdíjas obi vogul tanítónő, anyanyelvi referens, valamint Orlova, Nagyezsda N. tatár származású tanárnő, az orosz fordítások lektora.

Gyűjtés

Az 1999. év a tavalyihoz hasonlóan kevés terepmunkát eredményezett, de most nem a pénzhiány, hanem paradox módon rendezvények sokasága miatt kellett lépten-nyomon megszakítani a kiküldetéseket. Tudomásom szerint Uszpenszkaja vett fel értékes meséket kifogyhatatlan repertoárú rokonságától, a többi munkatárs néprajzi adatközléseket dokumentált. A vezetőség nem a gyűjtést, hanem kiadványok készítését szorgalmazta.

Szövegfeldolgozás, kéziratok

Uszpenszkaja 6 év munka után befejezte apja és más rokonai repertoárjából összeállított mesekötetét, melyet azonnal kiadnak Hanti-Manszijszkban. A többi munkatárs tavaly elkezdett köteteit hozta tető alá, ezeken igen sok a munka, mert kétféle átírással, Lázár Katalin kottázásával alighanem az első oroszországi profi filológiai kiadványok lesznek, egyenként kb. 100 oldal terjedelemmel. Szlepenkova befejezte egy Vanzevát falusi asszony ének- és meserepertoárjának fordításait, Homljak az osztjákul már kiadott Énekem, mesém ha tovább megy című obi egyénirepertoár-kötetének fonematikus átírását, Pjatnyikova és én Énekes mesék című műfajkutatási kiadványunk utómunkálatait. Szentpétervári megrendelésre elkezdjük az obi munkatársakkal egy gyerekmesekötet összeállítását, amit lehet, hogy Szlepenkova kisfia fog illusztrálni. Pjatnyikova az általam cirillre átírt Reguly- és Pápay-féle hősénekeket folyamatosan viszi számítógépre.

Képzés

A diplomakampányba utolsóként bekapcsolódott, 50 éves Homljak L. rekordidő, 2 év alatt fejezte be a pétervári Herzen Egyetem Északi népek fakultását, sőt aspirantúrába is meghívták. Terjedelmes diplomamunkáját az osztják vallásról írta – megdöbbentő módon vezető tanára egyszerűen kötelezővé tette számára e té-

mát, s ez korántsem egyedi eset... Uszpenszkaja, akit tavaly több helyre is hívtak aspirantúrába, igen gondos felkészülés után végül adminisztratív nehézségek miatt nem tudott felvételizni. Ez évben elértük, hogy az obi munkatársak WINWORD 6-on bármilyen átirásban meglepő könnyedséggel kezelik az osztják szöveget, de rövidesen át kell térnünk WINWORD 2000-re. A konvertáló programok kidolgozása Molnár Zoltán, a MTA Nyelvtudományi Intézetének munkatársa segítségével történik, az átállítás, betanítás sok fáradságot igényel. Részemről még tervbe volt véve a berjzovi kollégák vogul és osztják filológiai képzése, ami az ő elfoglaltságuk miatt 2000-re maradt. Úgyszintén fejlesztendő az amatőr gyűjtők szervezettsége és felkészültsége.

Egyéb események

Mint jeleztem, a kedvező anyagi helyzetben hiperaktivitás lett úrrá az obi-ugor értelmiségen, s mint a legjobb vidéki archívumot, minket is állandóan bevontak a programokba. Belső vállalkozásaink közül legérdekesebb volt februárban a kevéssé ismert Hold-ünnep rekonstrukciója az Ob menti Tugijániban. Pjatnyikova orosz nyelvű brosúráját is szerkesztett az eseményhez. Tavasszal az orosz kultúraszervezés által kedvelt, folklorizmus jellegű Varjú-ünnepet, valamint osztják koncertet tartottunk Polnovátban.

A külső rendezvényeket a hanti-manszijszki Obi-ugor Népek Újjászületése Tudományos Kutatóintézet Jugriai Előadások című tudományos fóruma nyitotta meg áprilisban. Az archívum minden tagja előadást tartott éppen kutatott témájából. Júliusban többször is bevontak Igrimbe, a Csillagsátor nemzetközi finnugor gyerektábor programjába. Sajátságos látvány volt, ahogy a kisváros ifjúsági kombinátjának kozák vezetőnői, nemrég értesülvén a finnugor rokonságról, nagy gyakorlattal egyesítették a kis vepszékét, udmurtokat, asszimilálódott ugorokat az amerikai diszkóba és orosz társasjátékokba. Augusztusban a Jugria Megmentése Társulás 10 éves évfordulójára hívtak meg engem és az archívum folklór előadóit. December elején a Hanti és manysi irodalom és folklór a 3. ezredfordulón című nemzetközi konferencián vettünk részt Szurgutban.

Schmidt Éva munkássága

Számomra az év jelentős változást hozott a kutatások profiljában. Az utóbbi időben az osztják tudományos káderek, főleg a kazimiak oly mértékben felfutottak, hogy már semmiben nem szorulnak az én tevékenységemre. Párhuzamosan a kihalt délebbi csoportok, valamint az obi vogulok helyzete egészen katasztrofális lett. A múlt évben benyújtottam az Északi Fondnak egy projektet e csoportok nyelvjárási és néprajzi dokumentálásának megkísérlésére. Megkaptam a kutatás

jogát (úgyszinc̄ más, aki értene hozzá), szerződéses nyelvmesterek fogadhatók. Közben a vogulok és serkáli osztyákok, akiknél sajnos már mindenki tudja önmagáról, hogy az utolsó példányok egyike, egyre jobban ragaszkodnak hozzám. A vogulra való átállás 9 év osztyáknyelvűség után oly meredek, hogy engem, aki mindig legjobb osztyák közlőim ígézetében töltöttem az évet, szinte nemlét-érzés fogott el az éles váltástól. Idén a szokásos Kazim-torkolat környéki és kunováti osztyákság helyett a serkáli nyelvjárású kis-szoszvai osztyákoktól, valamint az obi voguloktól gyűlt össze érdekesebb anyag.

Terepgyűjtés

A rendezvénydömping és egyéb hivatalos teendők az én kiküldetéseimnek sem tettek jót, voltak hónapok, mikor a városban belüli felvételek léptek elő terepanyaggá. Ennek ellenére az 1999. évben kb. 50 óra videofelvételt, 50 óra digitális és 5 óra analóg magnetofonfelvételt, valamint 200 oldalnyi számítógépes szövegjegyzést hoztam Magyarországra. A videós és digitális magnetofonos terepgyűjtés helyszínei a következők:

(1) Obi osztyák és vogul: Polnovát falu, 1999. március–április, október; összesen 2 hét.

(2) Obi vogul, serkáli, nyizjami osztyák: Nyizsnyije Narikari, Muligort, Igrim június, szeptember; összesen 3 hét.

(3) Városi gyűjtések. Belojarszkij: március–június; Hanti-Manszijszk: augusztus.

A gyűjtések már megkezdett tematikai vonalakban folytak:

(a) Kis-szoszvai osztyák szellemi kultúra, medvecultusz. Miután 1982-ben az utolsó kis-szoszvai osztyák énekes, P. G. Szmolin, előadta nekem a medveünnepek epikus, valamint a szellemeket megidéző énekeinek jó részét, továbbá meséket, s feleségével együtt egyéni énekeket, 1999-ben véletlenszerűen az ő lánya és nevelt lánya került adatközlőim közé. Mint a régi medveünnepek résztvevői, több órányi videofelvételen mondták a képzeteket és rítusokat. Szenzációszámba mennek a lélekről és reinkarnációról vallott nézeteik is. Ez a tervezett gyűjtésnek csak kezdő szakasza. A hajdan virágzó, osztyák-vogul vegyes lakosságú folyóvidékről mindössze tucatnyi ember maradt, akiknek életét, kultúráját, nyelvjárását szeretném mindkét nyelven dokumentálni legalább 50 óra terjedelemben. A Kis-Szoszváról már most az én anyagom minden idők leggazdagabb forrása.

(b) Egy obi osztyák asszony egyéni világa. A 77 éves, Pastori falusi U. P. Leljhovától lányával közösen évek óta vesszük fel a hagyományos kultúra és élet egészét átfogó közléseket. Idén a halászat, rokonsági rendszer, lélekképzetek, női élet témájából vettem digitális magnetofonra kb. 20 órát. A kiváló dikciójú, 60 órát meghaladó anyag a polnováti tájszólás legnagyobb egyéni hangzóanya-

ga. Hasonló céllal látogatom Polnovátban a tugijáni születésű M. A. Oljzinát, tőle ezúttal a medveünnep és más ünnepek szertartásrendjét, meséket, egyéni énekeket, néprajzi adatközlést dokumentáltam kb. 10 óra terjedelemben.

(c) Az obi vogul kultúra, folklór. Ahogy az eltűnő nyelvjárást tanulmányozom, szövegfelvételkor kiemelten kezelem a társadalmi csoportok, életmód, szellem- és medvekultusz, szokásrend, folklór témáját. Itt, ahol folklór előadó már alig akad, a nyáron 20 év múltán megfejtetem 1980-as expedícióm ének- és meseanyagát, több helyen vizsgáltam a csontból készült doromb használatát, és amatőr felvételekről is sikerült értékes énekanyagot lejegyezni. A vogul programban szerződött segítóm a két leghíresebb utolsó kultuszvezető lánya (nyugdíjas tanítónők), így sok érdekes adathoz juthatok hozzá. Jellemző a kultúra állapota, hogy Nyizsnyije Narikari és Igrim új folklór együttese jobb híján tőlem kért énekrepertoárt, ám saját szüleik énekeit se lejegyezni, se intonálni nem tudták.

Dialektológiai kutatás

Az obi terület folklórkincsének fogyásával arányosan növekszik az archívum profiljában a nyelvészeti dokumentálás súlya, bár az orosz mezőnyben ennek nincs előképe és munkatársaimnak sem volt dolga vele. A program 3 vonalon fut:

(1) Nyelvtanok, azaz fonológia és alaktani vázlat videofelvétele. Ennek feltétele, hogy előgyűjtés alapján a paradigmatablázatok és a példamondatok készen legyenek. Egyes ritkább osztják nyelvjárások (alsó-obi, kunováti, nyizjami, keusi) már dokumentálva vannak, a serkáli, berjozovi, polnováti dialektusok oktatásra alkalmas bemondására pedig kollégáimmal együttműködésben kerül sor. Hátra van még a vogul paradigmák elkészítésének és bemondásának igen munkaigényes feladata.

(2) Lexikográfia. E tudományterülettel előzőleg nem foglalkoztam, – a részszókincsek vizsgálata dialektológia nélkül az oroszországi felsőoktatás kedvenc témája. Az obi vogul nyelvjárás sürgős dokumentálása kedvéért kezdtem digitális felvételekre Munkácsi B. – Kálmán B. nagy dialektológiai szótára anyagát kérdezni. E célra szerződtem a vezsakori származású V. T. Beskiljcevat, míg egy orosz–vogul iskolai szótár anyagával a narikari születésű G. V. Szaratyina tanárnő foglalkozik. A munka szabad stílusú, a közlőtől igényeljük a vizsgált szó kiejtését, orosz fordítását, más szavakkal való anyanyelvi magyarázatát, a képzett alakokat, jelentésmező-asszociációkat, példamondatokat. Jelenleg még a próbafelvételek folynak. Időközben jött az ötlet, hogy munkatársaimmal végiggyűjthetnénk W. Steinitz osztják dialektológiai szótárát, s ehhez az előkészületeket el is kezdtük. Mivel a szótárak német alapnyelvűek, a munkát nem tudják nélkülem végezni. Ha sikerülne e maximálisan munkaigényes vállalkozás, kétségkívül a legértékesebb információs fondok egyikét hagynánk az utókorra.

(3) Próbaszöveg felvétele. Itt nem annyira a témák, mint a beszélt nyelv álla-

pota dokumentálódik. A minimálprogram a nyelvjárásuktól régen elszakadt közlőknel az életükről, rokonságukról, régi falujukról, a viseletről, szokásokról való beszélgetés. A maximálprogram, mely az élő nyelvjárások etalonját alkotja meg, minden szempontból mintaszerű, nagy óraszámú, kötetlen témájú beszéd.

Az 1995–7. évi vizsgálatokat kiegészítő terepmunka a következőképpen alakult:

- Keusi osztják nyelvjárás. Nyelvtani pótgyűjtés videóval: paradigmák.
- Nyizjami nyelvjárás. Nyelvtani pótgyűjtés videóval: paradigmák, mintaszövegek.
- Serkáli (kis-szoszvai) nyelvjárás: mintaszövegek.
- Obi vogul nyelvjárás. Lexikográfia, mintaszövegek.
- Polnováti osztják nyelvjárás. Mintaszöveg maximálprogram, U. P. Leljhova anyaga. A szupraszegmentális szint vizsgálata. Az osztják intonáció és prozódia első teljes dokumentációjú kutatása, 1998-tól a MTA Nyelvtudományi Intézet munkatársával, Molnár Zoltánnal folyik. A szövegek komputeres elemzése folyamatban van.

Szövegfeldolgozás

Az évet a kunováti prózai folklór vizsgálatának szenteltem, mivel e területről egyáltalán nincs tudományos kiadvány. Előző expedícióimból van 5 órányi videós mesefelvétel (M. A. Muratova és Sz. T. Tojarov), amit fonematikusan leírva Kunováti mesék címen 150 lapnyi kéziratrá, továbbá videós oktatóprogrammá szerkesztettem. Ezenkívül lejegyeztem K. V. Szangin polnováti nyelvjárású énekes 1992-ben felvett repertoárját, és kiküldetésem anyagával bővítettem készülő Obi vogul énekek c. kötetemet. Természetesen munkatársaim szövegeit is én lektorálom.

Kiadványnak számítanak a korábbi felvételekből szerkesztett, szöveglejegyzéses kunováti videoprogramok: Tojarov, Sz. T.: Medveünnepi énekek (130 perc); Tojarov, Sz. T.: Énekek (82 perc); Ruszmilenko, K. F.: Medveünnepi énekek, (32 perc); Muratova M. A.: Mesék (166 perc); Tojarov, Sz. T.: Mesék (78 perc).

Tudománytörténet

Tudománytörténeti kutatásaim nem várt eredménnyel jártak: véletlenül találkoztam a reliktumként megmaradt, 200 főnyi, Urálban élő felső-lozvai vogulság képviselőivel. E csoporttól származik Munkácsi Bernát (expedíció: 1888) gyűjtéseinek jó része. Sikerült nyelvjárásukon megtudakolni tőlük, hogy az akkori településekből és nemzetségekből mi maradt meg mostanra.

A vogul értelmiség segítésére ez évben Ruttkay-Miklián Eszter hathatós közreműködésével befejeztem az európai kutatók által kiadott vogul szövegek mutatóját, mely a könyvekben használt két nyelven, valamint oroszul tartalmazza az

adatközlők és szövegek minden paraméterét. A terjedelmes kézirat iránt nagy az érdeklődés, mivel az oroszországi finnugrisztikában nincs példa hasonló kiadványra.

Egyéb események

Az archívumban töltötte terepgyakorlata egy részét Ruttkay-Miklián Eszter. Rövid felső-kazimi tartózkodás után átutazott a Jamal-Nyenyec Autonóm Körzet területére s a Szinja folyónál rekordidő, két hónap alatt átdolgozta digitális magnetofonnal W. Steinitz nagy osztják dialektológiai szótárának anyagát. A lexikológia eme ágában ő nyitotta meg az utat a kognitív adatfeldolgozás és digitális dokumentáció felé. Gyors nyelvtanulási képességével és kezűgyességével ismét hírnevet szerzett az osztjások közt.

A kultikus élet több nevezetes eseményén vettem részt. Június végén a már csak két házból álló Muligort faluban áldozatot mutattak be Kaltés-anya, az élet és sors istennőjének épülő szent házáért. A főstennő kultuszának vezetője jelenleg egy. 90. éve felé haladó vak osztják néni, rajta kívül csak fia és egy rokon család lakik ott. A kisméretű gerendaház a helyi adminisztráció finanszírozásával hihetetlen nehézkesen kezdett épülni, de télre tető alá került. Később a belojarszkiji, berjzovi és hanti-manszjszki archívum részvételével közösségi áldozat volt Vezsakoriban, a medvekultusz központjában, itt a magyarok képviselőjeként voltam jelen. Az egyetlen, ideiglenesen lakott házra zsugorodott híres faluban most nagyméretű közösségi házat építenek berjzovi segítséggel, és az ezredforduló alkalmából több szertartást terveznek.

A folklór archívum fejlesztése

Jelen pillanatban úgy tűnik, hogy ha az olajárak nem zuhannak le, vagy nem történnek kedvezőtlen politikai események, a Hanti-Manysi Autonóm Körzet nehézség nélkül finanszírozni tudja az archívumot. Bár a 9 éves fennállás alatt először lehetne megenni magyar segítség nélkül, mégis van néhány probléma, melyet nem lehet oroszországi pénzből megoldani.

(1) Mivel az archívum új helységei földszinten vannak, ám tűzrendészeti okokból megtiltották az ablakok berácsozását, feltétlen szükséges lenne Magyarországról valami ritkább riasztórendszert beszerezni. Ennek ára kb. 100 000 Ft.

(2) Oroszországban nem találni lejegyzőmagnetofont, így lehetetlen a hatékony szöveglejegyzés mind az intézményekben, mind az amatőr hálózatban. Bár én nagy számú magnetofont vittem át, a hiányt nem könnyű kipótolni. A Sony diktafon ára kb. 10 000 Ft, de nem itthon, hanem moszkvai profi cégeknél kellene venni 5 db-ot. Az 50 000 Ft összeg dollárban szükséges, amit magammal vin-

nék Moszkvába és a Magyar Kulturális Központon keresztül számolnék el vele.

(3) Keresek támogatót, aki fedezne egy Budapest–Moszkva–Budapest repülőjegyet, hogy a 2000. június 20–27. között megrendezendő Finnugor Folklor Fesztiválra az osztják küldöttség tolmácsaként hazalátogathassak.

Melléklet az obi-ugor folklórarchívumok jövőjének problémáiról

Jelenleg két probléma nyomasztja folklór archívumunkat és a többi sorstársat is: a gyűjtemények és a munkaprofil jövője. A kezdeti lelkes információmentés után a legtöbb gyűjtő most gondolkozik el azon, hogy a jövőben hova, kihez kerül majd bensőséges közlésekből álló gyűjteménye, s hogyan, mire lesz felhasználva. E téren a 3. évezred újítása annak elismerésében állna, hogy az etnikus információ jogos tulajdonosa és első felhasználója az azt létrehozó társadalom. A nem átlagos birtoklásvággyal megáldott kazimi osztjások már jó néhány éve képviselik ezt az álláspontot – az összes más obi-ugor csoport információs fondjaira is igényt tartva, s azt saját igényeik szerint átinterpretálva. Ez ellenreakcióként nagyon előnyösen megindította az információs és tulajdonosi önazonosítás folyamatát a még életképes csoportoknál. Kifejletként előáll egy olyan helyzet, melyben az etnikus információval foglalkozó nemzetiségi személyek vagy egész intézmények nem tudják, mi a jobb vagy rosszabb: ha gyűjtéseik (1) állami fennhatóság címszóval idegen etnikum birtokába jutnának; (2) etnikus vezetés címszóval saját etnikumuk egy másik csoportjának potenciálját növelnék; (3) lokális tulajdon címszóval saját csoportjuk esetleg rivalizáló, vagy más felfogású tagjaihoz kerülnének.

A szóbeliségről a közvetett hordozókra, a mitikus időmegélésből a történetibe való áttérés, az információ személyi és érzelmi töltetének semlegesülése hosszú, bonyolult folyamat. Többféle érzés uralkodhat abban az emberben, aki eljut odáig, hogy gyűjtést végez, és egyáltalán elképzei: ez az információ felmérhetetlen időkig elérhető lesz mások számára. A naívak „mindegy, csak ne vesszen el” hozzáállással gyűjtenek és archiválnak, e típus mostanára már csak az amatőröknél található meg tiszta formában. Az átlagos obi-ugor értelmiségi átérzi, hogy etnikuma történeti érték (ill. már-már történelem), amit kívánatos az utódok, a haza, esetleg az egész emberiség számára legalábbis dokumentálni. A jó adatközlők is e meggondolással adják át tudásukat. Ez ismét magában hordja az információ címzettségének kérdését: minden társadalom működésének elemi feltétele, hogy információs struktúráit (milyen információ kinek, mikor, hol legyen elérhető és mire legyen alkalmazható) uralja.

Természetes, hogy a bizalmas családi információ már a szélesebb rokonság számára is indiszkrét, vagy hogy a kultikus szövegek, cselekmények más világnézetű emberben egész más hatást keltenek, stb. A tömegkommunikációval, tudománnyal, globalizációval szembesített kisépeknel kezd kialakulni az a reflex, hogy a közlők és a gyűjtők egyaránt meghatározzák konkrét információjuk felhasználási körét. E tekintetben a legváltozatosabb típusok léteznek, kezdve attól, hogy csak egyenes ági rokonnak adható át, vagy hogy tilos a helybélieknek meg-

mutatni, más nyelvre, egész addig, hogy Oroszország területén kívül bárhol használható. NB. érdekes, hogy bizonyos információkat, – különösen azokat, melyeket a fiatal nemzedék nem folytat – „a magyaroknak” címezve mondanak el, ha nem akarják, hogy máshoz kerüljön. Ezek a „címezések” jó esetben addig érvényesek, amíg a gyűjtő, ill. bizalmasa kezeli az anyagot, utána azonban semmi garancia. Korunk újdonsága viszont, hogy a feldolgozott és átinterpretált információ a világ másik végéről is röviden visszajut a kiinduló társadalomba, s ott elkezdí másodlagos hatását.

A probléma legjobb megoldása bizalomra méltó utódok kiképzése, akik továbbviszik tanítójuk koncepcióját. E téren talán a Központi Folklorarchívum van a legelőnyösebb helyzetben: kazimi származású vezetői nagyszámú, intelligens földieik közül könnyen találhatnak tanítványt, és finanszírozhatják kiképzését. A többi archívum tragédiája, hogy alapító vezetőik még közel sem találnak azonos tehetségű és szellemiségű fiatal utódot, akire rábízhatnák fondjaikat. Így van ez a vogul–osztják vegyes profilú berjozovi archívumnál, a Szurguti rajon A. Sz. Szopocsina vezette keleti osztják, és Ju. K. Vella vezette erdei nyenyec archívumánál, és sajnos az én kollektívámnál is. Mivel az alapítók után annyi sem látszik, hogy lesz-e további fenntartója intézménynek, a munkatársak különböző módszerekhez folyamodnak, hogy anyaguk fizikai megmaradását és rendeltetésszerű használatát biztosítsák. Sokan másolatokat készítenek és bizalmas, bár nem hozzáértő embernél, vagy távoli, nyelvismeret nélküli tudományos intézménynél teszik letétbe. Megpróbálják befolyásolni a külső felhasználást, a legkényelmesebb módszer: nem készíteni lejegyzést ill. fordítást a hanganyagokról. E népek információs rendszerének alapvető vonása, hogy bizonyos „szellemi vonalak” (adott szellemekhez, istenségekhez tartozó területi-társadalmi egységek) energetikája és információbázisa összeegyeztethetetlen egymással. A korlátozások e vonalak képviselői közt sokszor erősebbek, mint a külső felhasználóval szemben. Az általam vezetett belojarszkiji archívumnál pl. az obi származású munkatársak azonnal deponálják gyűjtéseiket és velem való feldolgozásra törekszenek, míg a kazimiak nemcsak hogy nem adják le anyagukat, hanem titkolják is. Ebből az az örvendetes következtetés vonható le, hogy a két csoport szellemisége, védőszellemei e téren normálisan funkcionálnak.

Az előrelátóbbakban tudatosul, hogy személyes informáltságukat, nyelvtudásukat, értelmezéseiket a jövő generáció aligha ismétli meg anyaguk feldolgozásakor, továbbá, hogy a XXI. század technikájával video- és magnófelvételeikből bármilyen hamis tartalmat is össze lehet majd bűvészkedni. A logikus megoldás: mindenki még idejében tegye közzé és értelmezze saját legértékesebb anyagát a honi „gyorstudomány” szabályai szerint. Ez arra is jó, hogy bizonyítja az archívumok tudományos színvonalát és gyakorlati hasznosságát. Az anyagközlő vetélkedő és az archívumi követelmények azonosítása a tudományos kutatóinté-

zetekével azonban az erős csoportok dzsungeltörvénye a gyengébb helyzetűekkel szemben: az utóbbiaknál a kiadványokkal való bűbelődés, tanulás közben az utolsó igazi adatközlők halnak meg dokumentálatlanul.

Nemsokára eljön az idő, amikor Nyugat-Szibéria őshonos népeinek szükség-szerű – és talán lehető is – lesz kialakítani saját etnikus intézményrendszerüket, különösen, ami az információkezelést illeti. Mi az etnikum? Tulajdonképpen energia és információ. Ez a két fő tényező, amit feltétlenül saját kézben kell tartani annak, aki meg akar maradni a XXI. században. Történetileg az etnikus információkezelésre specializált első, teljesen nemzetiségi intézmény: a folklór archívum – e korszakalkotó intézménytípus megalapításában éppen Magyarorszáig az érdem. Nyilvánvaló azonban, hogy az etnikus információnak a folklórral, illetve a hagyományos népi kultúrával való azonosítása egy túlélő társadalomban időszakos jelenség, mivel ott nemcsak a múlt, hanem a jelen és a jövő is etnikus. A távolabbi jövőben egy olyan, területi elvű intézményrendszer kialakítását kellene szem előtt tartani, melynek alapegységeit etno-archívum-ként lehet meghatározni. E nemzetiségi irányítású és káderállományú komplex intézmények a teljes etnikus információbázis kezelésére specializálódnának. Egyik részlegük megfelelne a mai „folklór- (és néprajz-) archívumoknak”, emellett a történeti, valamint nyelvi információnak is külön részlege lehetne. A további részlegek a jelennel foglalkoznának, kezdve a közigazgatási levéltártól a nem történettudományok, oktatás, tömegkommunikáció, művészetek stb. által létrehozott információig, és természetesen a külső társadalmak ide vonatkozó információi is idetartoznának. Az információs anyagoknak elég lenne a másolatát gyűjteni és korszerűen kezelni. Nagy népeknél az ilyen infóközpontok kialakítása nehezen lenne megoldható, de tízezres nagyságrendű népességnél reális feladatnak látszik. Valószínű, hogy bizonyos idő múlva a kisetnikumok létezési alapjához fog tartozni ez az intézménytípus. Ez a következő lépés, amit magyar javaslatként majd ajánlani lehet.

Munkabeszámoló az 1999-es évről

A tárgyévben nemzetközi együttműködés keretében Oroszországban, a belorusszkiji Északi-osztják Folklórarchívum vezetőjeként dolgoztam. Munkásságomat a MTA saját programjaként tartja számon. Az 1999. évben kb. 50 óra videofelvételt, 50 óra digitális és 5 óra analóg magnetofonfelvételt, valamint 200 lap komputeres szöveglejegyzést hoztam Magyarországra.

Kutatási témák

1999-ben némileg változott a kutatások profilja, amennyiben a szokásos Kazimertorkolat környéki és kunováti osztják csoport helyett az eltűnés határán álló, s így unikumnak számító délibb csoportoktól: a serkáli nyelvjárású kis-szoszvai osztjákoktól, valamint az obi voguloktól gyűlt össze érdekesebb anyag.

Néprajz

Hitvilág

(1) A medveünnep kutatása. Miután 1982-ben az utolsó kis-szoszvai osztják énekes (P. G. Szmolin) az ünnep epikus, valamint a szellemeket megidéző énekeinek jó részét elénekelte nekem, 1999-ben véletlenszerűen az ő lánya és nevelt lánya került adatközlőim közé. Mint a régi medveünnep résztvevői, több órányi videofelvételen mondták a képzeteket és rítusokat – ez a tervezett gyűjtésnek csak kezdő szakasza. A Kis-Szoszváról valószínűleg az én anyagom minden idők leggazdagabb gyűjtése. E témakörrel az Ob menti Tugijáni faluból is került információ. Különösen érdekes az az obi vogul anyag, amit a híres vezsaköri medve-kultuszközpont ill. a helyi szellemek szertartásrendjéről mondott el a valahai kultuszvezető lánya.

(2) A lélekképzetek kutatása. Jelenlegi tudásunk szerint szenzációszámba mennek azok a szintén kis-szoszvai adatok, melyek a léleknek a csillagokkal való kapcsolatáról, ill. a reinkarnáció során a nem váltásának lehetőségéről szólnak.

(3) Egy Pastar falusi asszony világképe. A 76 éves U. P. Leljhovától lányával közösen több éve gyűjtünk – a több mint 50 órányi hang- és videofelvétel a legnagyobb obi egyéni anyag. Ezúttal a szellemkultuszokról és a lélekképzetekről tartalmaz érdekes információt.

(4) Naptári ünnepek kutatása. 1999-ben a Folklórarchívum munkatársai rekonstruálták a Hold-ünnepet Tugijáni faluban. A kihaltak tekinthető nyizjami és keusi osztjákok utolsó képviselőitől sikerült ünnepeiket vázlatosan feljegyez-

ni. Sor került egy közép-obi és egy polnováti osztják áldozati szertartás, valamint több modern nemzetiségi rendezvény videós dokumentálására is.

Tárgyi és társadalomnéprajz

A fent említett pastari anyagban külön figyelmet érdemel a rokonsági terminológia és normák dokumentálása, valamint a halászatra, építkezésre, családi életre vonatkozó közlések. A délibb osztják és obi vogul területről a feledésbe menő nyelv felfrissítésekor a településrendről és viseletről lehetett legjobban értesülni.

Folklór

1999-ben a folklór kissé háttérbe szorult, mivel az eltűnő nyelvjárások területén már nincsenek számottevő előadók. Az obi osztják Polnovát faluból vannak videofelvételek mesékről és énekekről, valamint a csontdoromb használatáról. Dorombfelvétel van az obi voguloktól is, korábbi amatőr gyűjtésekből pedig megismételhetetlen énekanyag került a birtokomba.

Nyelvészet, dialektológia

Mivel a hanti-manszijszki felettes szervek egyetértettek azzal, hogy én foglalkozzam az eltűnőben levő osztják és vogul nyelvjárásokkal, folytattam 1996–97. évi vizsgálataimat.

(1) Keusi osztják nyelvjárás. Nyelvtani pótgyűjtés videóval: paradigmák.

(2) Nyizjami nyelvjárás. Nyelvtani pótgyűjtés videóval: paradigmák.

(3) Serkáli (kis-szoszvai) nyelvjárás. Mintaszövegek.

(4) Obi vogul nyelvjárás. Elkezdtem egy külön lexikográfiai programot e kevéssé ismert nyelvjárás adatolására. Szerződéses közlőkkel digitális magnetofonra rögzítjük Munkácsi Bernát – Kálmán Béla Wogulisches Wörterbuch nagy dialektológiai szótárának anyagát obi változatban (a próbafelvételek vannak meg).

(5) Szupraszegmentális szint vizsgálata (polnováti osztják nyelvjárás). Az osztják szövegintonáció és prozódia első teljes dokumentációjú kutatása, 1998-tól a MTA Nyelvtudományi Intézetének munkatársával, Molnár Zoltánnal folyik. A szövegek komputeres elemzése folyamatban van.

Szövegfeldolgozás

Az 1999-ben WINWORD-re fonematikus átírással lejegyzett szövegek:

(1) Kunováti mesék – M. A. Muratova és Sz. T. Tojarov repertoárja, kb. 150 lap. Ez a készülő kötet a kunováti prózai folklór első tudományos vizsgálata.

(2) Vogul énekek – kb. 40 lap, a rendelkezésemre álló, főként obi vogul énekanyag készülő kiadványa.

Tudománytörténet

Tudománytörténeti kutatásaim nem várt eredménnyel jártak: találkozni a relik-tumként megmaradt, 200 főnyi felső-lozvai vogulság képviselőivel. E csoporttól származik Munkácsi Bernát (expedíció: 1888) gyűjtéseinek jó része. Sikerült nyelvjárásukon megtudakolni tőlük, hogy az akkori településekből és nemzetségekből mi maradt meg mostanra.

Terepmunka (videós és digitális magnetofonos anyaggyűjtés)

(1) Obi osztják és vogul: Polnovát falu 1999. március–április, október, összesen két hét.

(2) Obi vogul, serkáli, nyizjami osztják: Nyizsnyije Narikari, Muligort, Igrim június, szeptember, összesen három hét.

Az oktatásban való részvétel

Hazai: PhD témakonzultáns a következő disszertációknál:

(1) Molnár Zoltán, MTA Nyelvtudományi Intézet: Az északi osztják nyelv szupraszegmentális szintje;

(2) Ruttkay-Miklián Eszter, ELTE: Szinjai osztják kognitív néprajz és lexika.

Külföldi: a belojarszkiji Északi-osztják Folklórarchívum munkatársainak oktatása fonematikus és cirill átírású osztják szövegek komputeres filológiai feldolgozására.

Nemzetközi tudományos tevékenység

Konferencián előadás tartása

(1) Jugorszkije Cstyenyija – tudományos konferencia, Az Obi-ugor Népek Újjászületése Tudományos Kutatóintézet, Hanti-Manszijszk, 1999. április 21–22., előadás: Az énekes mese műfaja az osztják folklórban címmel (orosz nyelven).

(2) A Jugria Megmentése Társulás 10 éves jubileumi ülése, Hanti-Manszijszk, augusztus 8–10., előadás: Az osztják nyelv perspektívái címmel (orosz nyelven).

(3) Az osztják és vogul irodalom és folklór a 3. évezred küszöbén tudományos konferencia, Szurgut, december 6–9., előadás: Folklór archívum: intézménytípus és funkció címmel (orosz nyelven).

Nemzetközi együttműködés

A belojarszkiji Északi-osztják Folklórarchívum vezetése és az ott végzett kutatómunka nemzetközi együttműködési programnak számít.

Részvétel nemzetközi tudományos szervezetben

Az Obi-ugor Népek Újjászületése Tudományos Kutatóintézet (Hanti-Manszijszk) Tudományos Tanácsának tagja.

Ismeretterjesztő tevékenység

Három interjú az osztják TV-ben, két fellépés az osztják rádióban, nyolc publikáció a Hanti Jaszang (Osztják Szó) című osztják újságban.

Publikációs jegyzék

A tárgyévben elkészült tudományos videoanyagok (osztják nyelvű, fonematikus átírással szöveggel):

- (1) Tojarov, Sz. T. (Kunovát): Jotti-hot arat (Medveünnepi énekek), 2 óra 10 p.
- (2) Tojarov, Sz. T. (Kunovát): Arat (Énekek), 1 óra 22 p.
- (3) Ruzsmilenko, K. F. (Kunovát): Jotti-hot arat (Medveünnepi énekek), 32 p.
- (4) Muratova, M. A. (Kunovát): Monysat (Mesék) 2 óra 46 p.
- (5) Tojarov, Sz. T. (Kunovát): Monysat (Mesék) 1 óra 18 p.

Munkabeszámoló a 2000-es évről

A tárgyévben nemzetközi együttműködés keretében Oroszországban, Belojarszkij város Északi-osztják Folklorarchívumának vezetőjeként, majd tudományos igazgatóhelyetteseként dolgoztam. Munkásságomat a MTA saját programjaként tartja számon. 2000-ben kb. 50 óra videofelvételt, 85 óra digitális magnetofonfelvételt hoztam Magyarországra. Ez évben az archívum költözése, az új technikai feltételek kialakítása, adminisztratív átszervezése és a számos ünnepi rendezvény sok energiát vont el a tudományos munkától.

Kutatási témák

2000-ben megváltozott a belojarszkiji archívum közigazgatási státusza és a kutatások profilja is. Az obi osztják és vogul csoportok most már katasztrofális asszimilációja miatt elsőként kezdeményeztem és dolgoztam ki a lokális kultúrátípus és nyelvi tükröződése sürgős dokumentálásának új módszerét és aktuális szervezeti formáit. Mivel az oroszországi kutatások a veszélyeztetett csoportoknál kultúra-keresztmetszet felvételével, valamint a helyi nyelv dokumentálásával kevéssé foglalkoznak, e programot dialektológiai lexikográfia jelleggel lehetett beindítani.

Az anyagi kultúra rekonstrukcióképes dokumentálására intézményem közreműködésével szintén új programot indított a Hanti-Manysi Autonóm Körzet: a mini-skanzen projektet. E vészprogramok keretében intenzív munka kezdődött a Kazim-torkolat környéki és az eltűnés határán álló, unikumszámba menő délibb csoportoknál: a serkáli nyelvjárású kis-szoszvai osztjákoknál és az obi voguloknál. A jobb helyzetben levő kazimi osztjakság így nem tartozik kutatási területemhez.

A szemlélet- és struktúraváltás tükröződik e jelentésben is: az eredeti nyelvű néprajzi adatközlés mint nyelvészeti, dialektológiai anyag jelenik meg, alapkeretét pedig a kiemelt témák helyett inkább a lokális néprajzi csoportok képezik.

Néprajz

Néprajzi csoportok

A következő csoportoktól vettem föl nyelvi-néprajzi anyagot: kazim-torkolati, kunováti, serkáli, kis-szoszvai osztják, obi vogul – az utóbbi két csoport kiemelten (az anyag megoszlását l. alább). Külön szempont volt a felettes referenciazónák (kultikus, gazdasági, házasodási, kereskedelmi körlet) bemérése. Legérdekesebb a magas szintű interetnikus zónák témája, melyek az Urál-

tól az Ob keleti mellékfolyóinak vidékéig vízszintes sávokban tagolják a népséget. Így jutottam kapcsolatba egy korábban domináns zónával, mely Berjozov és Muzsi magasságában, keleten a szigvai voguloktól nyugaton a kunováti osztjákokig húzódik. E terület a Hanti-Manysi és Jamal-Nyenyec Autonóm Körzet határára kerülvén, az utolsó hagyományos nemzedék idején tudományosan megfoghatatlan lett. Ez az a kultúra, amit Reguly és részben Pápay József osztjákgyűjtései tükröznek, így a magyar kutatók kulturális „anyanyelvét” képezi! Az ezredvégi „visszacsatolás” tehát magyar részről sikerült.

Anyagi kultúra

A mini-skanzen program és a dialektológiai szótár újragyűjtése ez évben a településrendszerről és építkezésről hozott érdekes anyagot. Jól ki rajzolódik az Ob menti lótartó halász csoportok kultúrája az 1920–30-as években – civilizáltabb volt, mint az irodalom alapján vártuk. A téli falu, házberendezés és az állattartás jócskán megközelítette a helyi oroszokét, miközben a létalap a halászat volt és a lakosság évszakonként állandó helyű szállásokra költözött. A (kényszer)letelepedés ez idáig dokumentálatlan típusát sikerült fellelni az obi voguloknál: a téli házból a falu másik végén felépített nyári házba „vándoroltak” az 1940-es években.

Társadalomszervezet

Dialektológiai norma a néprajzi csoportok rokonsági rendszerének felgyűjtése. Ez évben a kis-szoszvai osztják rendszert dokumentáltam, ez a kapcsolatoknak megfelelően igen sok szoszvai vogul elemet tartalmaz.

Vallás és szokásrend

A 2000. év rendezvényeiben kiválóan megfigyelhető volt az obi-ugor védőszellemek „vonalainak”, azaz társadalmi csoportjainak aktivitása és átrendeződése. Én a főistennő, Kaltes új háza berendezésében ugyanúgy kiemelt szerepet kaptam, mint korábban külső szent helye újraalakításában is. Az istennő utolsó idős „gazdasszonya” halála előtt kamerába mondta létfilozófiáját és a kultuszról vallott nézeteit. A tőle 20 év ismeretség alatt gyűjtött anyag történelmi jelentőségű, mivel e délies csoport asszimilálódik.

Az obi vogul Vezsakoriban, a medvekultusz központjában is voltak szertartások. Innen a hajdani híres, misztériumszerű ünnepek utolsó évtizedeiről, valamint a környező kultuszhelyekről kaptam értékes adatokat.

A naptári ünnepek kutatása folyamatos – tekintettel az orosz közeg által megerősített, folklorizmusszerű felújításokra. A Kazim-torkolati csoport utángyűjtése, a kunováti osztjákok Varjú-ünnepének bemérése után munkatársaimmal elkezdtünk egy forráskiadványba, mely remélhetőleg új korszakot nyit a doku-

mentálásban: az ünnepi szokásokról szóló közléseket eredeti nyelvjárásban, orosz fordítással közli.

2000-ben sok zártkörű áldozati szertartás volt a szellemeknek, kevesebb volt a naptáriünnep-rekonstrukció, viszont az új etnikus és folklór rendezvények dokumentációjaként kb. 15 óra videoanyag gyűlt össze.

Egyéni világgép

Az Egy Pastar falusi asszony világgépe című folyamatos kutatás a 77 éves U. P. Leljhovával újabb 20 órányi digitális felvétellel bővült – részben dialektológiai dokumentációval. Így a tőle származó, változatos tematikájú anyag, mely a szupraszegmentális nyelvi kutatásokat egyaránt szolgálja, jócskán meghaladja a 70 óra terjedelmet.

Folklór

Ez évre a kunováti és a kazim-torkolati osztjákoknál medveünnep volt kilátásban, ezek nem valósultak meg. (NB. a kazimi osztjákok három medve-szertartást tartottak Japánban.) Mégis korszakalkotó esemény részese lehettem.

Történeti folklórszövegek újjáélesztése

Reguly Antal és Pápay József hősenekszövegeinek cirill átírásával és kommentálásával 1994 óta foglalkozom, komoly partnert azonban nem találtam. Felfedeztem, hogy Pápay József kedvenc énekesének reinkarnációja a jelenlegi szalehárdi nemzetiségi rádió oktatási stúdiójának vezetője, a zenész-folklorista L. A. Taragupta. Több évnyi közös munka, érlelés után idén archívumunk digitális „stúdiójában” megelevenítette az első művet: Grigorij Torikoptin A lyukas kőszikla áttörésének éneke című 1700 sornyi mitikus hősenekét – melyet a magyar gyűjtőnek és mai utódának szentelt. A teljesen egyéni stílusú ének lenyűgöző, a szalehárdi rádió le is adta már, a magyaroknak köszönvén mind az ősök szavának megőrzését, mind feléledését.

Kondai vogul folklórszövegek átdolgozása

A XX. század első felében eloroszosodott kondai vogulokkal az autentikus kultúra visszaidézésének nem kevésbé érdekes feladatán dolgozom. Híres írónőjük, a nemrég elhunyt A. M. Konykova műveinek utóélete az orosz ifjúsági közegekben ugyanis oda vezetett, hogy maguk a helyi vogulok sem tudják, milyen kultúrájuk volt eme átfestés előtt. Felkutattam az írónő szülőfalujának folklór szövegeit és néprajzi anyagait Munkácsinál, Kannistónál, kapcsolatba léptem E. Kuzakovával, a faluból származó nyelvésznel, hogy összeállítsunk egy kiadványt, mely az eredetijét közli mind az etnikus információnak, mind az írónő műveinek.

Kunováti osztják mesekötet

Az első professzionális kunováti folklórkötet, M. A. Muratova általam gyűjtött meséinek ellenőrzése időszüke miatt félig készült csak el.

Nyelvészet, dialektológia

Mivel a hanti-manszijszki felettes szervek elfogadták az eltűnőben levő osztják és vogul nyelvjárások dokumentálásáról benyújtott tervemet, júliustól három hónapot a módszer kidolgozásával, próbafelvételekkel töltöttem. A nagy dialektológiai szótárak fogalomkészletének szabadstílusú végigkérdezése rövid idő alatt nagy óraszámú digitális anyagot ad, ami a továbbiakban bármilyen szempontú elemzésre alkalmas. Mivel e munka minimum 3–4 nyelv ismeretét feltételezi, egyelőre egyedül végzem, kb. 50 oldalnyi szócikkből az anyag megoszlása:

Nyelvjárás:	Gyűjtőhely:	Óra:
Kazim-torkolati osztják	Polnovát	10
	Belojarszkij	19
Serkáli: kis-szoszvai osztják	Polnovát	10
Obi vogul	Polnovát	16

Tudománytörténet

Tudománytörténeti kutatásaim partneremnek, L. Taraguptának köszönhetően Pápay József énekeséről, Grigorij Torikoptinról és nemzetségéről eredményeztek rendkívül érdekes információt. Mint kiderül, az Obon Muzsi községtől délre fekvő szülővidéke, melyet kultúrrégióként is kutatok, a hősepikában mind Reguly énekesének szigvai, mind Pápay énekeseinek alsó-obi hagyománya felé kapcsolódást mutat, tehát egy innen származó partnerrel a rendelkezésünkre álló hőse-
nekek folyamatos tér-időbeli szövetté szőhetők!

Terepmunka

A dialektológián kívüli videós és digitális magnetofonos anyaggyűjtés.

Nyelvjárás / jelleg:	Hónap:	Hely:	Videó: (óra)	Audió: (óra)
Serkáli: kis-szoszvai néprajzi	03., 09.	Igrim	7,5	2
	08.	Polnovát	–	2,5
Serkáli: obi osztják	10.	Muligort	3	–
Kazim-torkolati osztják	08–09.	Polnovát	4,5	6
	05., 10.	Belojarszkij	6	6
Kunováti osztják	09.	Lophari		3
Kunováti osztják / énekes folklór	09.	Lophari	1	
	03., 11.	Belojarszkij	1	2
Obi vogul / néprajzi	09.	Nyizsnyije Narikari	3	–
	09.	Peregrjobnoje	–	1,5

Egyéb dokumentáció (fesztivál, rendezvény): 15 óra.

Egyedi előadások

Folklór szeminárium vezetése, Az Obi-ugor Népek Újjászületése Tudományos Kutatóintézet, Hanti-Manszjszk, 2000. április 22–25.

Az oktatásban való részvétel

Hazai: PhD témakonzultáns a következő disszertációknál: (1) Molnár Zoltán, MTA Nyelvtudományi Intézet: Az északi osztják nyelv szupraszegmentális szintje. (2) Ruttkay–Miklén Eszter, ELTE: Szinjai osztják kognitív néprajz és lexika.

Külföldi: (1) A belojarszkiji Északi-osztják Folklórarchívum munkatársainak oktatása fonematikus és cirill átírású osztják szövegek komputeres filológiai feldolgozására; (2) A berjozovi Vogul Folklór Fond munkatársainak oktatása fonematikus lejegyzésre és tudományos forrásmunkák átdolgozására.

Nemzetközi tudományos tevékenység

Konferenciaelőadás

Jugorszkije Cstyenyija tudományos konferencia, Az Obi-ugor Népek Újjászületése Tudományos Kutatóintézet, Hanti-Manszijszk, 2000. április 21–22., előadás Az északi osztják nyelvjárások fonémarendszerének változásai a XX. században címmel, orosz nyelven.

Nemzetközi együttműködés

A belojarszkiji Északi-osztják Folklórarchívum vezetése és az ott végzett kutatómunka nemzetközi együttműködési programnak számít.

Részvétel nemzetközi tudományos szervezetben

Az Obi-ugor Népek Újjászületése Tudományos Kutatóintézet (Hanti-Manzijszk) Tudományos Tanácsának tagja.

Ismeretterjesztő tevékenység

(1) Négy interjú az osztják TV-ben, két fellépés az osztják rádióban. (2) Kétrészes portréfilm a Duna TV-ben (rendező: Erdélyi Péter, 2000. november). (3) Három publikáció a Hanti Jaszang (Osztják Szó) című osztják újságban.

Lektorálások, szerkesztői munka

Homljak, L. R.: Ha énekem-mesém folytatódik 1. kötet (osztják szöveg szerkesztése).

Szlepenkova, R. K.: Ha énekem-mesém folytatódik 2. kötet (osztják és orosz szöveg szerkesztése).

Schmidt É.: Énekes mesék (osztják és orosz nyelven; újraserkesztés).

Schmidt É.: A Tegi öreg éneke. Hősének. Pápay József gyűjtésének cirill átírata, kommentárokkal.

Uspenszkaja, Sz. Sz.: A Kazim-vidék meséi (osztják szöveg lektorálása).

Publikációs jegyzék

A tárgyévben elkészült tudományos audióanyag (osztják nyelvű, cirill és latin betűs szöveggel, magyar fordítás publikált):

Taragupta, L. A. – Schmidt É.: Wusang kew sukatom ar (A lyukas kőszikla áttörésének éneke). Hősének. G. Torikoptintól lejegyezte Pápay József 1899-ben Berjozovban, 100 perc.

A tárgyév kéziratai

(1) Az Archívum archetípusa (orosz nyelven) 13 lap, Hanti-Manszijszk–Finnország. (2) A Központi Nyelvi Fond létrehozásának és módszertani alapjainak projektje (orosz nyelven) 7 lap. (3) Az északi-osztják nyelvjárások fonémarendszerének változásai a XX. században (orosz nyelven).

Munkabeszámoló a 2001-es évről

A tárgyévben nemzetközi együttműködés keretében Oroszországban, Belojarszkij város Északi-osztják Folklorarchívumának tudományos igazgatóhelyetteseként dolgoztam. Munkásságomat a MTA saját programjaként tartja számon. 2001-ben kb. 30 óra videofelvételt, 50 óra magnetofonfelvételt hoztam Magyarországra. Ez évben volt az archívum – magyar kezdeményezésű – megalapításának 10 éves jubileuma, melyről nemzetközi szeminárium rendezésével és elismerő oklevelekkel emlékeztek meg. 2001-től a belojarszkiji Folklorarchívum a Hanti-Manysi Autonóm Körzet Északi Kisépek Bizottságának teljes jogú és önálló állami intézménye.

Szibériai munkaszerződésem 2002. decemberében újra meghosszabbítandó. Mivel a Hanti-Manysi Autonóm Körzetben az obi-ugor dialektológiában, vogul filológiában, valamint a Jamal-Nyenyec Autonóm Körzet egész területén mostanra alakult ki az a helyzet, hogy szaktudásomat komolyan használni tudná az őslakos értelmiség, kinnmaradásom mindenkinek érdekében áll – esetleg megosztva több szibériai intézmény tanácsadójaként. Kérem feltétlenül támogatni a meghosszabbítást!

Kutatási témák

2000-től én dolgozom ki a lokális kultúrátípus és nyelvi tükröződése sürgős dokumentálásának új módszereit és aktuális szervezeti formáit. A projekt dialektológiai lexikográfiaként indulhat be, e célból már alakul egy specializált állami intézmény, a Hanti Nyelvi Központ. A szibériai kisépek kultúrtörténetében ez korszakalkotónak minősíthető, mivel a nyelv később az etnikus visszacsatolás alapja lehet. Kezdeményezése ugyanúgy a magyarság kiemelt szerepét bizonyítja, miként az obugrisztika megalapítása (Reguly), a folklorarchívum-hálózat és az ifjúsági etnocentrumok ötlete is. Az előkészítés igen munka- és időigényes feladat. A néprajzi adatközlés itt mint nyelvészeti, dialektológiai anyag jelenik meg.

Az anyagi kultúra rekonstrukcióképes dokumentálására intézményem közreműködésével folyik a Hanti-Manysi Autonóm Körzet miniskanzen-rogramja

Néprajz

Néprajzi csoportok

(1) A magas szintű interetnikus zónák témája. A 2000-ben kezdett kutatásokat tovább folytattam a Berjozov és Muzsi magasságában, keleten a szigvai vogu-

loktól, nyugaton a kunovái osztjásokig húzódnó sávon, aminek Ob menti részét a muzsi-környéki osztják csoport alkotja. E területet képezte le tulajdonképpen Reguly és részben Pápay József osztják gyűjtése, amire a hagyományos finnugrisztika „osztják image”-a alapul. Megjegyzendő, hogy a zónák és alegységeik világosan érzékelhető, ámde nehezen magyarázható módon különböznek aszerint, hogy miképpen viszonyulnak a magyarsághoz. A témában néprajzi adatgyűjtést, folklórszöveg-elemzést és audiórekonstrukciót, rövid terepmunkát végeztem (l. a vonatkozó résztémákat). Ez, valamint a helyi értelmiséggel való együttműködés arra a következtetésre juttatott, hogy e népcsoportnak az etnikus információs mechanizmusokban különleges szerepe van, s a „magyar referenciájú” zónákhoz tartozik.

(2) A Kazim-torkolati osztják csoport – eredeti referenciaköröm. Az idős nemzedék, s vele együtt a nyelv gyors eltűnése miatt 2001-ben külön projekt tárgya lett vezetésem alatt. Innen származó munkatársaim a csoport településrendszer és társadalom, magam a folklórrepertoár-adatbázisát állítjuk össze (l. a vonatkozó résztémákat).

(3) A kondai vogulság. Mivel az orosz tudományvezetés még nem igényli a klasszikus finnugrisztikát és az azt hordozó eredeti nyelveket, az eloroszosodás előrehaladott fokain álló obi-ugor értelmiség mind gyakrabban keres fel, hogy segítsék etnikus gyökereihez visszatérni. 2000-ben már összeállítottam egy kondai falu folklórszövegeinek jegyzékét, s részben fordítását is. Válaszul Konyinszkoje járási múzeuma biztosított 2 hétnyi utazási lehetőséget a területén. Itt már a XIX. sz. végétől dívtak az vogul-orosz vegyesházasságok, s a legidősebb lakosok is legfeljebb néhány egyszerű kifejezésre emlékeznek vogulul. Így tájékozódó gyűjtést végeztem az utolsó viszonylag etnikus korszakról (1930-as évek), ami jól kiegészíti a Konda-vidék híres írónőjétől, Anna Mitrofanovna Konykovától 20 év folyamán felvett interjúkat. Ez utóbbi anyagra forráskiadásként van érdeklődés. A kondai kapcsolat több részlettémában hosszabb együttműködés kezdetét jelenti, aminek alapja nem az orosz járási múzeum lett, hanem Polovinka falu vogul múzeuma (l. alább).

Anyagi kultúra

A miniskanzen-program anyagikultúra-rekonstrukciójához a kondai Polovinka faluban egy vogul pár (Homjakov, A. Ny. és Kosmanova, O. A.) által létesített Ucsinszkij Múzeumot (Ucsinszkij Krajevedcseszkij Muzej) vettük modellnek. A déli vogul kultúrát csaknem teljességében megjelenítő szabadtéri múzeumot videóra dokumentáltam, nyomtatott anyagait is megszereztem. Videó- és fotódokumentációt készítettem még a hajdani felső-kondai fejedelmi székhelyről, Szatigi faluról, mely az 1930-as években még faluközpont volt, mostanra azonban csak egyetlen, újonnan bevándorolt orosz család lakja állandóan.

Társadalomszervezet

A tárgyévbem nem folyt társadalomnéprajzi kutatás.

Vallás és szokásrend

A medvekultusz helyi változatainak kutatásában nagy értékű az a kondai vogul információ, melyet O. A. Kosmanova bocsátott rendelkezésemre saját gyűjtéséből cserében Munkácsi és Kannisto medveünnepi anyagaiért. A legészakibb, Szalahárd alatti osztjákoktól, ahol a medveünnep nem jellemző, de egyes archaikus képzetek jól megőrződtek, érdekes közléseket kaptam a medvének az emberi lélek őrzésében betöltött funkciójáról.

A kondai voguloknál részt vettem egy szertartáson, ahol a kora középkori várhalmot használták szent helynek – már epikus hagyomány nélkül. A lélek-képzeteket és sámáni gyógyítást a muzsi osztjákoknál is kutattam, továbbá vázlatot készítettem Suriskári község környékének védőszellemeiről.

A Kazim-torkolati osztják Tugijáni faluban dokumentáltam egy szokatlan ünneptípust, ahol egy spontán szervezett „iskolai találkozó”-ra összegyűltek a távolba szakadt tugijániak, s kétnapos, félig kultikus, félig világi ünnepet tartottak.

Folklor

2001-ben igen sokrétű folklorisztikai munkásságom folytattam.

Történeti folklórszövegek újjáélesztése

Reguly, Pápay hősenekszövegeinek cirill átírásában és vokális rekonstrukciójában partnerem a szalahárdi nemzetiségi rádió oktatási stúdiójának vezetője, a zenész-folklorista L. A. Taragupta. A tavalyi első énekrekonstrukció sikerén felbuzdulva 2001-ben kisebb kötetnyi epikus éneket írtam át cirillre. Több mint egy hónapot működtem együtt a stúdióval, ami részben a sok forrásszöveg hatására is a folklór igen magas művészi szintű „újraszülésére” specializálódik. Taragupta erőfeszítéseinek köszönhetően sikerült digitális felvételre rekonstruálni a második hőseneket: a Pápay által 1899-ben lejegyzett Bálvány-hegyfoki éneket. A munka során sok ismeretet szereztem a suriskári nyelvjárásról, osztják intonációról, énekstílusokról.

Kondai vogul folklórszövegek átdolgozása

Az eloroszosodott kondai vogulokkal az autentikus kultúra visszaidézésének programjában második éve dolgozom. Eleinte a híres író, A. M. Konykova szülőfalujából, Jevrából publikált folklórt gyűjtöttem össze, és szerettem volna a falu másik neves szülöttje, a 80 éves E. A. Kuzakova nyelvész segítségével kiadni. Mivel partnerem már nem értette a finnugrisztikai kiadványok szövegeit, in-

kább video-dokumentumfilmet készítettem elő szülőföldjével való kapcsolatáról, mely tartalmazza az ott található másodlagos folklórt.

Nem találván tudományos kiadványhoz való társat, új koncepció szerint folytattam a munkát. Tudomást szereztem vogul eredetű naív költőről a falvakban, s ismervén őseik iránti érdeklődésüket, felkerestem őket. Összeállítottam az Ucsinszkij Múzeum számára az összes kondai szöveg mutatóját, ebből lehetett lokalizálni a helyi repertoárokat. Partnereimnek, a polovinkai A. Kopjevának és a fejedelmi Szatigin nemzetség egy utódjának adtam a szövegek nyersfordításából. Előbbitől már el is készült megrázóan szép műfordítás. Ez nevezhető az első „direkt” etnikus visszacsatolásnak.

A jevrai szövegek, valamint Regulynak Lázár Katalin által kiadott kondai kottalejegyzései közben más karriert futottak be: a kondinszkojei múzeum és (orosz) műkedvelő együttes előadást rendezett belőlük, amit videóra vettem.

Kunováti osztják mesekötet

Az első professzionális kunováti folklórkötet, M. A. Muratova általam 1994–95-ben gyűjtött meséinek ellenőrzése tovább folytatódott L. A. Taraguptával (összesen kb. 120 lap).

Tegi falu énekes folklórja

A berjozovi nyelvjárású Tegi falu folklórja különösen értékes, mert közel áll a Reguly által megörökített lokális stílushoz. A legjobb férfi énekestől K. V. Novjuhovtól gyűjtött anyagomat kibővítve más forrásokból is, egyéni repertoárjának szövegeit leírtam, Lázár Katalin pedig a zenei lejegyzést és elemzést készítette el. A kötetnyi anyag sorsa a tegi „jogutód”, M. A. Lapina orosz fordítói elképzeléseitől függ.

E. M. Kurtjamov repertoárja

A Muzsi környéki osztjákok utolsó nagy sámánjainak egyike volt E. M. Kurtjamov, akinek medveünnepi repertoárjából csodaképp fennmaradt Edgar Saar észt néprajzos 1977-es magnetofonfelvétele. Ezt lejegyeztem, 1992-ben utángyűjtöttem, 2001-ben pedig szintén csodaképp ráakadtam egy fiatal, értelmi-ségi rokonára, V. Jenovra. A szövegeket elkezdtük előkészíteni kiadáshoz, soruk partnereremtől függ.

Osztják fordítások vogulról

A múlt iránti érdeklődés az osztjákoknál újabban vogul szövegforrásokra is kiterjed, melyeknek nincs orosz fordítása. Mivel sokkal pontosabban lehet őket osztjákra fordítani, két ilyen anyagot készítettem el: a kondai vogul fejedelem Reguly által lejegyzett énekeit, valamint Munkácsi vogul hősénekeiből az összes

osztják vonatkozásút lefordítottam osztjákra (a szalehárdi rádió le is adott már néhányat).

Folklórmutatók

Nyelvtudásom miatt rám hárul számos mutatónak az elkészítése, ez évben Reguly vogul szövegeinek, a kondai vogul folklórnak, Tugijáni falu folklórnak, a finnugrisztikai kiadványok adatközlőinek és a belojarzskiji folklórarchívum adatközlőinek mutatóját állítottam össze.

Nyelvészet, dialektológia

Mivel a dialektológiai projektet kivitelező Osztják Nyelvi Központ még csak most szerveződik, a múlt évben gazdag anyagot eredményezett lexikográfiai gyűjtés 2001-ben szünetelt, s a módszertan kidolgozása folyt helyette.

Igen érdekes viszont az a magnetofon anyag, melyben megbízásomra G. V. Szaratyina nyugdíjas vogul tanárnő beolvasta obi nyelvjárásban az orosz-vogul szótár anyagát.

Tudománytörténet

Pápay József énekeséről, G. Torikoptinról, nemzetségéről, falujáról a Taraguptarokonság idősebb tagjaitól igen részletes, megbízható leírásokat kaptam, az ő fiatalágukban még élénken emlékeztek rá. Szalehárd alatt folytattam Pápay obdorszki nyelvjárású adatközlőinek dokumentálását is.

Terepmunka (dialektológián kívüli videós és digitális magnetofonos anyaggyűjtés)

Nyelvjárás / a gyűjtés jellege	Hónap:	Hely:	Videó: (óra)	Audió (óra)
Serkáli (Kis-Szoszva) / néprajzi, folklór	09.	Igrim	4	–
Kazim-torkolati osztják / Néprajz	03.	Polnovát	3	2
Kazim-torkolati osztják / Folklór	10.	Belojarzskij	6	–

Kazim-torkolati osztják / Néprajz, folklór	07.	Tugijáni	3	1
Muzsi osztják / Néprajz	07–08.	Szalehárd	4,5	10
Muzsi osztják / Folklór	11.	Belojarszkij	3	–
Obdorszki osztják / Folklór	08.	Csapajevszk	3,5	6,5
Kondai vogul / Néprajz (oroszul)	06.	Uraj, Jevra, Polovinka Szatigi	12	6

Egyéb dokumentáció (fesztivál, rendezvény) 5 óra videofelvétel.

Egyedi előadások

Az osztják írás és helyesírás – 1 hetes nemzetközi szeminárium. A szeminárium vezetése, belojarszkiji Északi-osztják Folklórarchívum, 2001. március 23–30.

Oktatás

A hazai oktatásban való részvétel

PhD témakonzultáns a következő disszertációknál: (1) Molnár Zoltán, MTA Nyelvtudományi Intézet: Az északi osztják nyelv szupraszegmentális szintje; (2) Ruttkay–Miklián Eszter, ELTE: Szinjai osztják kognitív néprajz és lexika.

A külföldi oktatásban való részvétel

(1) A belojarszkiji Északi-osztják Folklórarchívum munkatársainak oktatása fonematikus és cirill átírású osztják szövegek komputeres filológiai feldolgozására.

(2) Témavezetés: T. R. Pjatnyikova: naptári ünnepek, Szureji falu rekonstrukciója; R. K. Szlepenkova: Tugijáni folklórja, Felső-Tugijáni rekonstrukciója; L. R. Homljak: Folklór szövegelemzés, Pastori falu leírása; L. F. Dolgusina: Razani falu rekonstrukciója.

(3) A berjzovi Vogul Folklór Fond munkatársainak oktatása fonematikus lejegyzésre és tudományos forrásmunkák átdolgozására.

Nemzetközi tudományos tevékenység

Konferencielőadás (orosz nyelven)

(1) Az osztják írás és helyesírás – nemzetközi szeminárium, Belojarszkij, 2001. március 23–30.: Az osztják írásrendszer aktuális problémái című előadás.

(2) Jugorszkije Cstyenyija – tudományos konferencia, Az Obi-ugor Népek Tudományos Kutatóintézete, Hanti-Manszijszk, 2001. május 16. A berjzovi osztják csoport: struktúra, funkció, énekek című előadás.

(3) Jubileumi ülés E. A. Nyomiszova tiszteletére, Hanti-Manszijszk, 2001. május 28. Történelem és folklór: a kondai fejedelem esete című előadás.

(4) Jevra – szerlemem – rendezvény, Kongyinszkoje, 2001. június 2. Jevra mint kulturális központ című előadás.

(5) Az obi-ugor népek nyelve és hagyományos kultúrája – nemzetközi konferencia, Az Obi-ugor Népek Tudományos Kutatóintézete, Hanti-Manszijszk, 2001. november 30. Vogul-osztják kapcsolatok: egy medvének példája című előadás.

Nemzetközi együttműködés

A belojarszkiji Északi-osztják Folklórarchívum vezetése és az ott végzett kutatómunka nemzetközi együttműködési programnak számít.

Részvétel nemzetközi tudományos szervezetben

Az Obi-ugor Népek Újjászületése Tudományos Kutatóintézet (Hanti-Manszijszk) Tudományos Tanácsának tagja.

Ismeretterjesztő tevékenység

(1) Két dokumentumfilm és két interjú az osztják TV-ben, egy portréfilm a moszkvai TV-ben, hat fellépés a hanti-manszijszki és szalahárdi nemzetiségi rádióban.

(2) Három publikáció a Hanti Jaszang (Osztják Szó) című osztják újságban.

Lektorálások, szerkesztői munka

Homljak, L. R., Ha énekem-mesém folytatódik 1.: osztják szöveg szerkesztése.

Szlepenkova R. K., Ha énekem-mesém folytatódik 2.: osztják és orosz szöveg szerkesztése.

Uszpenszkaja, Sz. Sz.: A Kazim-vidék meséi: osztják szöveg lektorálása.

Schmidt Éva tudományos publikációs jegyzéke

(a) Terepgondolatok az osztják nép és kutatása hőskoráról. Népi kultúra – népi társadalom XX. 99–120.

(b) A Központi Nyelvi Fond létrehozásának és módszertani alapjainak projektje (orosz nyelven) Helsinki, 2001.

(c) Perszpektivü obszko-ugorszkij jazükov (Az obi-ugor nyelvek perspektívái). Obszkije ugrü na poroge tretyjego tüszjacseletyija. Hantü-Manszijszk, 2001. 56–59.

(d) A tárgyévben elkészült tudományos audioanyag (osztják nyelvű, cirill és latin betűs szöveggel, magyar fordítás publikált): Taragupta, L. A. – Schmidt É.: Longh-awat nyol ar (A Bálvány-hegyfok éneke). Hősének. Szelimov Nyikolajtól lejegyezte Pápay József 1899-ben Obdorszkban. 90 perc.

A tárgyév kéziratai

(1) Jisz arat (Ősi énekek). Hősénekek fordításai vogulból osztjákra, 30 oldal.

(2) Ukazatyely tyeksztov na kongyinszkom gyialekte manszijszkogo jazüka (A vogul nyelv kondai nyelvjárásán kiadott szövegek mutatója), 44 oldal.

(3) Berezovszkaja gruppa hantü (A berjozovi osztják csoport), 8 oldal.

(4) Oszobennoosztjy orfografii tyeksztov Uszpenszkaj Sz. Sz. (Uszpenszkaja, Sz. Sz. szövegeinek helyesírási sajátosságai), 6 oldal.

Schmidt Éva 2002. évi munkaterve

2002 decemberéig nemzetközi együttműködés keretében Oroszországban, Belojarszkij város Északi-osztják Folklorarchívumának tudományos igazgatóhelyeteseként fogok dolgozni. Munkásságomat a MTA saját programjaként tartja számon. *Szibériai munkaszerződése* 2002. decemberében lejár, s újra meg kell hosszabbítani. A szibériai tudomány az energiahordozó-konjunktúra jövedelmében fényesebbé fejlődik ugyan, de az 1930-as években született *utolsó hagyományos* etnikus nemzedék ebben az évtizedben tűnik el örökre. Az a funkció és tudás, amit eddigi munkásságommal megszereztem, hatalmas személyes felelősséget ró rám. Mivel a Hanti-Manysi Autonóm Körzetben az obi-ugor dialektológiában, vogul filológiában, valamint a Jamal-Nyenyec Autonóm Körzet egész területén mostanra alakult ki az a helyzet, hogy szaktudásomat komolyan használni tudná az őslakos értelmiség. Kinn maradásom mindenkinek érdekében áll – esetleg megosztva több szibériai intézmény tanácsadójaként. *Kérem feltétlenül támogatni a meghosszabbítást!*

Kutatási témák

Az obi-ugor etnikus tudományok fejlődése a Hanti-Manysi Autonóm Körzetben világméretben is új mintát képvisel. A nyelvi és folklor kutatások XX. századi blokkolása az orosz tudományosságban olyan rendszert eredményezett, mely nem integrálja a finnugrisztikát, s teljesen az obi-ugor értelmiség kezébe adja kultúrája újraértelmezését. Egyidejűleg ki kell alakítaniuk egy eddig ismeretlen etnikus létformát, ahol a III. évezred új „északi” (szláv) civilizációjában az őslakosoknak mikroszkopikus méretű, de hihetetlen intenzitású lét jut osztályrészül. Mivel az életmentő kreativitás az adott rövid időszakban nehezen fér össze az eltűnő hagyományos kultúra dokumentálásával, utóbbi téren egyre több feladat hárul rám, mint nyelvet értő gyűjtő-archiváló szakemberre.

2000-től dolgozom a lokális kultúrátípus és nyelvi tükröződése sürgős és egyenletes dokumentálásának új módszerein és aktuális szervezeti formáin. A projekt dialektológiai lexikográfiaiaként indulhat be, e célból már alakul egy specializált állami intézmény, a Hanti Nyelvi Központ. A szibériai kisépek kultúrtörténetében ez korszakalkotónak minősíthető, mivel a nyelv később az etnikus visszacsatolás alapja lehet. Magyarország számára igen kedvező ebbéli foglalkoztatásom (esetleg félállásban archívumi munkám mellett), mivel rövid idő alatt igen sok terepanyagot ad, s nem kötik etnikus információk korlátozások sem.

Emellett természetesen folytatódik témáim kutatása a folklor archívumban.

Néprajz

Néprajzi csoportok

(1) A magas szintű interetnikus zónák. 2002-ben a Berjozov és Muzsi község közti osztják csoport figyelmem központjába kerül, annál is inkább, mivel kevésbé kutatott. Komplex jelleggel a Reguly–Pápay gyűjtésekkel egybevetett nyelv (berjozovi és suriskári nyelvjárás), szellemi kultúra dokumentálása mellett szerepet kap az értelmiséggel való együttműködés és folklór rekonstrukciók

(2) A Kazim-torkolati osztják csoport a 2001. évi projekt értelmében kollektív monográfia előkészítése Tugijáni falu folklórjáról, továbbá témavezetés három falu dokumentációs rekonstrukciójában.

(3) Az obi vogul csoport. Vezsakori falu környékének intenzív dokumentálása egyrészt a lakosság fogyása, másrészt a híres kultuszhely újraéledése miatt válik különösen időszerűvé. Itt nyelvi és egyéni világkép- ill. történelmekutatás van tervezve, a folklór már ritkaságszámba megy.

(4) A kondai vogul csoport. A 2001. évi kapcsolatokról folytatódik az Ucsinszkij Múzeummal (Ucsinszkij Krajevedcseszkij Muzej) és a helyi műfordítókkal való együttműködés. A Kongyinszkojei Járási Múzeummal megindul egy orosz nyelvű szöveggyűjtemény előkészítése a kondai kultúráról.

Vallás és szokásrend

Továbbra is kiemelt téma a kutatott csoportoknál a medvecultusz, a szellemcultusz és a lélekképzetek. Külön vizsgálat szükséges minden kutatópontra a nem medve- ill. szellemcultuszhoz kapcsolódó táncos ünnepekről, melyekre a legutóbbi időben derült fény, s avatási szertartás maradványainak látszanak.

Folklór

Történeti folklórszövegek újjáélesztése

Reguly, Pápay hősenekszövegeinek cirill átírását és vokális rekonstrukcióját a szalahárdi nemzetiségi rádió oktatási stúdiójának vezetője, a zenész-folklorista L. A. Taraguptával együttműködésben végzem. 2002-ben két Reguly hősenek, valamint Pápay medveénekeinek átírását tervezem (összesen. kb. 3500 sor), újraéneklésre kerülhet egy hősenek.

Kondai vogul folklórszövegek átdolgozása

A 2001-ben megkezdett munka egy rövid kondai utazás esetében kb. 15 szöveg orosz nyersfordítását és a helyi műfordítókkal való átdolgozását jelentené.

Kunováti osztják mesekötet

M. A. Muratova általam 1994–95-ben gyűjtött meséinek ellenőrzése és jegyzése befejezhető 2002-ben.

Tegi falu énekes folklórja

A berjozovi nyelvjárású Tegi falu folklórja K. V. Novjuhovtól 2001-ben feldolgozott énekanyaga női előadókkal bővül.

E. M. Kurtjamov repertoárja

A muzsi-környéki osztjákok utolsó nagy sámánja, E. M. Kurtjamov medveünnepi énekeinek filológiai feldolgozása befejeződik, munkatársam továbbra is V. Jenov.

Folklór mutatók

Tervbe van véve A. Kannistónak és K. F. Karjalainennek XX. század eleji vogul és osztják dallamfelvételeiből egy mutató elkezdése.

Nyelvészet, dialektológia

Ha az Osztják Nyelvi Központ megalakul, a dialektológia munkaidőmnek legalább harmadát fogja kitenni. A 2002. év folyamán ki E. A. Nyomiszova nyelvészettel együttműködve ki kell dolgozni W. Steinitz nagy dialektológiai szótárának osztják nyelvű audió-kérdőív változatát, s felügyelni e szótár készülő orosz fordítását. Kialakítandó az intézmény munkarendje, számítógépes adatbankjának szerkezete. Egyhetes szemináriumokon el kell kezdeni a gyűjtők képzését.

A saját terepgyűjtés minidiszken történik, a nyelvészet mellett néprajzi jellegű kérdést is magába foglal. Arányait l. alább.

Terepmunka

Nyelvjárás	Hely:	Videó: (óra)	Audió (óra)
Serkáli (Kis-Szoszva)	Polnovát, Igrim	5	15
Kazim-torkolati osztják	Polnovát, Beloarszkij	5	35
Muzsi osztják	Szalahárd, Muzsi	5	20
Obi vogul	Polnovát, Peregrjobnoje	5	10
Egyéb dokumentáció	Az ének napja című rendezvény felvétele	5	5

Egyedi előadások

Az osztják írásrendszer és a történeti nyelvészet elnevezésű 1 hetes nemzetközi szeminárium vezetése, Hanti-Manszijszk, 2002 őszén.

Az oktatásban való részvétel

Hazai oktatás

PhD témakonzultáns a következő disszertációknál: (1) Molnár Zoltán, MTA Nyelvtudományi Intézet: Az északi osztják nyelv szupraszegmentális szintje; (2) Ruttkay–Miklián Eszter, ELTE: Szinjai osztják kognitív néprajz és lexika.

Külföldi

(1) A belojarszkiji Északi-osztják Folklórarchívum munkatársainak oktatása fonematikus és cirill átírású osztják szövegek komputeres filológiai feldolgozására.

Témavezetés: T. R. Pjatnyikova: naptári ünnepek, Szureji falu rekonstrukciója; R. K. Szlepenkova: Tugijáni folklórja, Felső-Tugijáni rekonstrukciója; L. R. Homljak: Folklór szövegelemzés, Pastori falu leírása; L. F. Dolgusina: Razani falu rekonstrukciója.

(2) A berjzovi Vogul Folklór Fond munkatársainak oktatása fonematikus lejegyzésre és tudományos forrásmunkák átdolgozására.

Nemzetközi tudományos tevékenység

Konferenciaelőadás (oroszl nyelven)

(1) Jugorszkije Cstyenyija – tudományos konferencia, Az Obi-ugor Népek Tudományos Kutatóintézete, Hanti-Manszijszk, 2002. május: előadás A medvekul-tusz néhány vonatkozása címmel.

(2) Az Ének Napja elnevezésű rendezvény vezetése, 2002. március, belojarszkiji Északi-osztják Folklórarchívum.

Nemzetközi együttműködés

A belojarszkiji Északi-osztják Folklórarchívum vezetése és az ott végzett kutatómunka nemzetközi együttműködési programnak számít.

Részvétel nemzetközi tudományos szervezetben

Az Obi-ugor Népek Újjászületése Tudományos Kutatóintézet (Hanti-Manszijszk) Tudományos Tanácsának tagja.

Ismeretterjesztő tevékenység

(1) Két interjú az osztják TV-ben, fellépések a hanti-manszijszki és szalehárdi nemzetiségi rádióban.

(2) Publikációk a Hanti Jaszang (Osztják Szó) című osztják újságban.

Lektorálások, szerkesztői munka

(1) Homljak, L. R., Ha énekem-mesém folytatódik 1.: osztják szöveg szerkesztése.

(2) Szlepenkova, R. K., Ha énekem-mesém folytatódik 2.: osztják és orosz szöveg szerkesztése.

(3) Schmidt É. – Pjatnyikova, T., Énekes mesék.

Budapest, 2002. január 15.